

Folia Humanistica et Socialia

Bölcsészet- és társadalomtudományi folyóirat

2. évfolyam

I. szám

2024

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Folia Humanistica et Socialia

Bölcsezet- és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik évente kétszer

Főszerkesztő:

Birher Nándor Máté

Szerkesztőbizottság:

Berzeviczy Klára

Csigó Katalin

Hidas Zoltán

Kántor Zoltán

Kovács Bálint

Óze Sándor

Pintér Károly

Szakács Béla Zsolt

Tóth Tibor

Szerkesztőségi Tanácsadó Testület:

Andok Mónika, Beszédes József, Botos Máté, Dobos Károly Dániel, Hankovszky Tamás, Horváth Géza, Jernyei Kiss János, Juhász Márta, Karainé Gombocz Orsolya, Keszei András, Lőkös Péter, Medgyesy-Schmikli Norbert, Nemesi Attila László, Pálfalvi Lajos, Rosta Andrea, Rózsavári Nóra, Salát Gergely, Sárdi Csilla, Szigetvári Tamás, Türk Attila, Veszprémy László

Honlap:

<https://ojs.ppke.hu/index.php/fhs/>

Nyelvi lektor:

Nyitrai Mónika, Harding Noémi

Tördelés:

Harding Noémi

Kiadó:

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1.

Felelős kiadó:

Dr. Birher Nándor Máté dékán

ISSN 3004-1260

Tartalomjegyzék

Gerály Zoltán: Népek és nemzetek szovjet módra: Példák a Dél-Kaukázus térségéből..	5
Kima Saribekyan: Cilicia and Imperial Rivalries: Perception, Colonial Policies and Refugee Experiences in the Middle East	9
Hegedüs Gergő: A Rákóczi-szabadságharc kezdetének eseményei az angol sajtóban ..	19
Balogh Beatrix: A 2024-es amerikai választások és a Puerto Rico-voks.....	41
Pálffy Patrik: A <i>Holle anyó</i> meseelemzése Jung archetípusai mentén	63
Tóth Tibor – Cser-Kiss Róza: A Horthy-rendszer II. világháborús kormányai a jogalkotás és a szociális kérdések tükrében. A jogi kultúra anomáliái (1941–1944).....	71
Tibor Tóth – Mónika Pitzné Heinczinger: Institutes and Institutions Influencing the Content of Jurisprudence: The System of Law Courts, the Legal Profession and the Conditions of Legal Education	97

Népek és nemzetek szovjet módra: Példák a Dél-Kaukázus térségéből
Recenzió: Goff, K. A. (2021). *Nested Nationalism: Making and Unmaking Nations in the Soviet Caucasus*. Cornell University Press.

Gerály Zoltán

PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Peoples and Nations Soviet Style: Examples from the South Caucasus Region.

A szerző, Krista A. Goff, a Miami Egyetem docenseként Szovjet és posztszovjet történeti kutatásokat folytat és publikál. Szűkebb témaköre az Észak- és Dél-Kaukázus társadalomtörténete, etnikai villongásai, konfliktusai és a kisebbségek története a Szovjet és a posztszovjet időszakban. Legfrissebb munkáját is erről — a történettudományban is peremterületnek számító — földrajzi régióról jelentette meg a Cornell Egyetem kiadásában.

A *Beágyazott nacionalizmus* című kötet már a címében is utal arra az összetett történeti problémahalmazra, amely a Kaukázus, és főképp a Dél-Kaukázus vonatkozásában napjainkban is meghatározzák a régió mindennapjait. Elég csak megemlíteni a mély történelmi gyökerekkel rendelkező örmény–azeri konfliktust, mely éppen a 2020. évben követelte újabb ezrek életét egy meg nem oldott katonai, politikai, ideológiai és vallási szembenállás következményeként. Az angol nyelven közreadott könyv tehát meglehetősen forró témákhoz nyúl hozzá, és megpróbál válaszokat találni a múlt század történelmében a jelenleg is fennálló helyzet kialakulására a Kaukázus déli és északi vidékein.

Témáját öt részre tagolva, különböző szemszögből bemutatva, Azerbajdzsán példáján keresztül tárja az olvasók elé Krista A. Goff a Szovjetunió nemzetiségi politikájának sarkalatos pontjait. Kifejti, miként működött az a mechanizmus, amely kisebbségeket és új nemzeti hierarchiakat hozott létre, illetve milyen hatásmechanizmusok által működtették a szovjet identitásképzést és a nemzetépítést abban az időszakban, amikor a metanarratíva meghatározó elemeként a forradalminak beállított „mindenki egyenlő” eszméje állt. Külön fejezetet szentel tehát az etnikai–területi felosztások létrejöttének az I. világháborút követő időszakban, és külön fejezetben mutatja be az Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság kialakulásának nemcsak történeti, hanem mély ideológiai hátterét is.

Fontos és újszerű megállapítás a könyvben annak a folyamatnak a bemutatása, ahogyan egy, a korábbi cári birodalmi közigazgatási régiójában egyes népcsoportokat másik népcsoportok fölé emelve a területhez köthetően kiemeltté nyilvánítottak, és ezzel megindították a többi, létszámban kisebb, ámár jelentős nemzetiség erodálását.

A jelenséget Krista A. Goff Azerbajdzsán kapcsán mutatja be, ahol a Szovjetunió mondhatni „népalkotó” rendszerében ez a kiválasztott és megnevezett népcsoport vált a terület névadójává, vezető nemzetiségévé. Ezt követően a többi, a létrehozott

Azerbajdzsán területén élő népcsoport — úgymint az örmények, kurdok, lezgek, talisok, tatárok, tatok (hegyi zsidók), görögök és szírek — hátrányára elindult a nemzeti nyelvek iskolákból való kiszorítása, a nemzetiségi képviselői lehetőségek megszüntetése és végül a népszámlálások során történő felmérésekből való kizárásuk.

A kötet részletesen és szerteágazóan mutatja be azokat az eszközöket, ahogyan a homogenizációt elérni kívánó államszervezet a számára terhes és nem kívánatos nemzetiségeket megpróbálta eltüntetni a történelem színpadjáról. Többek között az anyanyelv használatának korlátozására vonatkozó iskolai és munkahelyi szabályozásokat, melyek során nem az orosz nyelv irányába történt meg az erőszakos elmozdulás, hanem a türk (később azerinek titulált) államnyelvet próbálták meg minden eszközzel kizárólagosan meghonosítani az állam területén élő nemzetiségekkel, paradox módon, az orosz nyelven beszélő, molokán közösséghez tartozó orosz etnikum esetében is.

A kötet részletesen tárgyalja a szovjet kormányzat által hozott oktatást befolyásoló intézkedéseket történeti és levéltári források alapján, majd ezek hatásfokának elemzésére nemcsak újabb történeti forrásokat tár fel, hanem előszeretettel használja az „oral history” módszertanát is, megismertetve a helyi lakosság saját maga által átélt történelmi valóságának számos oldalát. Ezzel a módszerrel pedig kézzelfoghatóvá válik például az oktatási rendszerben történő identitásformálás gyakorlata, a nyelvhasználat, a kulturális befolyásolás és a hagyományoktól való megfosztás hosszú folyamata. Mondhatni a 20. század szovjet–azerbajdzsáni társadalomtörténetet ismerheti meg az olvasó alulnézetből, kiegészítve olyan fontos központi döntéseket alátámasztó dokumentumokkal és forrásokkal, melyek Moszkva és Baku közreműködését bizonyítják a nemzetiségek lehetőség szerinti megszüntetésével kapcsolatban.

Bemutatásra kerül még a geopolitikai kitettség miatt kiemelt szerepet kapó talis népcsoport helyzete, és mondhatni a kötet nagy részét ennek a folyamatnak szenteli a szerző. Miután a talisok az Azerbajdzsán és Irán határán fekvő régióban élnek — mely korábban a Szovjetunió külső határát is jelentette —, a szerepük a terület védelme és az ott élők megbízhatósága miatt felértékelődött. A tényleges működési mechanizmus bemutatására a kötet azt a folyamatot is leírja, amely az 1939–59 közötti népszámlálások időszakában, 87.510 főről összesen 85 főre csökkentette a talisok létszámát, majd pedig magát a megnevezést is teljesen kivezette az Azerbajdzsán SZSZK nemzetiségei közül.

Az ehhez hasonló tényvázolásoknak és folyamatbemutatóknak köszönhetően a kötetet minden további nélkül nevezhetjük hiánypótló munkának, egyrészt azok számára, akik a Dél-Kaukázus 20. századi történelmével foglalkoznak, másrészt pedig, akik betekintést kívánnak kapni a Szovjetunió nemzetiségpolitikai rendszerébe.

Szóba kerül a kötetben a nagyarányú deportációk, kitelepítések kérdésköre is, amely a mai napig szintén kevéssé tárgyalt a régiót érintő munkákban. Felvázolásra kerül az a folyamat, melynek során ténylegesen homogénebbé vált a mai Azerbajdzsán

területe, a kurdok teljes kitelepítésének és kiirtásának köszönhetően, illetve az iráni, talis, német, örmény, görög nemzetiségek Szibériába való elhurcolásának következményeként. Ezzel kapcsolatban a szerző részletes bemutatást szentel a demográfiai adatok ismertetésének is, felsorakoztatva a szovjet összeírásokban fellelhető adatokat.

Tudománytörténeti szempontból ide kapcsolódva a kötet azt is bemutatja, az adott korszak tudományos elitje hogyan nyújtott asszisztenciát ezekhez a folyamatokhoz, illetve hogy a fentebb említett censusokból való törlésre került nemzetiségek hogyan kerülnek perifériára a néprajztudományban, az etnikai térképeken, a nemzetiségeket bemutató kötetekben és az egyéb, a tudományos közéleti vagy a köz-tájékoztatót szolgáló kiadványokban.

Összefoglalva, Krista A. Goff lényegre törően mutatja be, a Szovjetunió hogyan alakította ki a nemzeti kisebbségeket és a fölöttük uralkodó nemzeti hierarchiákat az uralmának fenntartása érdekében, miközben saját politikájának megfelelően, vezető entitásként osztotta fel a területeket és nevezte meg a rajta élő nemzeteket. Ezzel a rendszerrel pedig egy olyan, folyamatos feszültséget szülő állapotot teremtett, amely az addig elfojtott indulatok felszínre törésekor számos háborút és villongást okozott. A kötet tehát kuriózumnak és előremutató kutatási irányokat felvonultató műnek számít a Kaukázus történetének vizsgálatában, mindazonáltal lényegében Azerbajdzsán területén keresztül mutatja be a mechanizmusok működését. A szemlélete, munkamódszerei és elméleti keretrendszere alkalmazható a Kaukázus és az egykori Szovjetunió területén megtalálható, de mára már önállóvá vált országok esetében is.

Cilicia and Imperial Rivalries: Perception, Colonial Policies and Refugee Experiences in the Middle East

Kima Saribekyan

PPKE BTK Doctoral School of History, PhD student

Kilikia és a birodalmi rivalizálás: Percepció, gyarmati politika és menekült tapasztalatok a Közel-Keleten.

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy megértsük Kilikia történelmi jelentőségét a közel-keleti birodalmi dinamika összefüggésében. Kilikiát a határok változékonysága és a vitatott szuverenitás jellemzi, illetve egyedülálló perspektívát nyújt a birodalmi hatalmak, a helyi lakosság és a konfliktusok tartós hatásainak vizsgálatához. A kutatás a tudományos források sokrétűségére támaszkodik, hogy feltárja, hogyan látták Kilikiát a birodalmi rivalizálások közepette, a versengő narratívákra, geopolitikai ambíciókra és humanitárius beavatkozásokra összpontosítva. A tanulmány hangsúlyozza a népirtás hatását Felső-Mezopotámiában és a francia gyarmati közigazgatás és hírszerzés összetettségét Szíriában. Az interdiszciplináris megközelítésnek köszönhetően ez a kutatás rávilágít Kilikia sokrétű megítélésére és tartós jelentőségére a kortárs Közel-Kelet megértésében. Új betekintést nyújt azokba a történelmi eseményekbe és politikákba, amelyek befolyásolták a régió mai dinamikáját, kiemelve Kilikia kritikus szerepét a közel-keleti történelem szövevényében.

Abstract

This article aims to understand the historical significance of Cilicia within the context of imperial dynamics in the Middle East. Cilicia, a region characterized by shifting borders and contested sovereignty, provides a unique lens through which to examine the interactions between imperial powers, local populations and the lasting effects of conflict. The study draws on a wide range of scholarly sources to explore how Cilicia has been perceived amidst imperial rivalries, focusing on the competing narratives, geopolitical ambitions and humanitarian interventions that have shaped its history. Key themes include the impact of genocide in Upper Mesopotamia and the complexities of French colonial administration and intelligence activities in Syria. By adopting an interdisciplinary approach that incorporates history, political science and humanitarian studies, this research aims to unravel the multifaceted perception of Cilicia and highlight its enduring relevance in understanding the contemporary Middle East. This examination offers new insights into how historical events and policies have influenced the region's present-day dynamics, emphasizing the critical role of Cilicia in the broader complexity of Middle Eastern history.

The region of Upper Mesopotamia, which is located between the two rivers, the Euphrates and Tigris, represents a long history of the movement of empires. By the sixteenth century, Cilicia, as other territories of Asia Minor, became a part of the Ottoman Empire. For most of the Ottoman period, Cilicia was inhabited by Armenians, Greeks and Turks.

Adana was located between Syria and Asia Minor, which guaranteed the city's significant strategic importance. According to Stephan H. Astourian, the attempt of the Ottoman government at modernizing and centralizing the Empire also shaped Ottoman Cilicia (Astourian, 2011, 60–61). By the nineteenth century, there were two economic units there: first, Adana, which, according to the Tanzimat reforms, became a vilayet in 1869, and the vilayet of Aleppo, since 1866. Both economic units made Cilicia

the most prosperous region in the Ottoman Empire until the end of the nineteenth century. Cotton production, the introduction of sugar cane and the resources available in the Taurus and Amanus contributed to the economic development of Cilicia. Also, Armenian cotton production was Great Britain's main cotton supplier, dating back to the first half of the nineteenth century.

After the reign of Sultan Abdülhamid II, the Ottoman authorities started the confiscations of the lands of Armenian peasants. To clarify this point, it is important to go back and explain the life of Armenian peasants in the Ottoman Empire. The Armenian peasant had to pay a tax, called *hafir*, (Ternon, 2002, book 1) to the Kurdish tribal leader, who was also the landlord. And, in 1876, the Ottoman government had the right to confiscate lands where the taxes were overdue. The deprivation of the Armenians' land was directly related to the Ottoman policy to settle Muslim immigrants from the Balkans and the Caucasus in the six eastern provinces (Erzurum, Harput, Sivas, Diyarbakır, Van and Bitlis), which belonged to the Armenians. In the case of Cilicia, the Ottoman government conducted the policy of the *Fırka-i Islahiyye*. The foundation of *Fırka-i islahiye* (Division of Renovation) was a result of trying to increase the control over nomadic life and to settle them in Cilicia. Between the years of 1865–1866, there was a re-establishment of the administration in Cilicia, the practises of the new authorities were narrated as military actions which date back to the Crimean War (1853–1856) and the defeat of the Ottomans by the Russian Empire. Thus, *Fırka-i islahiye* changed the landownership in Cilicia because certain parts of lands were transferred to the possession of these tribes (Yavuz, 2012, 113–128).

The first attacks against the Armenians and other Christians of Diyarbekir (present-day Diyarbakır) began in February 1895. The reports sent by the French vice-consul in Diyarbekir from May 1887 to March 1890 depict the declining state of the Ottoman social structure, with famines, growing insecurity and the onset of violence against Syrians in Tur Abdin. These reports highlight incidents that have eroded the harmony between Muslims and Christians, leading to a shift in the perception of Christians as foreigners rather than *dhimmi*. In cases where Christians were denied justice, their community was likely to approach the French consul instead of the government, fuelling resentment among Muslims. Christians, despite being significant contributors to the local economy, were increasingly marginalized and excluded from society. This exclusion increases the temptation to dispossess them of their rights and possessions. Overall, the reports illustrate the deteriorating social conditions and tensions between different religious communities in the region. Moreover, these reports also state that the Armenian villages were looted and burned by the Kurds (Ternon, 1981). Though, on the contrary, Hannibal Travis argues that within the field of regional genocide studies, there is still no common acknowledgement of these Kurdish massacres, which accrued during the twentieth century:

“Upper Mesopotamia witnessed the dawn of civilization and some of the worst tragedies of the earth. From the alluvial plain of the Euphrates to the mountains that divide modern-day Turkey from Iraq and Iran, the region has served as a backdrop to mass killings, deportation, panicked flight, and the destruction of hundreds of towns and villages. Almost uniquely to this region, and as a result of human action, the population of northern Iraq may have fallen by hundreds of thousands since ancient times. Like the proverb about when elephants fight, civilian inhabitants searched in vain for peace as the clashes of aspiring nations devastated their region.” (Hannibal, 2019, 93)

In the wake of the First World War in the Levant and Mesopotamia, the territory of present-day Syria, Lebanon, Israel, Palestine, Jordan and Iraq, France and Britain constructed new independent nations to replace the former Ottoman territories with new independent nation-states. However, the “independent nation-state” definition can not be applied to the former Ottoman territories in this case because the mandate system¹ intended to create independent states, but first, they should have passed the transition period under French and British administration. Hannibal’s approach to broaden the understanding of the complex geopolitical processes after the First World War provides a new angle on looking at the state formation and how different ethnic communities approached this question during the Paris Peace Conference in 1919. Thus, in 1919, Kurdish leaders during the Paris Peace Conference said that there were only a few dozen Armenians left in Kurdistan. In their view, this justified the idea of a Kurdish state. The Armenians had fled or “emigrated” and therefore had no solid links with the territory. Kurdish demands for autonomy were often accompanied by modern maps of Kurdistan. As for the violence of Kurds towards Armenians, the Kurdish authorities referred to it as a “decision [...] taken by the Ottoman Empire” in 1915 (Hannibal, 2019, 98). The population of Upper Mesopotamia during the end of the nineteenth and first half of the twentieth century significantly decreased and underwent several layers of violence from the organized Armenian Genocide in 1915 to persecutions, massacres and partial genocides of certain minorities such as Kurds, Assyrians and other groups. Among these partial genocides, Hannibal mentions the Simele Massacre in 1933, which happened because even though Assyrian leaders petitioned the League of Nations in 1931 to let them enter Syria to settle under the French mandate fearing massacres from Iraqi governments and Kurds, Assyrians returned to Iraq in 1933, where they faced another wave of violence, which took lives thousands of their lives (Hannibal, 2019, 104–105).

Regarding the Cilician Armenians during this period, by the eve of World War I, Armenians had been deprived of their right to lands in the Eastern provinces, and they

¹ The League of Nations mandate system after World War I aimed to create new administrations in the Middle Eastern countries to provide them with the opportunity to found nation-states based on the Western models (Myers, 1921). In some ways, the mandates helped to defuse the charges of annexation and militarism that threatened to undermine France’s colonial legitimacy.

were looking for outside support (Nuri, 2012, 11–115). Armenians initiated a campaign for Armenian sovereignty in Cilicia; however, it was impossible to accomplish their goal without the intervention of French troops, which entered Cilicia in 1919. The French Armenian Legion, created in 1916, also became a part of the Cilician campaign. As Sam Kaplan points out in his work *Territorializing Armenians: Geo-texts, and Political Imaginaries in French-occupied Cilicia, 1919–1922*, Armenian lobbyists used the strategy of submitting petitions and letters, which consisted of “historical narratives and ethnological facts to statistically prove they had a legitimate claim to the region”, to the French administration and policymakers. Alongside the petitions and delegations, which were sent to the Paris Peace Conference, Armenian lobbyists attempted to prove their arguments based on the material evidence of ethnography, philology and physical anthropology in Cilicia. Moreover, they also mentioned the ties between Lesser Armenia (1137–1375) and French rulers invoking Crusader history (Kaplan, 2007, 399–423). However, the attempts of Armenian lobbyists to use the historical narratives and recreate the image of “commonalities” between the Armenians and the French after World War I failed. The occupation of Cilicia by French troops ended in 1922. The restoration process of the Armenian homeland, which the French government started, brought a new crisis for the Armenian community in the Middle East.

After France got the mandate for Syria, the French High Commissioner to Syria and Armenia, François Georges-Picot, on behalf of his government, appealed to the Cilician Armenians located in Aleppo, Damascus and other cities of Syria to return to Cilicia. Thereby, the French government aimed to strengthen the Armenian element in Cilicia, which, in 1487, was conquered by the Ottoman Empire (Khoury, 1987, 88–89). The years after the establishment of the French mandate led to an ideological crisis. The French moral influence was expressed by the idea of the Catholic protectorate, causing the rise of the nationalist movement, which expanded during the Interwar period. In the framework of Cilicia and the post-Ottoman Middle East, classical imperial theory suggests that imperial expansion was driven by economic interests and the need for capital accumulation. By applying this to Cilicia and Syria, it can be seen how the French government sought to control the region through political and ideological mechanisms because of its strategic and economic value.

I would like to refer to the work of the French philosopher Louis Althusser. In his work *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*, the *state apparatus* is the main force to create such conditions where the production of capitalist society continues. The ruling class — the bourgeoisie — with the help of its legal practices such as the police, the courts and the army, controls the workers’ labor for goods and services for the benefit of the capitalist system and does not provide the necessary value of their work in exchange. The Marxist–Leninist theory includes several key points; however, one of the main ones refers to the difference between the state apparatus and state power. While the state apparatus is a system that cannot be easily

replaced by revolutions, state power is an element of a class struggle, and the proletariat seeks to seize state power from the bourgeoisie, which eventually brings an end to both state power and state apparatus by replacing them with a new one (Althusser, 1970, 241–242). On the other hand, Althusser argues that this theory should be reconsidered in terms of the state apparatus as a repressive body and incorporate the concept of *Ideological State Apparatuses (ISAs)*, which includes institutions and mechanisms to spread the *ideology* and influence society's beliefs, identities and values. Among these institutions are the religious *ISA* (the system of different churches), the educational *ISA* (the system of the different public and private “schools”), the family *ISA*, the legal *ISA*, the political *ISA* (the political system, including different parties), the trade union *ISA*, the communications *ISA* (press, radio and television, etc.) and the cultural *ISA* (literature, the arts, sport, etc). Therefore, one of the main important *Ideological State Apparatuses* is in education.

The years after the establishment of the French mandate led to an ideological crisis. The French moral influence was expressed by the idea of the Catholic protectorate, causing the rise of the nationalist movement, which expanded during the Interwar period (Khoury, 2009). To spread French culture, language and values among the Syrian population, the French colonial administration established educational institutions. Local elites and colonial bureaucrats were educated in French schools. During French colonial times, these schools served as a means of French dominance. In this case, the French administration used both the repressive state apparatus and *Ideological State Apparatuses* because there was a growing threat of an Arab nationalist movement by the time of the establishment of the French mandate in Syria. The French government already had experience in establishing their own administrative system over local communities in Africa, specifically, in Morocco. This system was developed by General Louis-Hubert Lyautey, the Resident General of the Moroccan protectorate, and General Henri Gouraud, the first French High Commissioner in Syria, who followed the example of Lyautey. Lyautey believed that “[b]y winning over important local leaders, and by exploiting the splits inherent in any society, the clever native affairs officer could often bring a tribe to submission without having to fire a shot” (Burke, 1973, 177). In cooperation with local Moroccan leaders, Lyautey's proposition brought immediate results. Burke points out that the Lyautey system quickly subdued large areas by providing medical facilities, roads, agricultural assistance and trade in French-organized local markets. Therefore, the new French ideology meant not assimilation but collaboration and association. The local population and new elite were supposed to associate themselves with the French rule even after the declaration of independence. Before he was appointed in Syria, General Henri Gouraud held Lyautey's Moroccan position, which significantly influenced his perspective on French rule in Syria. It is important to mention that Gouraud followed Lyautey's advice that only local men should be appointed and that, through the feeling of security under the French flag and

respect for the local religion and traditions, the local community would love France and feel protected. Between the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century, the “landowning-bureaucratic” class started to compete with the central Ottoman authorities to build a new political power. European states saw the new Tanzimat reforms in the Ottoman Empire in the nineteenth century as a new opportunity as they had direct connections with the local populations through the urban notables. And after the establishment of the mandate, the French administration could already use this Syrian bourgeoisie (Volker, 1991, 31–37) to implement Lyautey’s administrative system. Gouraud used *Ideological State Apparatuses*. He wrote an article entitled *Revue de France* about how the French government established more than 600 more schools with both French and Arabic classes, and the local leaders’ children also attended these schools. Gouraud also mentions the construction of hospitals, nurseries, orphanages and maternity homes; moreover, the work of mobile sanitary and medical teams among the people, along with the improvement of education (Burke, 1973, 179). The French colonial power in Syria had all the necessary resources to establish Althusser’s *Ideological State Apparatuses*, which was developed way later in theory than the establishment of the French mandate; however, the French officials were wrong in claiming that the same model could work on both Morocco’s and Syria’s local administrations. Even though Lyautey’s approach was considered a modern and realistic way to shift power in native administrations and to take into account local traditions and religious peculiarities, the resistance of the local population still prevailed the desire of the French government to create a loyal elite within Syria, which would decrease the alienation of the local people and create a social order.

On the other hand, humanitarian initiatives had a significant role in shaping regional politics following the Armenian genocide. While Cilicia, before the First World War, had one of the most outstanding economies in the region, during the war, it lost its access to markets and its main city, Adana, and despite the massacres in 1909, the number of Armenians on the eve of the First World War was still 26,430, mainly residing in the Kheder-Ilias district and the town center. The medieval churches of Saint-Jacques and Saint-Serges, which were still visible in the early twentieth century, are evidence of their presence. Adana had prominent Armenian schools, such as the Apkarian, Achkhénian and Aramian colleges, with 1,500 pupils in 1913. The Armenian population predominantly spoke Turkish, but there were also Catholic and Protestant places of worship and schools (Kévorkian, 1999). Before World War I, Armenian political organizations were involved in civic initiatives in Cilicia. Following the war, there was a significant increase in local and international Armenian humanitarian efforts. Various Armenian civil institutions were established to support relief operations. One such institution was the Armenian Medical Mission (MMA), created by the Armenian national delegation in Paris. Comprised of five doctors and four nurses, the MMA was sent to Cilicia to provide medical assistance to Armenian returnees and

refugees. They set up a hospital in Adana and other dispensaries to primarily provide services for the Armenian community. Another organization, the Armenian Red Cross of Tarsus (ARC-Tarsus), was a local initiative formed by women from Tarsus. ARC-Tarsus ran a hospital in Tarsus and received significant financial support from the local community. While MMA and ARC-Tarsus collaborated with other humanitarian organizations, they faced challenges both internally and externally. MMA doctors were critical of existing medical aid efforts in Cilicia and prioritized care for Armenian patients. Gratien writes:

“The French government was also involved in the area of public health in Cilicia. By and large, these services carried over from and expanded upon those formerly conducted by the Ottoman public health apparatus. For example, the mandate administration assumed control of the four municipal hospitals in Adana (150 beds), Mersin (25 beds), Tarsus (50 beds), and Ceyhan (25 beds) along with a hospital for “filles publiques.” While the mandate spent money to maintain the public health apparatus of Cilicia during the mandate period, most of the employees and expertise in French civilian medical institutions were of local provenance.” (Gratien, 2016, 177)

Additionally, there was also the Red Crescent (Hilal-i Ahmer), the Turkish version of the International Red Cross; however, its activities within the French administration remain unclear. Moreover, as Gratien argues, the identity of the Ottoman Red Crescent was an issue before the First World War, as there were debates about its Turkish nature and the translation of its name into European languages. Non-Muslim doctors played an active role in the organization, opening and running hospitals throughout the Empire. The Ottoman Red Crescent had close links with Red Cross societies in Europe, and elite women were involved in its administration. During the war, disagreements emerged between the Red Cross and the Red Crescent over the treatment of Armenians and the distribution of aid. There were cases of atrocities such as the poisoning of children in a hospital, which implicated CUP doctors in genocide. However, despite this, some Ottoman Armenian doctors continued to work in the army such as Samuel Jamgochian, who worked in an Ottoman military hospital (Gratien, 2016, 185).

However, even though these humanitarian initiatives existed, after the war, France faced a huge refugee crisis in Syria and decided to repatriate approximately 25,000–35,000 Armenians to Cilicia. As Ellen Marie Lust-Okar mentions, France chose its economic interests and peace with Turkey over the protection of the Armenians, who were forced to return to Cilicia as a result of the French recognition of Cilicia as part of Turkey according to an agreement signed at Ankara on 21 October 1921 (Lust-Okar, 1996, 56).

During the mandate in Cilicia, France attempted to maintain a balance between the Turkish and Armenian authorities, while there was the threat of establishing the United States Mandate over Armenia. The Paris Peace Conference in January 1919 was the turning point in the Allies’ secret war treaties after President Wilson announced his

Fourteen Points and set out the future of the colonial people. The secret treaties became the basis for the partition of the Ottoman Empire. By the Treaty of London, drawn up in April 1915, Italy got the province of Adalia. Under the Sykes–Picot Agreement of May 1916, Britain and France awarded Russia a portion of Turkish Armenia, which included Erzerum, Trebizond, Van and Bitlis. France took a mandate over Syria and Cilicia. During the participation of Wilson in the Paris Peace Conference, he spoke on behalf of the “defeated nations”, who were inhabitants of the former colonial territories and their right to administration under an international authority until they could become independent states. By this, he wanted to prevent international tensions and minimize the struggle for the territories after the war.

The French administrative authorities, who invited Armenians to Cilicia, did not take serious measures to ensure their safety. Armenians encountered opposition from the Turkish authorities, who denied their rights to the land. Therefore, French imperialism in the Interwar period can be defined through the so-called mechanism of finding collaborators or *compradores*. This means that indigenous groups within the colonies would support the French strategic interests in exchange for support. This was the case of Armenian–French cooperation as well. Understanding these dynamics and analyzing the topic through different perspectives and perceptions of minorities in the Middle East after World War I also helps to understand modern dynamics in the region.

Bibliography

- Astourian, S. H. (2011). The Silence of the Land: Agrarian Relations, Ethnicity, and Power. In R. G. Suny, F. M. Göçek, & N. M. Naimark (Eds.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (pp. 55–82). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780195393743.003.0004>
- Burke, E., III (1973). A Comparative View of French Native Policy in Morocco and Syria, 1912–1925. *Middle Eastern Studies*, 9(2), 175–186. <https://doi.org/10.1080/00263207308700238>
<https://www.jstor.org/stable/4282469>
- Gratien, C. (2016). The Sick Mandate of Europe: Local and Global Humanitarianism in French Cilicia, 1918–1922. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 3(1), 165–190. <https://doi.org/10.2979/jottturstuass.3.1.10>
<https://www.jstor.org/stable/10.2979/jottturstuass.3.1.10>
- Güçlü, Y. (2001). The Struggle for Mastery in Cilicia: Turkey, France, and the Ankara Agreement of 1921. *The International History Review*, 23(3), 580–603. <https://doi.org/10.1080/07075332.2001.9640941>
<https://www.jstor.org/stable/40108751>
- Kaplan, S. (2004). Territorializing Armenians: Geo-texts, and Political Imaginaries in French-occupied Cilicia, 1919–1922. *History and Anthropology*, 15(4), 399–423. <https://doi.org/10.1080/0275720042000285169>

- Khoury, P. S. (2009). *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860–1920*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511563522>
- Kévorkian, R. H. (1999). *Revue d'Histoire Armenienne Contemporaine. Tome III: La Cilicie (1909-1921) des massacres d'Adana au mandat français*. <https://www.imprescriptible.fr/rhac/tome3/#p1>
- Lust-Okar, E. M. (1996). *Failure of Collaboration: Armenian Refugees in Syria*. *Middle Eastern Studies*, 32(1), 53–68. <https://doi.org/10.1080/00263209608701091>
<https://www.jstor.org/stable/4283775>
- Perthes, V. (1991). *A Look at Syria's Upper Class: The Bourgeoisie and the Ba'th*. *Middle East Report*, (170), 31–37. <https://doi.org/10.2307/3013248>
- Ternon, Y. (s.a.). *Revue d'Histoire Armenienne Contemporaine. Tome IV: Mardin 1915*. <https://www.imprescriptible.fr/rhac/tome4/>
- Ternon, Y. (1981). *Rapport d'Histoire sur les atrocités commises contre les Arméniens*. *Imprescriptible*. <https://www.imprescriptible.fr/rhac/tome4/11-ch1#a>
- Travis, H. (2019). *The Long Genocide in Upper Mesopotamia*. *Genocide Studies International*, 13(1), 92–131. <https://doi.org/10.3138/gsi.13.1.06>
<https://www.jstor.org/stable/10.2307/26986112>
- Yavuz, N. (2012). *The Features and Activities of Fırka-ı İslahiye (The Division of Renovation)*. *Gazi Akademik Bakış*, 6(10), 113–128.

A Rákóczi-szabadságharc kezdetének eseményei az angol sajtóban

Hegedüs Gergő

PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

The Early Events of Rákóczi's War of Independence in the English Press.

Abstract: The present study is intended to examine the early English reports of the Rákóczi's War of Independence by evaluating the witnesses of *The Daily Courant*, *The London Gazette* and the edition of Daniel Defoe's *A Weekly Review of the Affairs of France*, particularly the issues published between 1703 and 1704. Exceptional attention shall be paid to the specificities of early eighteenth century English press culture as well as to the functioning of the information network of the various newspapers and the active role played by the English ambassadors in Vienna. The analysis of the veracity of the information contained in such journals and the study of the various names given to Rákóczi's followers shall be of special importance, which could also reflect firm political positions. *The Daily Courant* and *The London Gazette* sought to report on the rapid growth of the number of insurgents and their quick expansion as well as the accession of those with considerable combat experience. They also reported on the reasons they believed to be behind the outbreak of the freedom struggle and whether or not such intentions were justified.

Absztrakt

Jelen tanulmány a Rákóczi-szabadságharc kezdeti angol értesüléseit hivatott vizsgálni a *The Daily Courant*, a *The London Gazette* és a Daniel Defoe által szerkesztett *A Weekly Review of the Affairs of France* 1703 és 1704 között megjelent számait felhasználva, külön figyelmet fordítva az angol sajtókultúra kora XVIII. századi sajátosságaira, valamint a különböző lapok információs hálózatának működésére és az ebben aktív szerepet vállaló bécsi angol követi tevékenységre. Kiemelt fontosságú a lapokban szereplő értesülések valóságtartalmának analízise, valamint Rákóczi követőinek különböző megnevezéseinek tanulmányozása, hiszen ez is szilárd politikai állásfoglalásról árulkodhat. A *The Daily Courant* és a *The London Gazette* igyekezett beszámolni a felkelők számának gyors növekedéséről és lendületes térnyerésükről, valamint a jelentős harci tapasztalattal rendelkező személyek csatlakozásáról. Ezek a sajtótermékek továbbá azt is közölték, milyen okokat véltek felfedezni a szabadságharc kitörése mögött és ezeket megalapozottnak tartották-e vagy sem.

I. Bevezetés

Európa a XVIII. század elején valóságosan forrongott. A Spanyol Királyság trónjának megüresedése után két nagyhatalom, a XIV. Lajos (élt: 1638–1715, uralkodott: 1643–1715) által vezetett Francia Királyság és I. Lipót (élt: 1640–1705, uralkodott: 1657–1705) Habsburg birodalma is igényt tartott a spanyol örökségre, persze mindkettő saját jogalapján. Miután a diplomáciai rendezések kudarcba fulladtak, a velük szimpatizáló mozgalmakat és államokat igyekeztek szövetségi rendszerekbe tömöríteni, így vette kezdetét a spanyol örökösödési háború (1701–1714), melynek a Magyar Királyság területe is fontos mellékhadszínterévé vált a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) révén.

A kontinens meglehetősen érdekes jövő elé nézett, a háborúk sorát pedig minden ország sajtója élénk figyelemmel kísérte. A szabadságharccal kapcsolatban megjelenő véleményeket, bírálatokat is szigorúan csak a nemzetközi kontextusra való tekintettel és ezek tudatában értelmezhetjük.

Tanulmányom célja, hogy bemutassam a korabeli három legfontosabb és legismertebb angol hírlap, a *The London Gazette*, a *The Daily Courant* (a későbbiekben itt *L. G.* és *D. C.*) és a Daniel Defoe (1660–1733) által szerkesztett *A Weekly Review of the Affairs of France* (később itt *W. R.*) Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatos álláspontjait, meglátásait. Ezen hírlapok vizsgálata kiemelten fontos, hiszen időben jóval közelebb álltak a megtörtént eseményekhez, mint például a könyvek, a híradásaik pedig szélesebb körben terjedtek el, mint a diplomáciai jelentések és levelezések, amelyeket csak egy szűk, kiváltságos réteg olvasott. A megjelenésük is rendszeresebb volt, mint a rölapoké.

2. Angol sajtókultúra a századfordulón

Péter Róbert olyan tendenciára lett figyelmes, mely szerint a különböző újságok száma növekedett háborús és politikailag túlfűtött időkben (Péter, 2015, 20). Ez a mi esetünkben, a spanyol örökösödési háborút illetően is releváns, hiszen a *Daily Courant* első száma 1702-ben jelent meg. Defoe pedig nyíltan vallotta, hogy a lapját elsősorban a franciák „ügyeinek”, illetve túlkapásainak bemutatására indította (*W. R.*, 1704. február 19., no. 1). Ezt a helyzetet segítette továbbá, hogy az 1662-ben bevezetett sajtótörvény 1695-ben hatályát veszítette, így elegendő tőke birtokában bárki alapíthatott kiadó vállalatot, illetve ha rendelkezésre állt nyomdaberendezés, akkor megkezdődhetett a könyv- és hírlapkészítés is (Glaisyer, 2019, 71). Így nem csoda, hogy rövidesen tucat-számra jelentek meg a különböző londoni és regionális hírlapok. A XVIII. század eleji Angliában tehát egy átlagos olvasónak jóval több lehetősége volt információhoz jutni és tájékozódni a világ dolgairól nyugat- és közép-európai viszonylatban. Ezen sajtótermékek közül a korszakban a fent említett három lap emelkedett ki.

A vizsgálat alá vont *London Gazette* azért jelentős, mert a legrégebbi, már 1665 óta folyamatosan, heti kétszer (későbbiekben háromszor) megjelenő angol újság. Az 1662-es sajtótörvénynek köszönhetően, megfelelő konkurencia hiányában maximálisan uralta az angol sajtópiacot. Ennek a lapnak volt a legnagyobb olvasóközönsége. Ha a spanyol örökösödési háború időszakának tendenciáit vizsgáljuk, akkor a nyomtatott példányszám 12–15 ezer között mozgott, ami elképesztően nagy számított, nemcsak angliai, de európai szinten is (Snyder, 1968, 216). A *London Gazette* az alapításától fogva a korszak hivatalos lapja volt. Az oldalain nem jeleníthetett meg olyan információt, amely az uralkodót vagy a kormányt akár a legkisebb szinten is kritizálta vagy diszkreditálta volna (Glaisyer, 2019, 69). Ennek több előnye volt, hiszen így könnyedén hozzáférhettek azoknak az Anglia által más országokba delegált angol követeknek a jelentéseihez, illetve beszámolóihoz, akiknek követi megbízatásukban szerepelt, hogy minden olyan úgryról és eseményről adjanak tájékoztatást, melyek hírértékűek lehetnek. A kéziratban megfogalmazott jelentéseknek tehát fontos szerepük volt a XVIII. század eleji hírszolgáltatásban (King, 2018, 95). A lapok így a legtöbb esetben közvetlen forrással

dolgozhattak. A Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatban a bécsi angol követként tevékenykedő George Stepney (1663–1707), illetve a konstantinápolyi angol követ, Robert Sutton (1671–1746) értesülései élveztek kiemelt figyelmet. Ha a *London Gazette* 1703–1704 közötti híradásait vizsgáljuk, könnyen megállapíthatjuk, hogy olyan városok (elsődlegesen Bécs, Konstantinápoly, a Magyar Királyság területén Pozsony, míg Erdélyben Arad emelhető ki) és régiók szerepeltek a hírek keltezési helyeként, amelyek a fentebb említett két követ működési területét, információs bázisát jelentették. Ezenkívül érdemes megemlíteni a Német-római Birodalom néhány városát is, mint például Hamburgot, Frankfurtot, Köln, Regensburgot és Münchent. Habár az innen érkező értesülések mind mennyiségi,¹ mind minőségi² szempontból eltörpültek a bécsi hírekhez képest, mégis határozottan jelezték a Rákóczi-szabadságharc iránti nemzetközi érdeklődést.

Év	1703		1704	
Városok, régiók	Arad	1	Arad	2
	Bécs	24	Bécs	50
	Hamburg	1	Buda	4
	Konstantinápoly (Pera nevű város-része)	1	Eperjes	1
	Magyarország	4	Erdély	1
	München	1	Esztergom	1
	Pozsony	2	Frankfurt	1
	Tokaj	2	Győr	1
	Varsó	1	Gyula	1
	Velence	1	Komárom	1
			Konstantinápoly	4
			Köln	1
			Nagyvárad	1
			Pozsony	3
			Regensburg	1
			Szatmár	1
			Székesfehérvár	1
		Velence	1	

1. táblázat: Európai városokban és régiókban³ keltezett, Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos beszámolók a *The London Gazette* lapjain⁴

¹ A fentebb ismertetett öt városból csak öt értesülés érkezett, és ezeknek a híreknek a terjedelme is csak pár mondat volt, ami erős kontrasztot mutat a teljes bekezdéseket kitöltő bécsi hírekkel szemben.

² Általában olyan csapatmozgásokról írtak, melyek iránya Magyarország volt, továbbá a felkelés egyre súlyosabbá válását is megjegyezték.

³ Kutatásom során igyekeztem a legpontosabban behatárolt keltezési területet (város, katonai tábor, tartomány, régió, ország) megadni. Abban az esetben hagyatkoztam az adott régióra, tartományra, országra, ha a keltezésből konkrét helyszín nem volt megtudható. Ugyanez az irányelv vonatkozik a *Daily Courant* keltezési helyszíneit vizsgáló táblázatra is.

⁴ A táblázatot a *London Gazette* 1703–1705 között megjelent számait vizsgálva a dolgozat szerzője készítette.

A *Daily Courant*-t azért érdemes megismernünk, mert ez volt a legelső olyan rentábilis angol lap, ami napi rendszerességgel (természetesen a vasárnaptól eltekintve) jelent meg. Első száma 1702. március 11-én, a már javában dúló spanyol örökösödési háború alatt látott napvilágot. A lap profilját tekintve csak külföldi híreket közölt. Elizabeth Mallet (1672–1706) kezdetben azt hirdette, hírközléseit egyáltalán nem fogja ellátni kommentárokkal, mivel azt feltételezte, hogy „[a]z olvasóinknak elég eszük van ahhoz, hogy az elegendő információ birtokában saját maguk is levonják a szükséges következtetéseket” (Williams, 2010, 54). Természetesen ez már a kezdetekben sem feltétlenül valósult meg, a gyors tulajdonos- és szerkesztőváltás után pedig teljesen elenyészett (Andrews, 2015, 101). A későbbiekben terjedelmes kommentárok, vélemények, szerkesztői megjegyzések egészítették ki a különböző híreket. Sajátosságként említhető továbbá, hogy a lap minden év végén, az utolsó két számban igyekezett összefoglalni a megtörtént eseményeket, azzal a céllal (a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatosan is), hogy befolyásolják az olvasók álláspontját (D. C., 1703. december 31., no. 533).

Éles különbség figyelhető meg az információforrások között is: míg a legtöbb lap tudatosan hivatkozott saját informátoraira, addig a *Daily Courant* szerkesztősége ezzel ellentétesen büszkén vállalta és mindig feltüntette, hogy az értesüléseiket milyen külföldi (legtöbbször holland⁵ és francia) lapokból vették át. A Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos híreket közvetett forrásokból szereztek, azokhoz szinte csak holland lapokból jutottak hozzá, amit jól mutat a lap megfogalmazása: „The Dutch Prints tell us...” (D. C., 1703. június 28., no. 373). A Rákóczi-szabadságharc esetében az 1703-as években az *Amsterdamse Courant* (továbbiakban *Amszterdam Courant*) 19, a *Gazette de Leyde* (továbbiakban *Leiden Gazette*) hat, a *Gazette d'Amsterdam* (továbbiakban *Amszterdam Gazette*) szintén hat értesülését vette át. Ahogy az érdeklődés fokozódott és a mozgalom nagyobb méreteket öltött, úgy változott az átvett hírek mennyisége is: egy évvel később, 1704-ben a *Leiden Gazette* 35, az *Amszterdam Gazette* 28, míg az *Amszterdam Courant* 19 értesülését vette át a *Daily Courant*. A teljesség igénye nélkül megemlíthető még néhány lap, például a *Gazette de Rotterdam* (továbbiakban *Rotterdam Gazette*), a *La Gazette* (továbbiakban *Párizs Gazette*) vagy a *Harlem Courant*, azonban az ezektől „kölcsonvett” hírek száma jóval csekélyebb volt.

⁵ Hollandia elsősorban a földrajzi közelsége, kereskedelmi fontossága, monumentális sajtóipara, valamint a két ország közötti szövetséges viszony és vallási egyetértés miatt is optimális választás volt.

Év	1703		1704	
Külföldi lapok	Amszterdam Courant	19	Amszterdam Courant	21
	Amszterdam Gazette	5	Amszterdam Gazette	30
	Hága Gazette	2	Brüsszel Gazette	1
	Harlem Courant	1	Harlem Courant	5
	Leiden Gazette	6	Leiden Gazette	36
	Párizs Gazette	1	Párizs Gazette	3
	Rotterdam Gazette	2	Rotterdam Gazette	1

2. táblázat: Külföldi újságokra való hivatkozások száma a Rákóczi-szabadságharcral kapcsolatban a *The Daily Courant* lapjain⁶

Ha megnézzük a keltezési helyszíneket, akkor a *Daily Courant* esetében is szembevető Bécs városának vitathatatlan dominanciája, de emellett számos olyan német (Hannover, Heidenheim) és francia város (Marseille) is feltűnik, melyet a *London Gazette*-ben hiába is keresnénk, illetve szokatlanabb hírekkel is az olvasó rendelkezésére állt. Hamburgi forrásra hivatkozva például arról tudósított, hogy Bercsényi Miklós (1665–1725) morva rendekhez szóló kiáltványa megjelent nyomtatásban a városban (*D. C.*, 1704. február. 2., no. 562). A velencei, konstantinápolyi és drinápolyi hírek a törökökkel való kapcsolatokról igyekeztek részletekbe menően tájékoztatni. A Varsóban keltezett hírek a csekély mennyiségük ellenére elképesztően jelentőségteljesek, hiszen a franciák pénzügyi támogatásának útvonalát és a résztvevő közvetítők személyazonosságát igyekeztek feltárni. Ezekkel a városokkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a korabeli Európa jelentős hatalmi, kereskedelmi és információs központjai voltak.

Év	1703		1704	
Városok, régiók	Amszterdam	1	Ausztria határvidéke	1
	Arad	1	Bécs	80
	Bécs	31	Belgrád	2
	Buda	2	Braunschweig	1
	Drinápoly	1	Buda	7
	Duna-menti katonai tábor	1	Ebenfurth	1
	Eperjes	1	Erdély	1
	Erdély	1	Esztergom	2
	Felső-Ausztria	2	Felső-Ausztria	1
	Hága	1	Frankfurt	4
	Hannover	1	Hamburg	1
	Horvátország	1	Heidenheim	1
	London	2	Hollandia	1
	Magyarország	2	Konstantinápoly	2

⁶ A táblázatot a *Daily Courant* 1703–1705 között megjelent számait vizsgálva a dolgozat szerzője készítette.

	München	1	London	2
	Nagyszeben	1	Magyarország	1
	Pozsony	2	Marseille	1
	Varsó	1	Morvaország	1
	Velence	1	Nagyszombat	1
			Pozsony	5
			Regensburg	4
			Sopron	2
			Szatmár	2
			Varsó	3
			Velence	5
			Weißenburgi tábor	1

3. táblázat: Európai városokban és régiókban keletkezett, Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos beszámolók a *The Daily Courant* lapjain⁷

A *Daily Courant* a *Gazette*-tel szemben nagyfokú átláthatóságot biztosított az olvasóknak. Utóbbi, azonkívül, hogy lehivatkozta melyik városból, országból kapta a levelet, sosem árult el többet az informátorairól. A *Courant* esetében viszont az olvasók könnyedén összehasonlíthatták az azonos helyszínekről, de más lapok által közölt információkat egy adott eseménnyel kapcsolatban. Így olyan értesülések birtokába is juthattak, amelyekben nem feltétlenül részesültek volna, vagy amelyekkel adott esetben kiegészíthették a már meglévő, de hézagos ismereteiket. Ez az érdeklődés az olvasók számára is élénken tükröződött: a kezdeti időszakban a nyomtatott példányszám 900–1000 között mozgott, míg az örökösödési háború során ez a szám megnövekedett, elérve a 10 ezer körüli határt (Snyder, 1968, 209). Ez különösen kimagasló egy napilap esetében, és ezzel a *Courant* a *Gazette*-tet is felülmúlta, pedig az már csaknem fél évszázada egy ismert és bejártatott lapnak számított.

A Daniel Defoe által szerkesztett *A Weekly Review of the Affairs of France*, azaz *Heti értekezés Franciaország viselt ügyeiről* című lap 1704. február 19-től egészen 1713. június 6-ig heti kétszer, majd folyamatosan növekvő népszerűségének köszönhetően már heti három alkalommal jelent meg, és a korszakban az angol újságírás történetének egyik legjelentősebb és leginnovatívabb műve volt. Felbecsülhetetlen értékű és részletes beszámolókkal szolgált a XVIII. századi bel- és külpolitikai eseményekről. Felépítését tekintve három jól elkülönülő részből állt: az első és egyben központi eleme az értekezés volt, amely mindig egy vezérgondolatra épült és egyben határozott felütést is adott a számnak. Ezt követte az *Advice from the Scandalous Club* rovat, melyben a levelek útján beérkező, olvasókat foglalkoztató kérdésekre igyekezett legjobb belátása szerint válaszolni, az utolsó részben pedig a hirdetések kaptak helyet. A *Weekly Review* magát olyan lapként jellemezte, mely az eseményeket a maga valóságában mutatja be és

⁷ A táblázatot a *Daily Courant* 1703–1705 között megjelent számait vizsgálva a dolgozat szerzője készítette.

mindig tényszerű megállapításokat tesz. Az eredményes vita kedvéért az opponensei véleményét is ismertette. Nyomatott példányszámairól azonban csak relatív becslések vannak: a kezdeti időszakban valószínűleg 600–700 lehetett, ami az idő előrehaladtával, a népszerűsége növekedésével együtt nőtt (Snyder, 1968, 209).

1704. szeptember 2-től egészen december 5-ig a lap az értekezések részében exkluzívan csak a Rákóczi-szabadságharccal foglalkozott, aminek eredményeképpen komoly, agitatív és olykor szenvedélyes hangú cikkek születtek, igen kevés rokonszenvvel az általa csak „istentelen rebelliónak” bélyegzett ügy iránt. Defoe nemcsak kereskedő, kém és kiváló regényíró volt, hanem tehetséges publicista is. Kivételes adottságaira már korán felfigyeltek; legfőbb támogatója és pártfogója Robert Harley államtitkár (1661–1724) lett, aki kifejezetten 1704 és 1708 között foglalkozott a külügyekkel, köztük a Rákóczi-szabadságharccal, mellyel kapcsolatban élénk levelezést folytatott George Stepney-vel. Így tehát igen nagy rá az esély, hogy Harley államtitkár bízta meg Defoe-t azzal a feladattal, hogy indítson el egy olyan újságot, amely ismerteti a franciák túlkapásait és ballépéseit, illetve képes kedvezően befolyásolni az angol közvéleményt (Seager, 2012, 131–132). A *Weekly Review*-ről kijelenthető, hogy a hivatalos angol álláspontot képviselte, még hozzá jóval propagandisztikusabb hangnemben, mint ahogy azt a *Gazette* tette. Defoe több propagandisztikus módszert is alkalmazott, melyek közül meg kell említenünk a személy elleni érvelést, amelyet Rákóczival szemben használt. Itt elsősorban a személyét, a tulajdonságait és a személyes érdekeit vette célba, megkérdőjelezve azt, hogy tényleg az ország érdekében indította-e el a harcot, nem pedig saját önző megfontolásából (az Erdélyi Fejedelemség megszerzése és biztosítása önmaga és utódai számára) (*W. R.*, 1704. november 25., no. 76). Gyakori módszer volt továbbá a félelemre való rájátszás is, amellyel az olvasók érzelmeire kívánt hatni, valamint igyekezett az általános pánikot kihasználni azzal kapcsolatban, hogy a mozgalmat előbb francia, majd török szövetségesként mutatta be. A franciákkal való együttműködés esetén Rákóczi akarva-akaratlanul a Napkirály európai hegemon helyzetének megszilárdulásához járult volna hozzá, míg a törökkel való partnerség Defoe-ban egy olyan rémképet kelthetett, mely szerint a lázadás miatt gyengének tűnő Habsburg Birodalom könnyű prédának tűnhet majd a pogányok számára. A törökkel való kapcsolat hangsúlyozásakor nem volt rest a fejedelmet Thököly Imre (1657–1705) személyével párhuzamba állítani, de figyelmet fordított a felkelők dehumanizálására, valamint az általuk elkövetett atrocitások módszeres felnagyítására is.

Összeségében kijelenthető, hogy a *Daily Courant* és a *London Gazette* igyekezett a megtörtént eseményeket elfogulatlanul, tényszerűen, a lehető legtárgyilagosabb, leghitelesebb módon megjeleníteni, tehát úgy, ahogy azok a valóságban történhettek. A legtöbb esetben tartózkodtak a személyes véleménynyilvánításoktól és a szerkesztői megjegyzésektől, nem úgy, mint Defoe a *Weekly Review* lapjain. Az is elmondható

továbbá, hogy e lapok híreinek a jellege szándékosan „levélszerű” volt, hiszen ez a formátum praktikusabb és gyorsabb volt, valamint a hitelesség fenntartására szolgált.

3. George Stepney, a *London Gazette* informátora

Mielőtt feltérképeznénk, hogyan keltette fel az angol sajtó figyelmét a Rákóczi-szabadságharc, meg kell ismerkednünk George Stepney személyével és tevékenységével, aki 1701 kora tavasza és 1706 szeptembere között bécsi követként szolgált, illetve a pozíciója miatt a *London Gazette* legfontosabb informátora volt a Habsburg Birodalommal, s ezáltal a magyar érdekltségű ügyekkel kapcsolatban is. Stepney tapasztalt diplomata volt, aki 1692-től egészen a betegségének súlyosra fordulásáig folyamatosan követi beosztásban dolgozott. Diplomáciai megbízásban járt a brandenburgi, a szász, a mainzi és a kölni választófejedelmeknél, egyszer a lengyel király udvarában és kétszer Bécsben is. Nem meglepő tehát, hogy a korszakban hozzáértő diplomatának, illetve a német ügyek specialistájának tartották (Spens, 1997, 224). Az 1701-es, Bécsbe történő kinevezése sem lepett meg senkit, és az békeidőben még ideálisnak is tűnhetett volna. Stepney hamar kiismerte a bécsi udvar működését és mentalitását, továbbá jelentős kapcsolati hálózatot is kiépített, sőt még a fejedelem nővérével, Rákóczi Juliannával is személyes ismeretségbe került (Spens, 1997, 231).

Kurucz György tanulmánya rámutatott arra, hogy a magyarok (pontosabban olyan személyek és csoportok, akik a protestantizmus bármelyik irányzatát követték) iránti, már-már tudományosan elmélyült érdeklődése nem feltétlenül a felkelés kezdetére datálható, hiszen korábban személyesen a királyhoz intézett memorandumban állt ki a kőszegi protestánsok háborítatlan vallásgyakorlása mellett (Kurucz, 2015, 305). Erősen konfrontatív személyisége azonban a követi munkái során még sok más formában is megmutatkozott. A magyarországi zavargásokról 1703. június 2-án keltezett jelentésében számolt be először, amelyben kifejtette, szerinte annak gazdasági és természetesen vallási okai vannak elsősorban. A bűnbakot pedig az Udvari Kamara rendkívül magas adóiban és Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek és hercegprímás (1695–1707) személyében, valamint a protestánsokkal ellenszenves viselkedésében találta meg (Simonyi, 1872, 16). Az idő előrehaladtával, ahogy a szabad vallásgyakorlással kapcsolatos sérelmek apránként egyre nagyobb szerepet kaptak, úgy fokozódott a személyes érdeklődése is az események iránt (Kurucz, 2015, 302). Meghökkenve követte végig a tiszántúli hadjáratot, Rákóczi katonáinak gyors sikerét és harcmodorát pedig a Cévennes hegyvidéki kamizárdokéhoz hasonlította. 1703 nyarának végén már úgy gondolta, hogy a főhadiszíntér mellett ez a lázadás fogja legjobban megnehezíteni a szövetségesek dolgát. Meglátásai helyesnek bizonyultak. 1703 novemberében visszarendelték Londonba, hogy jelentést tegyen a követi munkálatairól, és új instrukciókat is kapott (Kurucz, 2015, 307). Kevesebb mint három hónapot volt távol. Feladatait egészen 1704 márciusáig személyi titkára (és egyben

unokatestvére), Charles Whitworth (1675–1725) látta el, aki a felkelésre mint „az ország testét sorvasztó mótelyre” hivatkozott, Rákóczit pedig egyszerűen csak megtestesült „Gonosznak” nevezte (Simonyi, 1872, 84). A meglehetősen nyers és szókimondó meglátásai egyáltalán nem tükröződtek a *Gazette* számaiban, ami valószínűleg a rövid hivatali idejének volt köszönhető.

Stepney visszatérése (1704. március 6.) után hosszú nyomásgyakorlási időszak vette kezdetét a követ részéről, melyben az utasításaiban foglaltaknak megfelelően igyekezett rávenni az udvart egy esetleges diplomáciai rendezés lehetőségére. A hivatali idejének nagy részében, a következő két és fél évben, 1704 elejétől egészen 1706 késő nyaráig ez a célkitűzés kötötte le, az általa csak „szövevényesnek” jellemzett magyar ügyekre viszont még ő sem tudott érdemben nyomást gyakorolni (Spens, 1997, 273). 1704 tavaszán azonban kulcsszerepet játszott a Jacob Jan Hamel Bruyninx (1661–1738) és Bercsényi közötti semptei találkozó megszervezésében, illetve az őszi selmecebányai tárgyalások során ő vezette az angol–holland mediációt, valamint Rákóczival Vihnye városában személyesen is találkozott (Spens, 1997, 241). Stepney tehát nemcsak passzív szemtanú volt, hanem az események alakításában aktív szerepet is vállalt. Észrevételei és megállapításai épp ezért elengedhetetlenek az angol közvélemény vizsgálatánál.

Nem meglepő, hogy minden esetben az ő jelentéseinek szintéziseivel találkozhattak a *Gazette* olvasói. Sokszor nemcsak a beszámolóinak a keltezése (város és dátum), illetve a tartalma⁸, hanem a formai sajátosságok (személynevek, helységnevek írása) is teljesen egységesek voltak, ami a számtalan ismert változat miatt jelzésértékű.⁹

Stepney személye még azért is fontos a téma tanulmányozása szempontjából, mert általa tökéletesen lekövethető az a folyamat, hogy egy adott eseményből, amely lehet akár csata vagy diplomáciai tárgyalás, hogyan lett hír. Az információ sok esetben nemcsak térben és időben tett meg óriási távolságot, hanem esszenciájában is drasztikus változásokon ment keresztül. Stepney a jelentéseiben igyekezett hitelesen hírt adni a selmecebányai tárgyalásokról, hiszen azokon személyesen is részt vett, de ez mit sem ért, mert Defoe, a sajátos politikai meggyőződése miatt, nem írta le a valós történéseket, illetve rossz színben próbálta feltüntetni a felkelőket.

⁸ Egy csata esetében a harcoló felek veszteségei, az elejtett foglyok száma és a zsákmány mennyisége, míg a diplomáciai tárgyalásokkal kapcsolatban a résztvevők személye, viselkedése és magatartása.

⁹ A kutatásaim során II. Rákóczi Ferenc névvel több formában is találkoztam. A következő tizenkét változat fordul elő leggyakrabban: Rákóczi, Rakoczi, Rakoczy, Ragotsky, Rakotsy, Ragotski, Ragoocksi, Ragotzi, Ragotzky, Ragozzi, Ragozi és Rakocki. Bercsényi Miklós névének is több variánsa létezett: Berzeni, Brezeni, Berezeni, Berzeny, Berczeny és Berceni. Sőt, a települések névének ortográfiája sem volt konzekvens, hiszen számos esetben latin, német vagy fonetikus leírt formát alkalmaztak, amire jó példa Székesfehérvár említése, amely Stuhlweißenburg, Alba Regalis és Feherwar variációban is előfordult.

4. Álhírek vagy tévedések?

Mindegyik lap igyekezett távol tartani magát a kétes eredetű hírektől és információforrásoktól. A legkorábbi értesülésekre egyértelműen a teljes bizonytalanság volt jellemző. Defoe részéről olyan kifejezésekkel találkozhatunk, mint hogy „[h]allottam, de nem kezeskedek érte...” (*W. R.*, 1704. november 28., no. 77). A *Daily Courant* szerkesztője is megjegyzete, ha egy információ valóságtartalma kétes volt, hogy az olvasóik figyeljenek, ne kezeljék tényként, mert az adott hír további megerősítésre szorul (*D. C.*, 1703. szeptember 30., no. 454). Ha a korábbi értesülések igazságtartalma megkérdőjelezhető volt, türelmetlenül várták az új híreket (*D. C.*, 1704. augusztus 26., no. 738). Egyes optimistább tudósítások, ha nem tudtak biztosat a felkelésről, megjegyezték, „[n]incsenek újabb információink, de reménykedünk abban, hogy a zendülést már elfojtották” (*D. C.*, 1704. március 3., no. 587). Számos ilyen visszatérő formulát ismerünk.

A *London Gazette* és a *Daily Courant* 1703. július eleji számaiban az olvasható, hogy a felkelést máris leverték. Utóbbi ezt röviden, egy mondatban közölte és részletesebben nem kommentálta (*D. C.*, 1703. július 2., no. 377). Előbbi viszont amellettt érvelt, hogy gróf Koháry István (1649–1731) pár reguláris alakulattal szétverte az elégedetleneket Tokaj mellett, és közülük sokakat foglyul ejtett, míg a többiek egyszerűen szétszóródtak (*L. G.*, 1703. július 1., no. 3928). Ugyanezek a bizonytalanságok olvashatók ki Stepney leveleiből, aki egy-két vereség után az egész felkelést lezárt témának tekintette, vagy kifejtette, hogy a legrosszabb esetben is csak pár hétig tarthat (Simonyi, 1872, 21). Időnként visszatérő hiba, hogy egyes hadvezérek téves halálhíréről is adtak tudósítást. Ez történt a *Daily Courant* májusi számában, amely Johann Albert Heister (1676–1746) elhunytáról emlékezett meg (*D. C.*, 1704. június 6., no. 668). A Haditanács elnökének a fia azonban nemcsak végigharcolta a Rákóczi-szabadságharcot, hanem egészen 1746-ig élt, és az édesapjához hasonlóan sikeres katonai pályát futott be. Így hát nem meglepő, hogy a haditettei később is szerepeltek a lapokban: 1704 kora szeptemberében például egy Kanizsa melletti győzelmet tulajdonítottak neki, amelyet Károlyi Sándor (1669–1743) serege felett aratott (*D. C.*, 1704. szeptember 12., no. 752). A győzelem híre pontos volt, viszont a győzelmet arató személy nem Siegbert Heister (1646–1718) fia volt, hanem annak öccse, Hannibal Joseph von Heister gróf (?–1719) (Bánlaky, 2001).

Nemcsak császári hadvezérek halálhírét keltették, hanem például Bercsényi Miklósét, aki Gyula várának sikertelen 1703-as szeptemberi ostroma során „vesztette életét” (*D. C.*, 1703. szeptember 30., no. 454). Napra pontosan egy hónappal később viszont már arról tudósítottak, hogy a felkelés második embere Tokaj körül van 15 ezer katonájával és a megadási feltételekről egyezkedik, illetve hogy kegyelemért folyamodott a császárhoz (*D. C.*, 1703. október 30., no. 480). A főgenerálist övező téves észrevételek az 1704-es évben sem kerülték el őt: Kora márciusban értesültek róla, hogy „Bercsényi egy esés következtében súlyosan megsérült” (*D. C.*, 1704. március 3., no. 587). Ugyanebben a számban, egy későbbi keltezésű hírben pedig az szerepelt, továbbra is

gyengélkedik. Egy héttel később már azt is tudni vélték, nemcsak egy egyszerű esést szenvedett, hanem a lováról esett le, és az egészségi állapota egyre rosszabb (*D. C.*, 1704. március 6., no. 589). Mindeközben Bercsényi ilyen jellegű sérüléséről nem tudunk, és a későbbi számokban sem említették többször.

Rákóczit is számos téves hír övezte. 1703 decemberében a *Daily Courant* szerint lemondott a magyar koronára való minden igényéről, annak érdekében, hogy a békés megegyezést elősegítse (*D. C.*, 1703. december 21., no. 524). Itt feltétlenül meg kell jegyezni, hogy Rákóczi ilyen igényét (ha volt egyáltalán) sohasem prezentálta nyilvánosan. A Magyar Királyság élére egy olyan európai család sarját akarta, aki fegyveres segítséget nyújtott volna számára és legitimálhatta volna a mozgalmát (Köpeczi & R. Várkonyi, 2004, 335).

Ezeknek a híreknek a forrása is sok esetben kevésbé volt megbízható. Egy, a felső-magyarországi Trencsénbe szállítandó rab, aki korábban a felkelők oldalán harcolt, például olyan információt osztott meg a fogvatartóival, miszerint Rákóczi már a kapitulációs felételeit fogalmazza meg és valójában azoknak az erőknek a harmadával sem rendelkezik, amelyeket Bécsben neki tulajdonítanak. A kétes forrás ellenére a *Daily Courant* mégis közölte a hírt (*D. C.*, 1703. december 22., no. 525). Számos félreértés övezte Rákóczi hitét is: Defoe 1704 márciusában úgy gondolta, a protestáns felekezetek valamelyikéhez tartozik (*W. R.*, 1704. március 18., no. 5), és az ezzel kapcsolatos tévedését csak félévvel később (az olvasói elnézést kérve) javította római katolikusra (*W. R.*, 1704. november 18., no. 74).

Thököly Imre személye is még érdeklődést váltott ki: a *Párizs Gazette*-re hivatkozva olyan elképesztő állítás jelent meg, miszerint egy hatalmas török sereg élén, Hasszán pasa társaságában látták Magyarországra felé vonulni (*D. C.*, 1704. január 14., no. 544). A volt erdélyi fejedelem azonban a köszvénye miatt ekkor már annyira beteg volt, hogy az ágyból való felkelés és a pusztá mozgás is komoly fájdalmakat okozott a számára (Angyal, 1889, 264).

A téves hírek egy másik fajtájaként említhetjük az olyan, csatában vereséget szenvedett személyek elfogásáról szóló beszámolókat, amelyek a valóságban persze nem történtek meg. Egy ilyen hír szerepelt a *Daily Courant* 1703 augusztusi számában, mely szerint Rákóczit egy vesztes ütközet következtében elfogták. A lap javította ezt a tévedését, és megírta, hogy csak az egyik szolgálója esett fogságba (*D. C.*, 1703. augusztus 23., no. 421). Gyula sikertelen ostromához kapcsolódó álhír volt az is, hogy a várból kitörő császáriak a felkelés több vezetőjét elfogták, de közülük csak Petrőczy Istvánt (1654–1712) emelték ki név szerint, akiről azt is tudni vélték, hogy 14 ezer koronáért cserébe sem akarták szabadon bocsátani (*D. C.*, 1703. szeptember 30., no. 454). A foglyul ejtett személy azonban nem lehetett ő, hiszen Thököly unokatestvére mintegy 19 évi emigráció után, a Rákóczi-szabadságharc második esztendejében, 1704 nyarán tért csak haza (Heckenast, 2004, 344).

Az egyes várak tulajdonjogával kapcsolatos információk is bizonytalanok/tévesek lehettek. A *Daily Courant* 1704. május közepén azzal nyugtatta az olvasóit, hogy Eger vára még mindig a császáriak kezén van, és csupán egy 8 napos fegyvernyugvást kötöttek a lázadókkal (*D. C.*, 1704. május 10., no. 645). A valóságban viszont Eger parancsnoka, gróf Ferdinand Zinzendorf ezredes megegyezéssel már április 16-án feladta a várat Forgách Simonnak (1669–1729) (Köpeczi & R. Várkonyi, 2004, 637).

Habár a csaták kimenetelét érintő híradások nagy pontosságról árulkodtak, a lefolyásukat több téves információ is övezte. A székesfehérvári csata és a városnak a Johann Albert Heister vezette császári csapatok általi elfoglalása (1704. április 8.) rendkívül rövid idő alatt zajlott le, mivel az Esterházy Dániel (1665–1714) parancsnoksága alatt álló felkelők az első támadásra meghátráltak. A nagy részük nem a csatában esett el, hanem a város környéki mocsarakban lelte halálát. A város pedig ennek következtében adta meg magát (*L. G.*, 1704. április 20., no. 4012). Egykorú források szerint viszont a harc egy teljes napig tartott, és a városban összegyűlt jobbágyok is csak Esterházy seregének teljes veresége után adták meg magukat (Bánlaky, 2001).

A híradásokból az is kiderül, hogy kezdetben a mozgalmat még nem feltétlenül kapcsolták össze Rákóczi nevével, sőt egy olyan értesülés is megjelent, amely a feleségére, Hessen–Wanfriedi Sarolta Amáliára (1679–1722) hivatkozva még azt is megkérdőjelezte, hogy a felkelők oldalán áll-e (*D. C.*, 1703. augusztus 23., no. 421). Érdekességképpen megjegyzendő, hogy Thököly esetében a felkelést már 1681-ben a személyéhez társították (Vincze, 2013, 914). Rákóczi nevét eleinte kevésszer említették, és ha említették, meglehetősen negatív kontextusban tették. Az országba érkezését úgy jellemezték, hogy mindenféle keleti népségből, azaz tatárokból, lengyelekből és kozákokból álló sereget gyűjtött össze, és velük lépte át a határt, majd pedig Munkácshoz menetelt (*L. G.*, 1703. július 12., no. 3931). Ez a leírás hatalmas eltérést mutat a Rákóczi által, az *Emlékiratok* című művében ismertetett változattal, miszerint a határon a jobbágyai fogadták, és csak egy rendkívül kis kísérettel érkezett az országba (Rákóczi, 2004, 30–31). Ebben az esetben az összes korabeli tudósítás és visszaemlékezés szerint Rákóczi abban a hiszemben lépte át a határt, hogy ott egy tekintélyes sereg fogja várni, de csak a tiszaháti felkelés vert hadaival találkozott (Mészáros, 2006, 16), amelyek többségét a birtokain élő jobbágyok alkották. A közeledtére sokan „oroszmódra” keresztet vetettek, ami arra enged következtetni, hogy a görögkatolikus ruszin alattvalói fogadhatták (Köpeczi & R. Várkonyi, 2004, 165). Itt talán érthető az ortodox kozákokkal való összetévesztés, hiszen Stepney nem feltétlenül lehetett tudatában a kozákok és a ruszinok közötti különbségeknek. Rákóczi terve eredetileg az volt, hogy francia pénzügyi támogatás révén lengyel és tatár zsoldos századok élén érkezik az országba, de ezt a segítséget ekkor még nem sikerült elnyernie, illetve a gyakorlatban még semmi sem valósult meg belőle (Köpeczi & R. Várkonyi, 2004, 204). Tatár katonák nagy számban történő felfogadásáról csak 1705 őszén tárgyalt (Papp, 2004, 806).

5. Támogatók, csatlakozók

A lapok folyamatos figyelemmel követték a felkelők létszámának változását és a jeles személyek csatlakozását, amelyet három szempont alapján értékelték: Részt vett-e korábban valamelyik rendi mozgalomban, felkelésben? Harcolt-e a törökellenes felszabadító háborúban? Volt-e az adott személynek valamilyen katonai múltja, hadi tapasztalata?

1703 nyarának közepén a felkelők létszámát 4 ezer fő körülire taksálták, kiemelve azt, hogy ritkán látták őket 600 főnél nagyobb csapatokban. Ebből arra következtettek, hogy a Bécsbe érkező jelentések esetleg túlzóak, és a számuk jóval csekélyebb lehet a valóságban (*L. G.*, 1703. augusztus 19., no. 3942). Kisebbséggé vált, amikor Debrecen szabad királyi városa nemcsak megnyitotta hadaik előtt a kapuit, hanem jelentős mennyiségű hadianyaggal, pénzzel, élelmiszerrel látta el a felkelőket (*L. G.*, 1703. augusztus 23., no. 3943; *D. C.*, 1703. augusztus 23., no. 421).

1703 kora őszén keltezett hírekből az derült ki, hogy a felkelők száma drasztikus mértékben megnőtt (habár pontos létszámot nem említettek), amit azzal magyaráztak, hogy már Buda és Nagyvárad irányába is hadműveleteket hajtottak végre (*L. G.*, 1703. szeptember. 2., no. 3946). Kiemelték továbbá azt is, hogy Thököly korábbi két tisztje, Orosz Pál (?–1710) és Ibrányi László (1659–1705) is visszatért, és utóbbi lett a lázadók harmadik vezetője. Ez meglehetősen erős túlzás volt, hiszen Ibrányi az 1705-ben bekövetkezett haláláig csak ezredesi rangban szolgált (Heckenast, 2004, 199) Ezzel szemben a *Daily Courant* információi, miszerint a felszabadító háború alatt ezredesi rendfokozatban szolgáltak a császári oldalon és azt végig is harcolták, helyesek voltak. A szerkesztő állítása szerint a harcok végeztével elbocsátották őket, és innen ered a Rákóczihoz csatlakozásuk oka (*D. C.*, 1703. október 12., no. 464).

Ibrányi és Orosz csatlakozásánál jóval jelentősebb volt viszont a „dolhai győző”, azaz Károlyi Sándor oldalváltása. A *Daily Courant* kiemelte, hogy korábban sikeresen harcolt a felkelők ellen, az átállását pedig annak tulajdonította, hogy a császári udvar „undort” keltett benne (*D. C.*, 1703. november 16., no. 494).

Ezen beszámolók teljesen megegyeznek a Stepney-t helyettesítő Whitworth jelentéseivel, aki 1703 szeptemberének végén már-már egészen kritikusan szemlélte az eszkalálódó helyzetet:

„Az egész királyságban alig van olyan vármegye, amelyik nem *fertőzött* 400 vagy 500 lázadóval, tolvajjal és csavargóval, akik kapcsolatban állnak egymással, és alkalomadtán könnyen össze is gyűlhetnek, attól tartok, ha az egy folytatódik akkor Schlick gróf vagy bárki más, akit a leverésükre lehetne alkalmazni, nagyon nehéz feladatnak fogja találni.” (Simonyi, 1872, 35)

Azzal szembesültek tehát, hogy az olyan kezdeti vereségek, mint a dolhai csata (1703. június 7.) vagy Munkács császáriak általi megszállása (1703. június 26.) ellenére a létszámuk fokozatosan nőtt, támogatottságuk erősödött és a hadi vállalkozásaik egyre merészebbek, céltudatosabbak lettek.

6. A felkelés feltételezett okai, jogalapja

A szabadságharc jogosságát és okait illetően a legjobb esetben is megosztóak voltak a vélemények. A *Daily Courant* szerint például Rákóczi pusztán csak azért fogott fegyvert, mert vissza szeretne volna kapni az elkobzott birtokait és el akarta érni, hogy visszavonják a fejére kirótt halálos ítéletet (*D. C.*, 1703. szeptember 30., no. 454). Egy korábbi számban viszont éppen azt emelték ki, hogy Magyarországon minden téren általános az elégedetlenség a jelenlegi kormányzással kapcsolatban, amit tovább súlyosbított Rákóczi elfogása és bebörtönzése, ami pedig kivétel nélkül az egész nemességet feldühítette (*D. C.*, 1703. június 14., no. 361).

Defoe ezzel szemben egy jóval komplexebb képet vázolt fel. A felkelés kezdeti időszakában alapvetően megalapozottnak ismerte el a felkelők által hangoztatott sérelmek többségét, melyeket együttesen a Habsburg-ház és a jezsuiták kegyetlenségének tulajdonított. Nem mulasztotta el azt sem megjegyezni, hogy a felkelés csíráját könnyen el lehetett volna fojtani, ha az uralkodó nem hallgatott volna mindenben a miniszterekre (*W. R.*, 1704. szeptember 2., no. 52). Azt is kifejtette továbbá, hogy a lázadás okai első sorban közjogi (szabad királyválasztás és ellenállási záradék) és gazdasági alapokon nyugodtak, míg a vallással és hitgyakorlással kapcsolatos kérdéseket csak egészen marginálisnak, sokadrangúnak bélyegezte (*W. R.*, 1704. november 18., no. 74). Ezt később azzal próbálta alátámasztani, hogy Rákóczi szándékainak deklarációjában (az 1704 januárjában Európa-szerte szétküldött, a világ keresztényeihez szóló, *Recrudescunt* kezdetű kiáltványban) szereplő 63 pont közül csak négy-öt érintette a vallást. Azt is hozzátette, hogy a felkelést a katolikus nemesek robbantották ki, sőt annak vezetője, Rákóczi maga is szilárd hitű római katolikus volt, egy ilyen szervezkedés pedig nem szolgálhatta a protestánsok védelmét (*W. R.*, 1704. szeptember 12., no. 55).

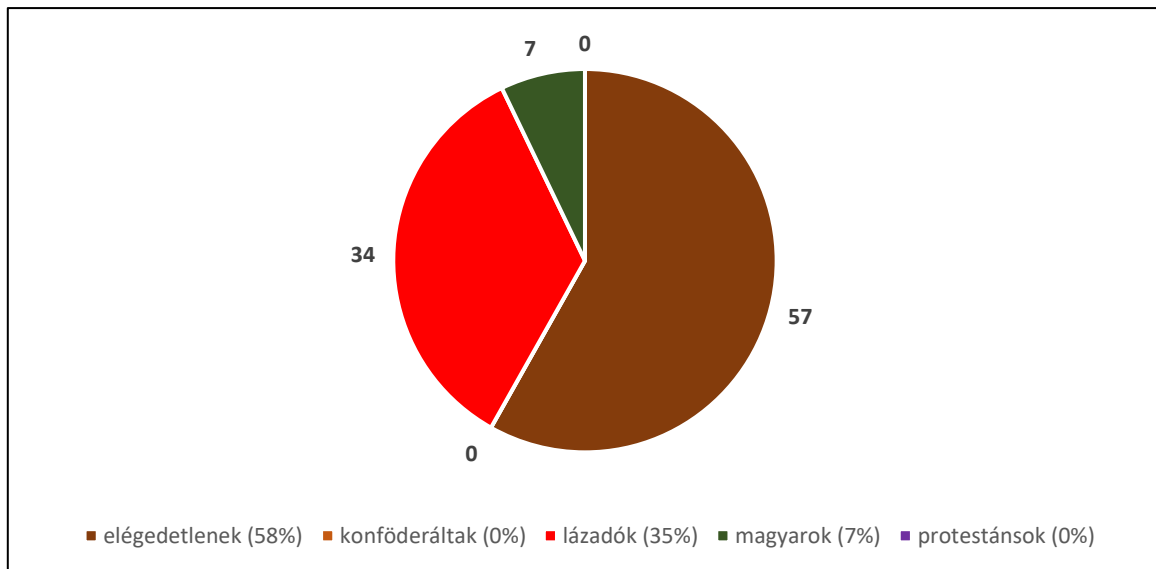
A *Weekly Review* azt is megírta, hogy a császári katonák valóban fosztogattak és erőszakoskodtak, ami a társadalom minden rétegét érintette, tehát nemesek, polgárok, jobbágyok is egyaránt joggal panaszkodtak (*W. R.*, 1704. október 31., no. 69).

Defoe a cikksorozata végén egy olyan magyarázatot adott az eseményekre, miszerint a felkelésért sem a császárt, sem a magyarokat nem lehet egyoldalúan okolni, hanem azért a császár tanácsadói a felelősek, akik szerinte az uralkodójukat szándékosan megtévesztve, csak a saját érdekeiket nézve (mindig is a Magyar Királyság birtokai, tisztségei után áhítoztak) szándékosan viszályt és feszültséget teremtettek az uralkodó és a magyar alattvalói között (*W. R.*, 1704. december 5., no. 79). Ezt a nézetet vallotta egyébként más sajtóorgánum (például a *Daily Courant*), illetve sokan mások is. Gilbert Burnet (1643–1715), Salisbury püspöke például nemcsak a Rákóczi-szabadságharc, hanem a Thököly-felkelés kitörését is a császár jezsuita tanácsadói hibás javaslatainak tulajdonította (Burnet, 1734, 416).

7. Elégedetlenek, lázadók, magyarok vagy protestánsok?

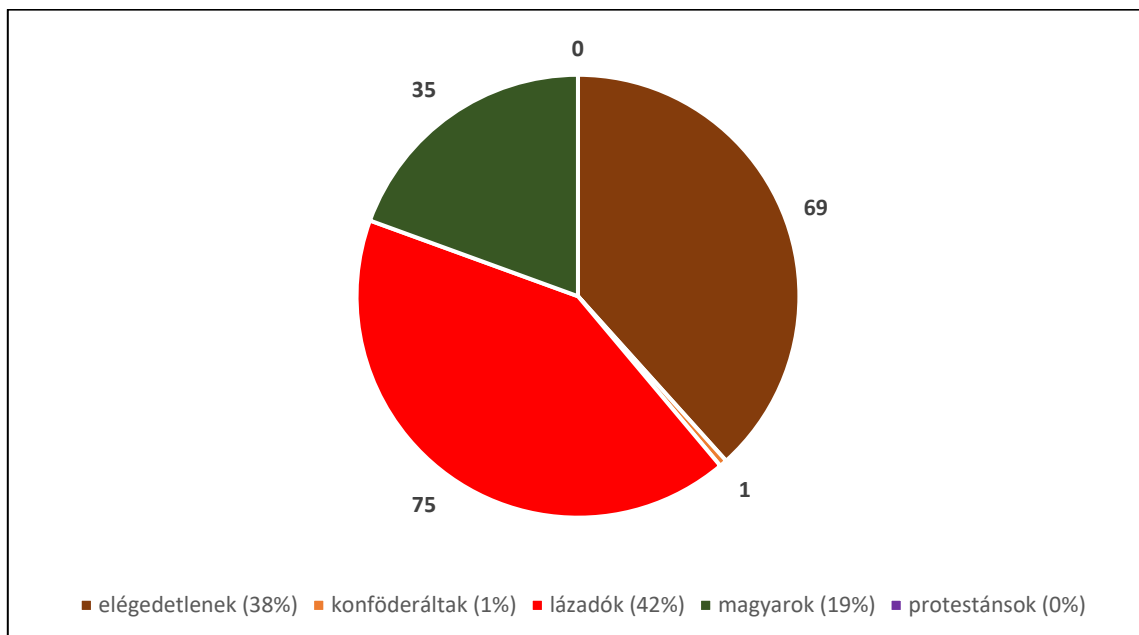
Milyen nevekkkel illeték magát a mozgalmat és a bennük részt vevő felkelőket? A „lázaszó” és az „elégedetlen”, két magyar elnevezés váltakozásának kapcsolatára először Köpeczi Béla figyelt fel, amikor a Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc francia sajtóvisszhangját elemezte. A meglátásai alapján mind a két mozgalom résztvevőit akkor nevezték „lázaszóknak” (rebels), ha hadi szempontból gyengének tartották őket, míg az „elégedetlenek” (malcontents) egy hivatalosabb megnevezés volt. A szóhasználatot teljes mértékben az aktuális francia külpolitikai érdekek határozták meg (Köpeczi, 1976, 68). Vincze Dániel a Thököly-felkelés angol sajtó visszhangját vizsgálva nemcsak hasonló meglátásokra jutott, de egyben új koncepcióval is bővítette. Az ő értelmezésében a kurucokra akkor hivatkoztak elégedetlenekként, amikor az uralkodóval tárgyaltak, és esély volt a diplomáciai úton történő békés megegyezésre, míg, amikor harcban álltak és esetleg csatát vesztek, mindig felkelőkként, lázaszókként hivatkoztak rájuk (Vincze, 2013, 912). Olyan kifejezésekre is felfigyelt továbbá, mint a „revolters” és a „discontented”. Előbbi a lázaszó, míg utóbbi az elégedetlen szinonimájának tekinthető. A Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatban ezekkel a megnevezésekkel sem a *London Gazette*, sem a *Daily Courant*, sem a *Weekly Review* lapjain sem találkoztam a kutatásaim során.

A Rákóczi szabadságharc általam vizsgált időszakáról elmondható, hogy a fejezet elején említett két megnevezést (lázaszó és elégedetlen) felváltva, egymás szinonimájaként használták. Szabályszerűségekre, tudatos koncepcióra a későbbi számokat vizsgálva sem találtam példát. A *London Gazette* például 1703. július 1-én megjelent számában még „elégedetlenként” jellemezte a Tokaj környékén szétvert felkelőket (*L. G.*, 1703. július 1., no. 3928), majd másfél hónappal később már arról tudósítottak, hogy „lázaszó” foglalták el Kálló várát (*L. G.*, 1703. augusztus 16., no. 3941). Számos olyan eset is kiemelhető, amikor ez a váltás egy számon belül többször is megtörtént: *L. G.*, 1704. április 13., no. 4010; *L. G.*, 1704. május 1., no. 4015; *L. G.*, 1704. május 4., no. 4016; *L. G.*, 1704. május 22., no. 4021; *L. G.*, 1704. június 15., no. 4028.

1. diagram: A Rákóczi-szabadságharc résztvevőire használt különböző kifejezések és azok előfordulásainak száma a *The London Gazette* hasábjain

A *Daily Courant*-nál is megfigyelhető hasonló: míg a lap a szabadságharc első említésekor még Munkács és Kassa körüli elégedetlenekről írt, addig az első gyöngyösi értekezleten a császári biztosok egyszer „lázdókkal”, máskor viszont már „elégedetlenekkel” tárgyaltak, de volt olyan szám is, melyben a két kifejezés egymást váltva fordul elő (*D. C.*, 1704. március 22., no. 603).

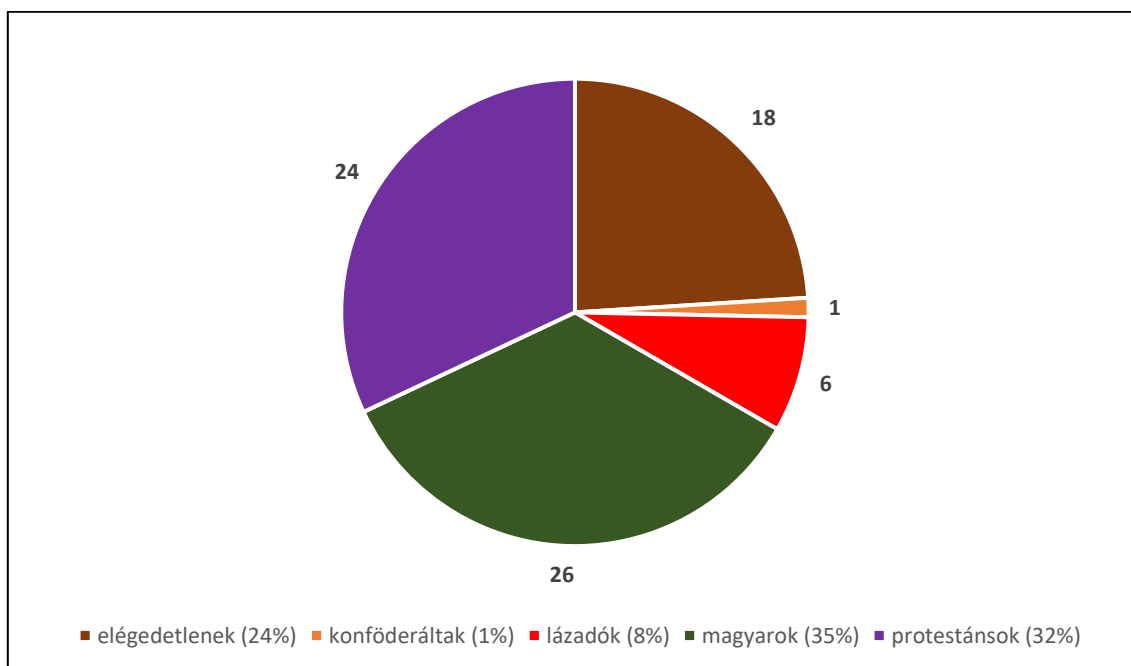

2. diagram: A Rákóczi-szabadságharc résztvevőire használt különböző kifejezések és azok előfordulásának száma a *The Daily Courant* hasábjain

Ezeknek a szavaknak a korabeli jelentését is érdemes alapos vizsgálat alá venni. A „malcontent” szó eredete a kései XVI. századra nyúlik vissza. Ekkoriban, illetve a

vizsgált időszakban is egy olyan személyt vagy csoportosulást értettek alatta, aki/amely nem szimpatizált a fennálló politikai helyzettel, államügyekkel, és ennek aktív cselekvés formájában (politikai tevékenység, fegyveres harc) hangot is adott (Philips, 1658, 423). Közel sem annyira negatív, dehonesztáló elnevezés, mint a „rebel”. Az ifjabb John Kersey (1660–1720) által 1708-ban, Londonban publikált *Dictionarium Anglo-Britannicum* a következőképpen definiálja a kifejezést: „A lázadó jogi értelemben olyan személy, aki szándékosan megszegi a törvényt, vagy olyan gonosztevő, aki nem engedelmeskedik urának.” (Kersey, 1708, 538). Az ilyen személyek vagy mozgalmak, mivel az uralkodójuk ellen keltek fel, a hivatalos európai politikai életben és a diplomáciában sem kaphattak teret.

Gyakori volt, hogy összefoglalóan csak magyarokként¹⁰ hivatkoztak rájuk. Így tett például Defoe is, akinek állítása szerint, mivel a felkelésben vegyesen vettek részt protestánsok és katolikusok, amikor az angol közvélemény vagy politikai beszéd kollektíven protestánsokat említett, tulajdonképpen hibát követett el. Az okfejtése szerint az elnyomás a magyar nép egészét (noha értelemszerűen eltérő mértékben) érintette, ezért rájuk magyarokként volt érdemes hivatkozni (*W. R.*, 1704. szeptember 12., no. 55). Ennek ellenére a későbbi cikkeiben mégis feltűnően gyakran használta a protestáns elnevezést. A *Daily Courant* és a *London Gazette* esetében azonban erre nem találtam példát.

3. diagram: A Rákóczi-szabadságharc és más rendi mozgalmak résztvevőire használt különböző kifejezések és azok előfordulásának száma a *Weekly Review* hasábjain

¹⁰ A következő kifejezéseket számoltam ide: Hungarians, Hungarian nation, Hungarian nobles, Hungarian nobility, people of Hungary és Hungarian subjects.

Határozottan kijelenthető, hogy nem alakult ki egységes elnevezés; a felkelésben résztvevő személyek egyszer „magyarok”, máskor „lázdók” vagy „elégedetlenek” voltak. A *Daily Courant* 1704. január 28-án megjelent száma például mindhárom kifejezést egyszerre használta (*D. C.*, 1704. január 28., no. 558). Olyan is előfordult, hogy a lázdásban (rebellion) résztvevőkre az „elégedetlenek” megnevezést használták (*D. C.*, 1704. augusztus 26., no. 738). Ennek alapján elmondható, ha a két kifejezés között lényeges jelentésbeli különbség lett volna, a lapnak a „lázdók” megnevezést kellett volna alkalmaznia. Defoe az értekezéseiben meglepően kevés alkalommal használta a rendi mozgalmak résztvevőire a „lázdók” szót; inkább a „magyarok” vagy az „elégedetlenek” kifejezést preferálta, amelyek a legtöbb esetben kifejezetten negatív szövegkörnyezetben szerepeltek. A „konföderáltak” elnevezés használatára összesen csak két példát találtam (*D. C.*, 1704. október 18., no. 783; *W. R.*, 1704. december 5., no. 79).

A korszakban más lázdások, központi hatalom elleni megmozdulások is zajlottak, amelyeket szintén érdemes a vizsgálatba bevonnunk. Ki kell térnünk a kamizárdok felkelésére, amely Cévennes hegyvidéki tájain zajlott a spanyol-örökösödési háború alatt. Ennek legfőbb oka az volt, hogy XIV. Lajos az 1685 októberében kiadott Fontainebleau-i ediktummal ellehetetlenítette a protestáns vallások gyakorlását, ami óriási elégedetlenséget szült. Váltakozó intenzitással ugyan, de 1702-től egészen 1710-ig tartott, és a csúcspontján jelentős reguláris francia katonai erőt kötött le. Sikerüknek több oka is volt: egyrészt a helyi parasztok jól ismerték az elzárt és mocsaras hegyvidéket, ami miatt eredményes rajtaütéseket valósítottak meg, másrészt pedig a francia csapatok nagy része az örökösödési háború más frontjain harcolt (Szász, 2000, 56). Sok hasonlóság fedezhető fel e felkelés és a Rákóczi-szabadságharc között, de ennek ellenére nem állíthatók egymással teljesen párhuzamba, hiszen a kamizárdok mozgalma alapvetően paraszti jellegű volt és sohasem rendelkezett jelentős nemesi, még kevésbé főúri támogatással.

A radikális reformátusok felkelése legkésőbb 1703 februárjában már európai érdekeltségűvé vált. Nem meglepő tehát, hogy a *London Gazette* és *Daily Courant* különböző cikkeiben is számos alkalommal találkozhatott velük az olvasó. Ekkor azonban szinte sohasem nevezték őket „lázdóknak”, hanem (egy kivételtől eltekintve) mindig „elégedetlenként” szerepeltek (*D. C.*, 1704. augusztus 25., no. 737). Kegyetlenkedéseikről, amelyek a korszakban hírhedtek voltak, egyáltalán nem tudósítottak. 1703-ban például több falu (Potelières, Saturargues, Saint-Sériès) teljes lakosságát lemészárolták vagy élve elégették, nem kímélve az áldott állapotban lévő nőket és gyermekeket sem.

További példaként említhetjük a bajorországi paraszfelkelést is, amely a Bajor Választófejedelemséget a höchstädti csata után megszálló császári csapatok ellen irányult. A vezetői hentesek, kovácsok és egyszerű fogadótulajdonosok fiai voltak, és a résztvevőire mégis az „elégedetlen” kifejezést használták (*L. G.*, 1704. november 30., no. 4076).

Említettem, hogy a *Daily Courant* és a *London Gazette* tényközlő lapoknak számítottak, azonban számos esetben mégis előfordult, hogy nemcsak pusztá tényeket, hanem a saját véleményüket is közölték, például röviden, pár szóban jellemezték a szabadságharcban résztvevő hadvezéreket. Károlyi Sándort (oldalváltása után) dicséret is érte: azt írták, hogy meglehetősen vitéz, sőt egyenesen gáláns katona. A felkelők oldalán álló személyeket azonban

ritkán tüntették fel pozitív színben. Ennek lehetséges oka Károlyi esetében abban keresendő, hogy a *Daily Courant* elképzelhetőnek tartotta, hogy a „lázadók karmából” kiszakadjon és ismét a császár hűségére térjen, hiszen a tudósításból kiderült, hogy Pálffy gróft is egy ilyen titkos küldetéssel bízta meg őfelsége (*D. C.*, 1703. december 28., no. 530).

A *London Gazette* és a *Daily Courant* még az olyan felkelők által elkövetett fosztogatásról is igyekezett értéksemlegesen tudósítani, melynek számos civil áldozata volt. Egy esetben azonban a *Daily Courant* mégis kivételt tett. Történt ugyanis, hogy 1704. június 9-én, a császár születésnapján a felkelők egy kis csapata Bécs közelébe érkezett, ami hamar véget vetett a jó hangulatú ünnepségnek. A felkelők ugyan nem a város irányába vették útjukat, hanem a Neugebäude-kastély közelébe, ahol a császár egzotikus állatait tartották. A lap szerint a felkelők az itt található összes állatot megölték, továbbá külön kiemelte, hogy a felkelőkkel ellentétben a törökök minden alkalommal megkímélték az állatokat, amikor Bécs városát ostromolták. Végül azt is megjegyezte, hogy „a lázadók bárhova mennek, mindenhol a barbár kegyetlenség nyomát hagyják maguk után” (*D. C.*, 1704. június 23., no. 683). Érdekes módon, Stepney szerint csak „[m]egölték a tigriseket és leopárdokat, amelyekre a császár szokott vadászni és visszatértek anélkül, hogy bármilyen más gyalázatot elkövettek volna”. Heister a Veszprémben és Pápán elkövetett kegyetlenkedéseiről bővebben írt. Ezek viszont nem jelentek meg a lapban (Simonyi, 1872, 304).

8. Konklúzió

A *London Gazette*, a *Daily Courant* és a *Weekly Review* számait vizsgálva teljes mértékben kijelenthető, hogy az angol olvasóközönség tekintélyes mennyiségű információt szerezhetett a Rákóczi-szabadságharcról már annak kifejezetten kezdeti időszakaisaiban is. Ezek azonban a pontos és hiteles értesülésektől számos esetben meglehetősen távol álltak, annak ellenére, hogy ezek a lapok a híreket a bécsi angol követtől vagy más akkreditált európai lapoktól szereztek.

A lapok élénk figyelemmel követték Rákóczi mozgalmának térnyerését és az olyan katonai tapasztalattal rendelkező személyek csatlakozásáról is beszámoltak, mint Károlyi Sándor és Ibrányi László. A felkelés kirobbanásának okairól is megemlékeztek, melyek közül számosat jogosnak ismertek el. Ez alapján az angol sajtó egy olyan álláspontot képviselt, miszerint a háború elsősorban nem I. Lipót és a magyar alattvalói közötti konfliktusnak köszönhető, hanem az uralkodó közvetlen környezetében működő tanácsadóinak és minisztereinek. A felkelőkre nem használtak egységes megnevezést; még az 1704-es években is számos esetben találkozhatunk a cseppet sem hízelgő „lázadó” kifejezéssel.

Forrásjegyzék

A *The Daily Courant*, a *The London Gazette* és az *A Weekly Review of the Affairs of France* 1703–1704 között megjelent számai.

Irodalomjegyzék

- Andrews, A. (2015). *The History of British Journalism*. Book on Demand.
- Angyal D. (1889). Késmárki Thököly Imre. II. Franklin-Társulat Könyvnyomdája.
- Bánlaky J. (2001). *A magyar nemzet hadtörténelme*. Arcanum.
- Burnet, G. (1734). *History of His Own Time*. II. Joseph Downing.
- Carbonnier-Burkard M. (2008). *Comprendre la révolte des camisards*. Ouest France.
- Glaisyer, N. (2019). «Published by Authority»: The *London Gazette*, 1665-1780. *População e Sociedade*, 32(2), 65–80.
- Heckenast G. (2005). Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? MTA Történettudományi Intézet.
- Kersey, J. (1708). *Dictionarium Anglo-Britannicum*. J. Wilde.
- King, R. S. (2018). All the News that's Fit to Write: The Eighteenth-Century Manuscript Newsletter. In S. G. Brandtzaeg, P. Goring & C. Watson (szerk.), *Travelling Chronicles. News and Newspapers from the Early Modern Period to the Eighteenth Century*. Brill Publishers, 95–118. https://doi.org/10.1163/9789004362871_006
- Köpeczi B. & R. Várkonyi Á. (2004). II. Rákóczi Ferenc. Osiris Kiadó.
- Köpeczi B. (1976). Magyarország a kereszténység ellensége. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Akadémiai Kiadó.
- Kurucz Gy. (2015). Szövetségi érdek, protestáns szimpátia, katonai realitás: a Rákóczi-szabadságharc és az angol közvetítés. *Történelmi Szemle*, 57(2), 299–318.
- Mészáros K. (2006). II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Argumentum Kiadó.
- Papp S. (2004). A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. *Századok*, 138(1), 793–821.
- Péter R. (2015). Digitális és módszertani fordulat a sajtókutatásban. A 17–18. századi magyar vonatkozású angol újságcikkek „távolságtartó olvasása”. *Aetas*, 30(1), 793–821.
- Philips, E. (1658). *The New World of English Words*. E. Tyler.
- Rákóczi F. (2004). II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Osiris Kiadó.
- Seager, N. (2012). “He reviews without Fear, and acts without fainting”. *Defoe's Review. Eighteenth-Century Studies*, 46(1), 131–142. <https://doi.org/10.1353/ecs.2012.0070>
- Simonyi, E. (1872). *Archivum Rákóczianum*. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. II. osztály: Diplomacia. Magyar Tudományos Akadémia.
- Snyder, H. L. (1968). The Circulation of Newspapers in the Reign of Queen Anne. *The Library*, 23(3), 206–235. <https://doi.org/10.1093/library/s5-XXIII.3.206>

- Spens, S. (1997). *George Stepney. Diplomat and Poet 1663-1707*. James Clarke & Company.
- Szász G. (2000). A francia állam és a protestánsok a 17. században – túréstől tiltásig. *Aetas*, 14(1-2), 39-61.
- Vincze D. (2013). Rebellisek, elégedetlenek, magyarok. A Thököly-felkelés a *London Gazette* hasábjain. *Századok*, 147(4), 891-930.
- Williams, K. (2010.): *Read All About It! A History of the British Newspaper*. Routledge. 54. <https://doi.org/10.1177/1464884910368886>

A 2024-es amerikai választások és a Puerto Rico-voks

Balogh Beatrix

PPKE BTK Angol-Amerikai Intézet, egyetemi tanársegéd

The Puerto Rican Vote in the 2024 US Presidential Elections.

Abstract: With a view on this year's US elections, the article explores the Puerto Rican vote on both the island and the mainland. Puerto Ricans have long been a transnational or *trans-local* community, with only 3.3 million living on the island today and 5.8 million in the United States proper, most of whom are now residents of Florida, surpassing the *Nuyorican* primacy. Stemming from the island's territorial commonwealth status, its residents cannot vote for president. In contrast, the 1.1 million increasingly middle-class Florida Puerto Ricans have been recognized as the swing vote in the past few election cycles. Their mainland political leanings are mixed, but the island's constitutional status remains a top voter intensity issue, with 80% preferring statehood. In the meantime, as one of the dramatic developments of this election cycle, a new status referendum was added to the ballot in Puerto Rico, asking voters to state their preference for one of the constitutionally viable modes of decolonization — Statehood, Independence or Free Associated State. Topping it with a symbolic vote (straw poll) for the US presidential ticket — the first time island Puerto Ricans cast a vote for US president — may be significant not for its immediate political consequences (the results will not translate into electoral votes), but as it could help debunk the myth that admitting Puerto Rico into the union would automatically cement a Democratic majority in both houses. In examining the current multifaceted dynamics of the Puerto Rican vote ahead of the coming elections, the article draws on past precedents and weighs recent voting patterns.

Absztrakt

Van-e Puerto Ricónak beleszólása az elnökválasztásba? Tulajdonképpen alkotmányos értelemben nincs. Ez pont a sziget politikai státuszából fakadó demokratikus deficit és a gyarmati viszony megszüntetését követelők gyakran hangoztatott érve. A Puerto Ricó-iak több mint fele azonban ma már az Egyesült Államokban él, a legtöbben Floridában, ahol akár az ő szavazatuk is lehet a mérleg nyelve a 2024-es elnökválasztás helyi fordulójában. Ennek a közösségnek a pártválasztását a helyi érdekek és pártprogramok mellett a sziget alkotmányos státuszának megváltoztatására tett ígérek is erősen befolyásolják, konkrétan az, melyik jelölt támogatja Puerto Rico felvételét az Egyesült Államok teljes jogú tagállamként. Nyáron nemcsak a demokrata elnökjelölt személye változott meg, de mindkét párt módosította a Puerto Ricóval kapcsolatos álláspontját is, miközben a karibi sziget szintén a nyár folyamán döntött arról, hogy nemcsak az elodázott „státusz-népszavazást” rendezi meg 2024 novemberében, az általános választásokkal egyidőben, de a Puerto Ricó-iak most először — mégha szimbolikusan is — az USA elnökének és alelnökének személyéről is szavaznak. E többszörösen összetett képlet dinamikáját vizsgálja a tanulmány.

I. Bevezetés

Van-e Puerto Ricónak beleszólása az elnökválasztásba? Tulajdonképpen alkotmányos értelemben nincs. Ez pont a sziget politikai státuszából fakadó demokratikus deficit és a gyarmati viszony megszüntetését követelők gyakran hangoztatott érve. A sziget 1898 óta az USA fennhatósága alatt áll, és a Puerto Ricó-iak 1917 óta amerikai állampolgárok, de mivel nem az 50 állam valamelyikének lakosai, így a szövetségi választásokon nem

szavazhatnak. A Puerto Ricó-iak több mint fele azonban ma már az Államokban él, a legtöbben Floridában, ahol akár az ő szavazatuk is lehet a mérleg nyelve a 2024-es elnökválasztás helyi fordulójában, és ezzel az állam 30¹ elektori szavazatának sorsát is eldönthetik. Ennek a közösségnek a pártválasztását a helyi érdekek és pártprogramok mellett a sziget alkotmányos státuszának megváltoztatására tett ígérek is erősen befolyásolják, konkrétan az, melyik jelölt támogatja Puerto Rico felvételét az Egyesült Államok teljes jogú tagállamaként. Míg a „Puerto Rico 51st” (‘Puerto Rico az 51. [állam]’) kérdéstről mind a kongresszusban, mind a szigeten — Puerto Rico politikai pártjai eleve e kérdés mentén szerveződtek — megoszlanak a vélemények, a Floridába áttelepült Puerto Ricó-iak többsége nem csak a lábával szavazott a kérdéstről: 80%-uk határozottan szeretné, ha Puerto Rico a többi állammal egyenjogú tagja lenne az Egyesült Államoknak (Freddoso, 2022; Canales, 2021).

2024 tavaszán még azt a kérdést tehetjük volna fel, hogy a Puerto Ricó-i szavazat lesz-e a mérleg nyelve Floridában. Akkor még Donald Trump és Joe Biden biztosra vett jelöltsége mellett a sziget státuszának rendezésére tett ígéreteik vagy az azzal kapcsolatos gesztusaik döntőek lehettek volna Florida középső tengelyének megnyerésében. Érdekes módon mindkét politikus a pártja meghirdetett programjának Puerto Ricóra vonatkozó irányelveivel ellentétes álláspontot képviselt. Az egyéb szempontokból kiszámíthatónak ígérkező választási kampány azonban azóta drasztikus fordulatot vett. Egyrészt Biden visszalépésével a Demokrata Párt immár a Kamala Harris–Tim Walz párossal az élen harcol a Fehér Házért, másrészt a jelenleg külbirtok, gyarmati státuszú Puerto a nyár folyamán nemcsak az elodázott „státusznépszavazást” rendezi meg az általános választásokkal egyidőben, de a Puerto Ricó-iak most először az USA elnökének és alelnökének személyéről is szavaznak. Bár ez utóbbi csak szimbolikus; az eredménye nem befolyásolja az elektori kollégiumot. Ez a szavazás ugyanakkor megerősítheti vagy eloszlathatja azt a tévhitet, amely talán pont az egyik kerékkötője a státusz rendezésének, tudniillik Puerto Rico biztos demokrata többségű tagállam lenne a felvétele esetén. Ennek a státuszkérdéshez kapcsolása azonban torzíthatja az eredményeket. A Puerto Ricó-i pártpolitikai tagozódás alapvetően nem a demokrata–republikánus tengely mentén helyezkedik el, hanem a gyarmati státusz és annak feloldására tett javaslatok mentén, amit a helyiek eddig nem kötöttek szorosán a két amerikai párthoz. Így persze kérdés, hogy a lelkesen fogadott lehetőséggel élők voksai majd mennyiben tükrözik, illetve tükrözik-e egyáltalán akár a jelöltekkel, akár a két nagy párttal kapcsolatos véleményeket, valós szimpátiát.

Tanulmányomban a Puerto Rico alkotmányos jogállásából fakadó demokratikus deficit ismertetése után röviden kitérek a gyarmati státusz feloldására tett legutóbbi törvényjavaslatokra, melyek egyrészt a két párt által preferált eljárások különbségét jel-

¹ A népességarányosan újraosztott kongresszusi helyek miatt Florida elektorainak a száma ebben a választási ciklusban emelkedett 29-ről 30-ra, tehát a 2024-es elnökválasztás az első, amelyben a 2020-as népszámlálás adatai ily módon tükröződnek.

zik, másrészt pedig azt is előre vetítik, hogy a kérdés megoldása egyelőre a kongresszustól nem várható. Az elnök személye nem kimondottan perdöntő a sziget státuszának felülvizsgálatában, de a novemberben leadott Puerto Ricó-i szavazatok megerősíthetik vagy cáfolhatják azt a republikánus érvet, miszerint Puerto Rico esetleges tagállammá nyilvánítása automatikusan bebiztosítaná a demokrata többséget a kongresszusban.

2. Puerto Rico politikai státusza

Puerto Rico az 1898-as spanyol–amerikai háborút követően került az USA fennhatósága alá. Politikai státuszát nem maga az annexió, hanem az 1901-es legfelsőbb bírósági döntésben megfogalmazott doktrína² betonozta be, elzárva a terület elől a tagállamisághoz vezető utat (Torruella, 2007). Ez nagyjából véget is vetett az addig minden új terület — annexió után adminisztratív egységekre osztott *territory* — majdani egyenjogúságát garantáló, a szövetségi köztársasági modell kiterjesztésének gyakorlati lépéseit előíró 1787/89-es törvény univerzális érvényességének, és az USA immár gyarmatokra tett szert. Puerto Rico kiemelt geostratégiai pozícióját jól megragadja a gyakran használt „Karib-tenger Gibraltárja” hasonlat, de a Panama-csatorna szállítási útvonalainak mentén elhelyezkedő szigetcsoporthoz egyben a karibi kőolaj-feldolgozó és logisztikai infrastruktúra fontos eleme is (Bond, 2017). A hidegháború alatt a kommunista Kuba ellenpólusa volt (Cabán, 2021), de a tágabb karibi térség és Közép-Amerika szemmel tartásában továbbra is fontos szerepet játszik, illetve ez a biztonságpolitikai szempont fel is erősödhet a térségbe irányuló orosz befolyás és főleg a kínai stratégiai koncessziós befektetések miatt (Brands & Berg, 2021; Odishelidze, 2022).

Egy 1917-es kongresszusi törvény nyomán Puerto Rico lakosai amerikai állampolgárok, illetve a sziget fokozatosan egyre több önrendelkezési jogot kapott, amely az 1952-es kompromisszumos *commonwealth*-státusz és saját alkotmány formájában stabilizálódott (Aleinikoff, 1994, 16). Ennek spanyol neve *Estado Libre Asociado*, szó szerint 'szabad társult állam', de valójában ez csak egy alkotmányos fikció; nem két szuverén ország szerződéses kapcsolatáról van szó. Az alkotmányos jogállást továbbra is az Egyesült Államok Alkotmányának IV. cikkelye szabályozza, a sziget pedig az USA külbirtokaként (*Organized Territory*) a kongresszus joghatósága alá tartozik. Mivel Puerto Rico státusza nem tagállam, így a lakosai nem jogosultak kongresszusi képviselőre és nem szavazhatnak az elnök személyére. A kongresszusba delegált *Resident Commissioner* csak egy küldött, aki részt vesz a bizottsági munkában, de a plenáris üléseken nincs szavazati joga. Ez a demokratikus deficit, illetve a másodrangú állampolgárság a sarkalatos pontja a státusz megváltoztatására tett törekvéseknek.

Az 50-es években robosztus fejlesztések Puerto Ricót a demokrácia és a gazdasági fellendülés kirakatává tették a karibi térségben, ám idővel az amerikai vállalatoknak biztosított speciális kedvezmények hosszú távon csak fokozták a perifériakondíciókat,

² Incorporation doctrine, amely tulajdonképpen azt fekteti le, mely területek nem esnek ennek hatálya alá.

mind a gazdasági függést, mind pedig a függőségi mentalitást. Könnyen belátható, hogy az egyébként átmenetinek szánt,³ de a mai napig nem rendezett státusz önmagában a gazdasági felzárkózás ellen hat. Bármely végleges jogállás — akár a sziget felvétele a tagállamok sorába, akár a függetlensége — előnyösebb környezetet teremt a befektetéseknek, mint a kiszámíthatatlan „köztes állapot”, avagy a senki földje. A Clinton által megszüntetett különleges jogosultságok⁴ következtében viszont a jól képzett olcsó munkaerőre és adókedvezményekre épülő befektetések csökkentek; az általános gazdasági visszaesés Puerto Ricót súlyosabban érintette (MacEwan, 2016; Report, 2011, 39). A Puerto Ricó-i kormány 2014-ben végül kénytelen volt csődöt jelenteni, amit a se ilyen, se olyan státusz súlyosbított: a szövetségi csődvédelemre nem jogosult (Repetto, 2016; Williams Walsh, 2016), viszont a nemzetközi pénzpiacokról sem juthat forráshoz. A 2015-ös megoldás viszont a státuszba kódolt félelmeket igazolta vissza. A korábbi önrendelkezési jogokat megnyirbálva egy washingtoni felügyeleti szerv alá rendelték a sziget pénzügyi kormányzatát (Atilés-Osoría, 2016; Cabán, 2018). A visszás PROMESA (a felügyeleti szerv angol nevének kezdőbetűiből alkotott betűszó spanyolul 'ígéret'-et jelent) beiktatásával Puerto Rico visszacsúszott a dekolonizációs ranglétrán.

A Puerto Ricó-iak ugyanakkor amerikai állampolgárként az USA-ban bárhol letelepedhetnek; jogi értelemben nem bevándorlók. A kezdetben kismértékű, majd a második világháború után felgyorsuló áttelepülés következtében a csak kulturális értelemben vett nemzetnek (Duany, 2003) ma már kevesebb mint a fele él a szigeten. Puerto Rico lakossága 3,3 millióra tehető, míg 5,8 millió Puerto Ricó-i él az 50 tagállam egyikében: mára a legtöbbjük Floridában (21%), míg korábban alapvetően New York (17%), Connecticut és Kalifornia államban (Peña et al., 2023; Moslimani et al., 2023), illetve az északi iparkörzetekben, például a jelenlegi csatatérállam Pennsylvániában telepedett le (Rodriguez, 2024).⁵ 2,4 millióan az elmúlt 20 évben költöztek át.

Nem csak földrajzi átalakulásról van szó. Korábban a jobb munka és életkörülmények reményében nagyszámú szakképzetlen munkaerő költözött át és tagozódott be a helyi munkásosztályba, a nagyvárosi latin-amerikai közösségekbe, ami

³ Erre a Fülöp-szigetek volt példa, mely 1934-ben kapta meg a *commonwealth*-státuszt, eleve azzal a kitételrel, hogy egy 10 éves átmeneti periódus után független állammá nyilvánítják (Philippine Independence Act of 1934). A II. világháború miatt erre csak 1946-ban került sor.

⁴ Ez a Code 936-os vállalati adókedvezmény kivezetését jelenti. Részben emiatt telepítették át a főbb amerikai gyógyszeripari cégek a gyártókapacitásuk egy részét a szigetre (Balogh, 2006, 32). Az adókedvezményt Clinton tulajdonképpen Puerto Ricó-i kérésre szüntette meg annak fejében, hogy az amerikai haditengerészet gyakorlóterepként tovább használhatja a Puerto Rico részét képező Vieques szigetet. Végül a Vieques-problémát megörökölte George Bush, aki egy civil áldozatot is követelő balesetet követő tüntetéssorozat hatására 2001-ben elrendelte a gyakorlóterep bezárását. A vegyi és nukleáris szennyezettség miatt Vieques nagy része ma is le van zárva.

⁵ Florida több mint egymillió Puerto Ricó-i lakosságához képest Pennsylvániában csak körülbelül 300 ezer Puerto Ricó-i szavazatról van szó.

meghatározta a politikai nézeteiket is. Így tradicionálisan demokrata szavazókként tekintettek rájuk, amit felerősített az a tény, hogy az amerikaiak egy része latin-amerikai bevándorlónak hiszi őket (Morning Consult, 2017), akikkel így az urbánus centrumokban mind kulturálisan, mind politikailag sorsközösséget alkottak.

A 2000-es évek óta folyamatosan növekvő, 2006 után felgyorsult, majd a 2014–16-os fiskális krízis és a 2017-es természeti csapások után újabb gellert kapott floridai exodus viszont mára átrajzolta ezt a politikai térképet. A déli államban élő Puerto Ricó-iak túlnyomó része magasan képzett, középosztálybeli vállalkozó vagy szakember, politikailag tudatos szavazó. Preferenciáik két sarkalatos kérdésben is eltérnek a New York-i társaikétól. Az egyik a Republikánus, illetve a Demokrata Párt iránti szimpátia, a másik pedig a sziget státuszára vonatkozó preferenciák.

3. Státuszrendezési-dekolonizációs törekvések

Puerto Rico és az USA viszonyának alkotmányos rendezése 1898 óta periodikusan felmerülő kérdés. Eddig azonban sem az amerikai kongresszusba időről időre benyújtott törvénytervezetek, sem az ügyben egyre gyakrabban rendezett Puerto Ricó-i népszavazások nem hoztak eredményt. Utóbbiak 2012-ig tulajdonképpen a hangzatos címkével ellátott és társult állam képzetét keltő, de alapvetően gyarmati függő státuszt jelentő, úgynevezett *commonwealth*-autonómiát erősítették meg.

Mivel a *commonwealth* széleskörű önrendelkezést biztosít, Puerto Rico 1953-ban lekerült az ENSZ dekolonizációs listájáról, de a gyarmati státusz feloldásáról nem beszélhetünk. A döntéssel kapcsolatban már 1960-ban felmerültek komoly aggályok (Balogh, 2006, 11): nem felelt meg az ENSZ módosított kritériumrendszerének (Carr, 1984, 347), illetve a sziget 1952-es új alkotmánya is számos ponton a nemzetközi jogba ütközött (Sloane & Lawson, 2009). Mint említettük, Puerto Rico nem független állam; a legfelsőbb törvényhozó hatalom az Egyesült Államok Kongresszusa maradt, mely akár egyoldalúan is dönthet a terület státuszáról, vagy korlátozhatja az önkormányzatiság mértékét. A kérdésről azonban sokáig csak a jogi szaklapokban folyt érdemi vita; a sziget státuszát időről időre felülvizsgáló kongresszusi és elnöki munkacsoport jelentéseiben csupán a 90-es évek végén merült fel, hogy Puerto Rico kvázi gyarmati státusza alkotmányosan sem értelmezhető (Balogh, 2006, 26–28).

Az Egyesült Államok alkotmányos rendszerében a dekolonizáció két módon történhet: vagy az 50 állammal egyenlő státuszt és jogokat biztosító *incorporation*, azaz Puerto Rico felvétele a tagállamok sorába (ilyen legutóbb 1959-ben történt, amikor Alaszka és Hawaii az USA 49. és 50. tagállamai lettek), vagy a függetlenség kikiáltása és Puerto Rico felvétele az ENSZ tagállamainak sorába. Utóbbi egy válfaja a nemzetközi jogban is elismert Szabad Társult Állam (Free Associated State), mint Palau vagy a Marshall-szigetek, ami a gyakorlatban két független állam által szerződésben szabályozott és előre meghatározott időpontokban felülvizsgált protektorátust jelent.

A demokratikus önrendelkezés jegyében 1967-ben, 1993-ban és 1998-ban kiírt referendumok csupán megerősítették a gyarmati jellegű státuszt, bár a tagállamként való csatlakozás, a *statehood*-opció támogatottsága már akkor növekedni látszott (Balogh, 2006, 14). A 2012-es népszavazás volt az első alkalom, amikor a felkínált opciókból az „51. állam” nyert. Ha azonban az érvénytelen szavazatokat (például az alkotmányba ütköző *commonwealth*-státuszra leadott első körös voksokat⁶) is figyelembe vesszük, akkor az eredményt nem lehetett egyértelműen többségi akaratként értékelni. Az önrendelkezést teljes mellszélességgel támogató Obama-kormány csupán a szavazás egy majdani megisméltésére különített el további forrásokat.

A Puerto Rico szenátusa által elrendelt 2020-as referendum viszont csak arra kérdezett rá, hogy a szavazók követelik-e Puerto Rico azonnali felvételét az Egyesült Államokba (Comisión, 2020). Ez a voksok 52,5%-át kapta, de kevesebb mint 53%-os részvétel mellett. A Trump-kormány határozottan lesöpörte az ügyet az asztalról. A Puerto Rico jelenlegi kormányzója, Pedro Pierluisi által 2024 novemberére elrendelt népszavazás lesz az első alkalom, amikor három, jogilag is érvényes (nem gyarmati) státusz szerepel a szavazólapon, sorsolással meghatározott sorrendben: független társult állam, az USA tagállama, független állam. Azonban a voksolás történelmi fordulatot aligha hozhat. Nemcsak azért, mert a választópolgárok nem kellően tájékozottak az opciók valódi következményeivel kapcsolatban, vagy mert a jelenlegi státusz fenntartása mellett kardoskodó PPD támogatói majd érvénytelenül szavaznak (Marielis, 2024),⁷ hanem főként azért, mert bármelyik is nyer — tehát a Puerto Ricó-iak egy demokratikus önrendelkezési folyamat során döntést hoznak arról, hogy a jövőjüket, az USA-hoz fűződő viszonyukat hogyan képzelik el —, ez tulajdonképpen semmire sem kötelezi az USA Kongresszusát. A teljes függetlenségnek alacsony a támogatottsága, a független társult állam létrehozásának feltételeit vagy az ahhoz vezető folyamatot viszont az átlag Puerto Ricó-i számára nagy bizonytalanság övezi.⁸

Mindkét amerikai párt politikai platformja tartalmaz kitételeket Puerto Rico státuszára vonatkozóan. A Demokrata Párt hagyományosan az önrendelkezéshez való jogot hangsúlyozza, ezen belül azt a kitételeket, hogy a Puerto Ricó-iak népszavazás útján

⁶ Az egyébként 80%-os részvétel mellett a kétszintű szavazás első körében a jelenlegi státusz megtartása vagy elutasítása volt a tét, és csupán az elutasítás többsége esetén, a második körben kellett választani a tagállami, társult állami vagy a függetlenségi állapot között. A tagállami státuszra leadott voksok (61%) így tulajdonképpen csak a *commonwealth*-státuszt elutasítók táborában mért többség. Az amerikai sajtóban ezért hívták ezt a *statehood*-többséget statisztikai fikciónak.

⁷ A népszavazással kapcsolatban több helyi politikai párt is emelt kifogásokat a nyár folyamán. Közben a bíróság első fokon jóváhagyta a kérdéseket, azok sorrendjét, illetve a voksolás feltételeit. A PPD (Partido Popular Democrático) arra kérte a szimpatizánsait, hagyják üresen a szavazólapot, mert az nem tartalmazza a jelenlegi *commonwealth*/ELA státuszt.

⁸ A szavazólapon és a választási tájékoztatóban is találunk rövid leírást mindháromról, angolul és spanyolul is, de a vitás részletekről (alkotmányos jogok változása, nyelvhasználat, katonai bázisok, amerikai tulajdon vagy éppen az adórendszer részletei) hiányosak az információik. A politikailag kevésbé tájékozott szavazó számára inkább az amerikai állampolgárság megtartása-elvesztése a támpont.

maguk döntsenek a sziget politikai státuszáról, az Egyesült Államok alkotmányával nem ütköző, ugyanakkor permanens státuszt (Report, 2007, 9–10) biztosító opciók közül (Democratic Party Platform, 2016; 2020). A párt számos vezető politikusa pedig határozottan ellenzi, hogy az USA Kongresszusa egyoldalúan deklarálja Puerto Rico felvételét az unióba, amelyet a gyarmatosítás véglegesítéseként értékelnek. Csupán a nyáron átdolgozott 2024-es platform rendelkezik úgy, hogy a jelenlegi státusz akkor sem támogatható, ha a Puerto Ricó-iak többsége történetesen arra szavazna (Acevedo, 2024). A Republikánus Párt hivatalos programja már az 1940-es évek óta támogatta, 2012 óta pedig határozott célként tűzte ki Puerto Rico tagállammá nyilvánítását. A legújabb változat (2024), meglepő fordulattal, már nem tartalmazza annak explicit támogatását.

Az amerikai törvényhozásba benyújtott javaslatok felől értékelve nem látszik érdemi előrelépés. Az évente akár több törvénytervezet csak első ránézésre izgalmas fejlemény. Amennyire 2006 óta állandó elemei szinte bármely törvénykezési ciklusnak, pont annyira illékonyak is. Még a szélesebb támogatottságú javaslatok is csak ritkán jutnak túl a bizottsági meghallgatáson. Ennek csak részben oka az amerikai társadalom esetleges megosztottsága Puerto Ricóval kapcsolatban; a sziget felvétele 51. tagállamként évek óta stabilan 60–70%-os támogatottságot élvez, ami magasabb a demokrata szavazók között (83%) és alacsonyabb (45%) a republikánus szavazóbázis körében (McCarthy, 2019). Ugyanakkor a republikánus elnökök többsége határozottan támogatta Puerto Rico tagállammá nyilvánítását; tette ezt Ronald Reagan, az idősebb George Bush (Balogh, 2006, 25) és a fia is. Ha leszámítjuk az USA karibi pozícióinak megerősítését is szolgáló retorika külpolitikai vetületét (Norton, 1989), akkor az elnöki támogatásnak tulajdonképpen két funkciója van: egyrészt jelzi, hogy adott esetben aláírná-e a kongresszus által jóváhagyott, úgynevezett *Puerto Rico Statehood Act* törvényt, másrészt az ügy melletti kiállás befolyásolhatja a közvéleményt. Ennél az idősebb George Bush ment tovább, aki a végrehajtó ág szerveit utasította, hogy Puerto Ricót kezeljék úgy, mintha tagállam lenne (Balogh, 2006, 15). Korábban Gerald Ford a mandátumának utolsó heteiben lepte meg a kongresszust egy Puerto Rico állammá nyilvánítását kezdeményező törvénytervezettel (Shabecoff, 1977), ám ennek gyakorlati következménye nem lehetett. A demokrata elnökök alapvetően az önrendelkezést támogatták, Clinton elnöksége óta ezt számos módon elősegítve — speciális elnöki munkacsoport létrehozásával (Balogh 2006, 15) vagy megismételt népszavazásokra elkülönített forrásokkal —, de Joe Biden volt az első, aki nyíltan kiállt amellett, hogy Puerto Rico végre tagállam legyen. Ez azonban — ahogy azt egyre több, már Floridában élő Puerto Ricó-i is megjegyzi — kevés (Gallo, 2020), a Demokrata Párt által támogatott törvényjavaslatok ugyanis tipikusan csak elodázzák az alkotmányos rendezést.

A 2021–2022-es ciklusban benyújtott státuszrendezési törvényjavaslatokat azért érdemes megvizsgálni, mert jelzik a törvényhozáson belüli megosztottságot, néhol a

csékély elkötelezettséget, illetve a két párton belüli vitákat is. A Puerto Rico felvételét egyértelműen javasoló tervezetek (*Statehood Act*) szinte azonnal, érdemi vita nélkül eltűnnek a süllyesztőben, míg az inkább a demokraták által javasolt többlépcsős önrendelkezési folyamatokra tett javaslatok tovább életben maradnak, amennyiben az abban előirányzott újabb népszavazás nem jár az USA-ra nézve kötelezettségekkel. A Demokrata Párton belül ráadásul egy New York–Florida ellentét is kirajzolódni látszik: a párt floridai képviselői, de más, jelentős spanyol ajkú⁹ lakossággal rendelkező déli állam honatyái is, egyre határozottabban az egylépcsős megoldást tartják kívánatosnak. Ez olyan törvényjavaslatok benyújtását jelenti, melyek elfogadásával az USA Kongresszusa kezdeményezi Puerto Rico tagállammá nyilvánítását.

A floridai demokrata, Darren Soto által kezdeményezett *Puerto Rico Statehood Admission Act* (H.R. 1522) nyomán 2021 tavaszán egy rövid időre a washingtoni Pennsylvania Avenue-t már nem 50, hanem 51 csillagos lobogók dekorálták. A kezdeményezéshez további 17 floridai küldött csatlakozott (H.R. 1522/Cosponsors), mely nyilvánvalóan a Floridában szavazók számára fontos ügy felkarolását, tehát áttételesen az ottani szavazatok megnyerését is szolgálta. A javaslat azonban nem jutott túl a bizottsági meghallgatáson (H.R. 1522/Actions). Még a kongresszusi vita előtt számos vezető republikánus honatya kijelentette, hogy ezt soha nem fogják támogatni. Mitch McConnell, a párt szenátusi frakcióvezetője „szocializmusnak” titulálta, a Demokrata Párt ügyes tervének, hogy örökre átvegye a hatalmat.¹⁰ A jelenlegi esélyekre nézve érdemes megjegyeznünk, hogy ugyanezt ismételte meg, amikor nem is erről, hanem a lehetséges Harris-elnökségről kérdezték (Shoaib, 2024). Más republikánus szószólók pedig a tagfelvétellel kapcsolatos valódi nehézségek helyett azzal érveltek, hogy Puerto Rico elmaradott és magát sem tudja kormányozni (Metzger, 2022). A demokrata tábor kritikája viszont arra irányult, hogy ez a javaslat nem kellően veszi figyelembe a szigeten élő amerikaiak nézeteit, ezért 2021 márciusában a New York-i perspektívát képviselő, de kétpárti támogatás mellett mindkét házba egyidejűleg benyújtott *Puerto Rico Self Determination Act 2021* a szokásos többlépcsős procedúrát javasolta, egy kétoldalú küldöttgyűléssel kiegészítve (H.R. 2070). Alexandra Ocasio-Cortez (2021) nyilatkozatában egyértelművé is tette, hogy minden más megoldás csak az elnyomó gyarmatbirodalom akaratának kikényszerítése lenne.

⁹ Megnevezésükre az amerikai politikai diskurzusban és a köznyelvben is egyaránt a *hiszán* és *latinó* jelzőt használják, mely a latin-amerikai felmenőkkel rendelkező amerikaiak összességét jelöli, függetlenül attól, hogy friss bevándorló-e. Ma a latinók az USA legnépesebb etnikai kisebbsége; számarányuk az összlakosság 19%-a, ami nagyjából 63 millió fő (Moslimani et al., 2023).

¹⁰ Ezek a kijelentések több jelentős sajtóorgánumban is megjelentek, nagyjából a teljes politikai spektrumon, de a kommentárok sem nagyon foglalkoztak az igazán lényeges kérdésekkel, inkább csak a republikánus szólások rasszista felhangját kifogásolták. Tagállamként Puerto Ricót 2 szenátusi szék és 5 képviselői mandátum illetné meg.

A rivális szenátusi törvényjavaslat eleve kihagyta a népszavazási fordulót, és Puerto Rico felvételét deklarálta volna. Végül meglepő fordulattal a két tervezetből összegyúrt, *H.R. 8393 Puerto Rico Status Act 2022* törvényjavaslatot a demokrata többségű alsóház 233-191 szavazati aránnyal — az összes demokrata, de csupán 16 republikánus képviselő támogatásával — december 15-én elfogadta. Ez volt az első olyan önrendelkezési tervezet, melynek értelmében az abban kezdeményezett népszavazás eredményét, azaz a Puerto Ricó-i döntést az USA Kongresszusa magára nézve kötelező érvényűnek tekintette volna. Az elnöki hivatal még aznap kiadott egy támogató közleményt (Executive Office, 2022), az akkor republikánus többségű szenátus azonban még csak nem is tárgyalta a tervezetet. Ez McConnell szenátor már idézett kijelentéseit nézve nem volt meglepő.

A félidős választások után megváltozott összetételű új kongresszusba ugyanennek a frissített változatát nyújtották be mindkét házba, de az azonnal elakadt. 2024 májusában viszont készülődni látszott egy újabb, Martin Heinrich, New Mexico demokrata szenátora által kezdeményezett törvénytervezet (Wilson, 2024), mely 2025 novemberére írta volna ki a kötelező érvényű népszavazást (Heinrich, 2024), tehát kötelezte volna a kongresszust a döntés végrehajtására. Az eddigi gyakorlat alapján ez szinte biztosan nem jutott volna el a jóváhagyásig, így a Puerto Ricó-i kormányzó ezt beelőzve, 2024. július 1-én saját hatáskörben elrendelte a népszavazás megtartását a 2024. novemberi általános választásokkal egyidőben. Ennek eredménye azonban nem kötelezi majd a kongresszust; az csupán a nyomásgyakorlásra alkalmas „konzultáció”.

4. Florida Puerto Ricó-i tengelye

Floridára azért érdemes ránézni, mert az ott letelepedett Puerto Ricó-i amerikaiak teljes körű szavazati joggal bírnak, számuk pedig mostanra nagyjából eléri az állam kubai lakosságának (1,3 millió) méretét, és a szavazataikat nemcsak a helyben fontos ügyek, de a sziget alkotmányos státuszának rendezésére tett ígéretnek is befolyásolják. A transznacionalista politikai viselkedésmintákhoz lehetne ezt hasonlítani azért is, mert — ahogy ezt egy elemző még a 2016-os választások előtt megjegyezte — ez egy olyan szavazóbázis, mely „lehet, hogy San Juanban reggelizik, de pár órával később már regisztrált floridai szavazó lehet belőle” (Linthicum, 2016). Politikai érdekeik azt diktálják, hogy a pár órás utazás mindkét végén ugyanolyan jogokkal rendelkezzenek, így a sziget alkotmányos státusza Floridában is kiemelten fontos, sőt bizonyos értelemben az itt leadott voksok egy része helyettesítő, *proxy*-szavazat, valójában Puerto Rico jövőjére leadott voks (Balogh, 2016, 62). A másik irányban is hat a politikai befolyás, ezért a floridai politikai pozíciókért való küzdelem Puerto Ricóban is folyik. Ez kifizetődött mind a szenátori székért, mind a kormányzói pozícióért folytatott kampányban

(Patrick, 2024).¹¹ A jelenlegi választások szempontjából a Puerto Ricó-i szavazatokra általában, illetve Florida úgynevezett I-4 tengelyére érdemes figyelni.

Florida Puerto Ricó-i lakossága ma nagyjából 1,1 millió, akik elsősorban az államot észak-déli irányban átszelő Interstate 4 autópálya környékén koncentrálnak, így az I-4 tengely ma már az állam Puerto Ricó-i lakta választóközeteinek rövid jelölése is. Többségük magasan képzett, egyre többen középosztálybeli vállalkozók vagy ügyvédek (Duany, 2011; Gallo, 2020), akiket nem pusztán a munkalehetőség vonz, hanem az állampolgári jogaik teljeskörű gyakorlása (Balogh, 2016, 62). Ezeket a jogokat gyakorolva az I-4 tengely Florida billegő közete lett. 2012-ig még inkább azért, mert a növekvő számú demokrata szavazók részben ellensúlyozták a ritkábban lakott, konzervatív északi megyék, illetve a hagyományosan republikánus, Miami környékén koncentráló kubaiak szavazatát. Az elmúlt évtizedben viszont az államban élő Puerto Ricó-i község összetétele és preferenciái változtak meg.

Szorosnak ígérkező választások esetén Florida jelentősége is megnő az elnökválasztási hajrában. Erre a legkirívóbb példa a 2000-es elnökválasztás volt, amikor a minimális szavazatkülönbség és más anomáliák miatt újraszámolást kért demokrata kérvény bírósági elutasítása (Bush v Gore, 2000) döntötte el az elnökválasztás eredményét. Florida akkor még 25 elektori szavazatával nyert George Bush a demokrata Al Gore ellen (Janda et al., 2008, 140). A 2016-as és 2020-as választásokat megelőzően már széles körben felmerült, hogy a kimenetelüket Floridán belül a Puerto Ricó-i lakta megyék dönthetik majd el, így az állam központi tengelyében élő Puerto Ricó-i község hirtelen meghatározó tényezővé vált (Linthicum, 2016). 2016-ban Trump mindössze 110 ezer szavazattal verte meg Hillary Clintont Floridában. Ennek háromszorosát lehetne megnyerni csupán Orange és Osceola megye Puerto Ricó-i szavazataival (Cavada, 2020).

Közép-Florida megnyerése valójában 1992 óta minden republikánus elnökjelöltnek létfontosságú volt. A korábban kongresszusi képviselő, kubai származású Lleana Ros-Lehtinen is a saját pártja figyelmét irányítja a fontos billegő közetre, amikor megjegyzi, hogy „a Fehér Házba Florida I-4 tengelyén keresztül vezet az út” (Ros-Lehtinen, 2022). Egyes politológusok számításai szerint ha egy republikánus jelölt az I-4 tengelyben legalább egy tucatnyi közretben megkapta a voksok legalább 50%-át, akkor megnyerte Floridát és a Fehér Házat is (Freddoso, 2022, 7; Ros-Lehtinen, 2022).¹² Amikor a republikánus jelölt nem szerepelt jól ezekben a közretekben, akkor nemcsak Floridát veszítette el — amely jelenleg 30 elektori szava-

¹¹ A kormányzói székben újrászó Ron DeSantis kampányának retorikai eleme volt az is, hogy a sziget alkotmányos státuszának rendezését támogató kijelentéseket tett. Rick Scott, korábbi floridai kormányzó pedig többször személyesen látogatott el a hurrikán sújtotta szigetre, és nem szövetségi, hanem saját floridai forrásokat ajánlott fel a katasztrófa által letarolt áram- és közműszolgáltatás visszaállítására.

¹² Legutóbb, azaz 2020-ban Donald Trump az itteni voksok 51,3%-át nyerte el, míg 2016-ban az 50,2%-át. Mitt Romney 2012-ben az I-4 tengely voksainak csupán a 49,8%-át kapta meg, és Floridát is elveszítette.

zatot jelent a szükséges 270-ből —, hanem általában nem volt elég népszerű vagy meggyőző ahhoz, hogy más választási csatatereken megszerezze az elnökséghez szükséges szavazati arányokat. Ezek a floridai demokrata választókerületek tehát a republikánus jelölt országos esélyeit is tükrözik.

A Floridában élő Puerto Ricó-iak sem az állam tradicionálisan republikánus párti kubai közösségével, sem a nagyvárosi vagy északkeleti államokban inkább demokrata szavazói bázist erősítő spanyol ajkú közösségekkel nem sorolhatók egy szavazói blokkba. Miami és környéke a kubai-amerikai közösség fellegetvára, amelynek politikai elkötelezettségét eredetileg a Castro-ellenes republikánus intézkedések befolyásolták (Girard et al., 2012), mára viszont a közben felnövekvő generációban egyre többen vallanak liberális nézeteket mind a társadalmi, mind a kormányzással kapcsolatos kérdésekben (Chang-Hun & Grenier, 2004). Ugyanakkor mind a kubai, mind pedig a Puerto Ricó-i táborban találunk ideológia vagy bizonyos programok mentén elkötelezett szavazókat. Mindenesetre együttesen nagyjából 60%-uk Bident támogatta a 2020-as elnökválasztás alkalmával. Nem a bevándorláspolitikát volt a vezető ok. A történelmileg is közös hagyományokon túl a két csoport bevándorlással kapcsolatos nézetei is hasonlóak (Valle, 2022). Legtöbbjüknek sokkal fontosabb téma volt a gazdaság állapota vagy az egészségügyi ellátás kérdése (UnidosUS, 2024). A 2022-es félidős választások eredményei alapján már megdőlni látszott az a mítosz, miszerint a Puerto Ricó-iak demokrata szavazók lennének, hiszen a republikánus Ron DeSantis kényelmes többséggel újrázott, ami azt is jelenti, hogy a korábban demokrata bátyaként számontartott, újabban billegő közepső tengelyben is jól teljesített.

Ha viszont azt kérdezzük, hogy miért mennek el egyáltalán szavazni, akkor a floridai székhelyű James Madison Institute felmérése alapján a Puerto Ricó-iak körében egyértelműen a sziget státusza, a demokráciadeficit megszüntetése a fő motiváció. Konkrétan az, hogy Puerto Rico az Egyesült Államok 51. tagállama legyen, és a választásukban vezető helyen volt a jelölt ez irányú elköteleződése, vagy legalábbis az erre irányuló nyitottsága (Freddoso, 2022, 12; Ros-Lehtinen, 2022). A legutóbbi hullámmal, 2017 után betelepült Puerto Ricó-iak nemcsak jól képzettek, de politikailag is tudatosak, és azzal is tisztában vannak, hogy az itt leadott szavazatok döntőek lehetnek (Gallo, 2020). A *France24* spanyol nyelvű programjának nyilatkozó Carlos Vargas Ramos azt is hangsúlyozta, hogy mivel a politikai státusz jövője „a sziget legfontosabb egzisztenciális kérdése”, így igenis nagyot nyom a latba Joe Biden nyílt elköteleződése amellet, hogy Puerto Rico az Egyesült Államok tagállama legyen (Gallo, 2020). Vargas Ramos ugyanakkor hozzátette, nem elég, ha a jelölt csupán arra tesz ígéretet, hogy támogatja Puerto Rico státuszának demokratikus önrendelkezés útján történő rendezését, melyben a végső döntés a szigeten élőké. „Ez csak egy hangzatos hárítás” — summázta Vargas Ramos —, „hiszen a kérdésben kizárólag az Egyesült Államok kongresszusa dönthet” (Gallo, 2020).

Az I-4 voksokat 2016-ban megnyerő Trump még republikánus forгатókönyvből dolgozott. A középosztálynak fontos gazdaság- és adópolitikát, illetve a keresztény értékek hangsúlyozását kiegészítette a Puerto Ricó-i füleknek kedves szólammal arról, hogy Puerto Rico megérdemli a tagállami státuszt (Cavada, 2020). Elnökként ez utóbbival ellentétes politikát folytatott. A floridai republikánus bázis növekedése mellett ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni Trump meglehetősen visszás megnyilvánulásait, illetve a szigethez fűződő ellentmondásos viszonyát. Elnöksége alatt többször tett kimondottan lekicsinylő és egyenesen sértő megjegyzéseket a helyi politikai viszonyokra, valamint a Puerto Ricó-iakra általában. Nevezte Puerto Ricó-t koszosnak, San Juan polgármesterét inkompetensnek, sőt megvádolta a kormányt a 2017-es María hurrikán okozta természeti katasztrófa halálozási rátájának felturbózásával is (Thomas, 2018; Figueroa, 2020). Nemcsak a katasztrófavédelmi forrásokat tartotta vissza (Rogers, 2022), de — a republikánus pártprogramban megfogalmazott célokkal teljesen ellentétesen — kategorikusan elutasította Puerto Rico tagállammá nyilvánításának lehetőségét (Thomas, 2018). Talán a legbotrányosabb incidens az volt, amikor a hurrikán sújtotta szigetre tett villámlátogatása alkalmával egy guriga papírtöröltő lökött a közönség felé, hogy azzal itassák fel a vizet (Thomas, 2018). A személyeskedések mellett tájékozatlansága is mély nyomokat hagyott. Számos alkalommal nem tudta, hol van Puerto Rico vagy hogy az ott élők amerikaiak (Blake, 2019), más alkalommal pedig felindultan fenyegetőzött, hogy akkor talán eljött a pillanat, hogy „megszabaduljunk a szigettől” (Cole, 2020), miközben annak megtartása fontos védelmi szempont.

A 2024-es előválasztások során Ron DeSantis lejárására készített televíziós reklámban (MAGA, Power Play, 2023) emlegette fel, hogy a republikánus floridai kormányzó támogatta a 2018-as *Puerto Statehood Act* törvénytervezetet. Ebben nemcsak azzal vádolta meg DeSantis-t, hogy a demokraták kezére játszik, de ráadásul kimondottan rasszista retorikát alkalmazva — a már említett 1901-es bírósági döntések indoklásából kiemelt címkét használva — a Puerto Ricó-iakat nem kívánatos „idegeneknek” titulálta.¹³ Ezt nem vonta vissza, de a kampányának kubai származású szóvivője, Danielle Alvarez tavasszal már Biden-ellenes üzenetekkel bombázta a helyieket, hogy „ugye nem feledik, hogy míg a tisztességtelen Joe Biden jóvoltából a gyógyszergyártó cégek mind Kínába mentek, Trump elnök azokat visszaszerezte” (Patrick, 2024).¹⁴

Kamala Harris jelöltsége a Demokrata Párt szimpatizánsait Floridában is látványosan mozgósította. Személyében a fiatalosabb lendületen túl a Puerto Ricó-iak

¹³ Az elhíresült „alien in a domestic sense” szófordulatot használja. A legfelsőbb bíróság az USA-hoz tartozó szigetek lakosságát jellemezte ekképp, azaz olyan idegen rassznak, amely nem alkalmas az angolszász életmód elsajátítására.

¹⁴ A Clinton által megvont adókedvezmények következtében az amerikai gyógyszercégek valóban leépítették a Puerto Ricó-i offshore gyártókapacitásaiknak a jó részét, ezek a vállalatok azonban Trump elnöksége alatt sem nyitottak újra üzemeket Puerto Ricóban.

szimpátiáját is meghódítani képes középosztálybeli színes bőrű jelölt harcol az elnökségért. Az országos latinó szavazatok egy részét visszaszerezte, de Florida már nem lett kiemelt kampányállomás. Az államot a Demokrata Párt már talán tavasszal elengedte. Korábban Joe Bidennek volt egy körvonalazott Puerto Rico-politikája. Jelentős forrásokat biztosított a sziget infrastruktúrájának helyreállítására (Rogers, 2022; White House/Fact Sheet, 2023), és a demokrata elnökök közül talán elsőként állt egyértelműen amellé, hogy Puerto Rico egyenlő tagállamként mihamarabb nyerjen felvételt. Ugyanakkor már a 2023-as felmérések is azt mutatták, hogy nem igazán népszerű sem általában a spanyol ajkú lakosság körében, sem pedig a Floridában élő Puerto Ricó-iakéban. A legjelentősebb latinó civil szervezet, az UnidosUS által készített felmérések szerint az elnökségének megítélése negatív a közép-floridai közösségben (UnidosUS, 2023, 27), tehát az I–4 tengely nem felé billenne. Bár a tavaly novemberi adatok még Biden előnyét mutatták a majdani floridai szavazáskor (2023, 26), a tavaszi statisztikák már 1 millióval több republikánus szavazót mértek. Kamala Harris márciusi Puerto Ricó-i körútja is inkább a pennsylvaniai szavazóknak szólt (Gutierrez, 2024), a hivatalos elnökjelöltsége után pedig már egyértelműbb, hogy az északi csatatérállamra koncentrál (Rodriguez, 2024).¹⁵ Pennsylvania 615 ezer regisztrált latinó szavazójának nagyobb hányada Puerto Ricó-i, akik ugyanolyan megosztottak, mint a Floridában élők. A gazdasági kérdésekben a republikánus programot preferálják, és a „machismo” sem feltétlenül ellenszenves, de Trump retorikája a legtöbbjüket elidegeníti.

Harris Floridában inkább a női szavazókat mozgósító kampányának erejében bízik. Alelnökként számos ilyen rendezvényen részt vett, szeptember elején pedig nevében Amy Klobuchar demokrata szenátor kampányolt az abortuszt drasztikusan szigorító helyi alkotmánymódosítás ellen (Llanos, 2024). Az eseményt Palm Beach-en, Donald Trump lakhelyén rendezték, ahol a republikánus jelölt majd floridai állampolgárként szavaz a kérdésről. Bár a floridai latinók konzervatívabbak az abortusz megítélésében, a Puerto Ricó-iak egyértelműen családi, tehát magánügynek tekintik a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseket (Rosenberg, 2022). A floridai közösség ráadásul a szigetről hozza magával a „La Operación”-ként emlegetett tömeges sterilizáció transzgenerációs traumáját (Sotomayor, 2020).¹⁶ Bár a Florida megszerzésére irányuló demokrata erőfeszítések talán esélytelennek tűnnek, az állam női szavazói körében Harris 10 ponttal vezet. A szeptember végi felmérések még Trump 5–6 százalékpontos előnyét mutatták Floridában, de pár héttel a választások előtt szűkülni látszik a két jelölt közti különbség (Lewis 2024; Rahman, 2024). Kimondottan a hispán voksokat vizsgálva, a Telemundo friss felmérése (2024. szeptember 23–25.) szerint az államban, a latinó lakosság körében Trump biztosan vezet (48–41%), a Puerto Ricó-i szavazók

¹⁵ 2020-ban Biden az állam latinó voksainak 42%-át kapta meg, és 80 ezres szavazattöbbséggel nyerte meg Pennsylvania elektori szavazatait. Négy évvel korábban Trump nyert, 40 ezer vokssal.

¹⁶ Az amerikai kormány 1970-es évekig tartó születésszabályozási programja során a kórházban szülő Puerto Ricó-i nők 35–40%-át sterilizálták, és a legtöbbjüket a tudtuk nélkül.

viszont 58–33%-os arányban Harrist támogatják (NBC Miami). Ez alapján azt azonban még nem lehet kiszámítani, hogy Florida I–4 tengelye majd Harris felé billen-e.

5. A 2024 novemberi Puerto Ricó-i népszavazás és szimbolikus elnökválasztás hozadéka

Mi is lenne a népszavazás konkrét politikai jelentősége? A fejlemények évtizedes áttekintése tükrében talán azt mondhatjuk, hogy ügyrendileg nem sok. Hívhatnánk egyszerűen nemzeti konzultációnak is, mivel az eredmény senkire nézve sem kötelező erejű: a sziget státuszáról kizárólag az Egyesült Államok dönthet. A *commonwealth*-státusz beiktatása óta ez lesz a hetedik népszavazás a kérdésben. Amennyiben ez egy kötelező érvényű népszavazás lenne, amelynek kiírását is csak a washingtoni honatyák rendelhetik el, az is maximum csak arra köteleznék őket, hogy az eredménynek megfelelő, a státuszváltoztatásra irányuló törvényjavaslatot a kongresszus majd benyújtsa és szavazzon róla.

A referendum, a helyi politikai szlengben a „La Quinta Papeleta” a szimbolikus elnökszavazással együtt azonban túlmutat a konkrét következményeken. A Puerto Ricóban november 5-én a két elnökjelölti párosra leadott voksok nem számítanak az elektori kollégiumba, tehát nem befolyásolják az elnökválasztás kimenetelét, de az eredmény nyomást gyakorolhat Washingtonra. A helyi értelmezés (Riera-Carrión, 2024) hangsúlyozza, hogy „minden lépés, amelyet a politikai egyenlőség felé teszünk, számít”, ez a szavazás pedig „egy olyan eszköz, amely lehetővé teszi számunkra, hogy befolyásoljuk a nemzeti vitát, és beemeljük Puerto Ricót a politikai diskurzusba”, továbbá demonstrálhatja, hogy Puerto Rico ideológiai szempontból nem monolitikus, és nem tekinthető egyik párt biztos szavazóbátyájának sem. Talán ennek a mítosznak a megdöntése lehet a szimbolikus szavazás jelentősége.

Ugyanakkor ez a törekvés a szavazók valós preferenciáját nem igazán tükröző számokat is eredményezhet. A Trump–Vance párosra leadott voksok egy része nem a jelöltek személyének, programjának vagy alkalmasságának szól majd. Helyi elemzők szerint a 2022-es ciklusban nagy médiavisszhangot kapott kifogásokra rácáfolva a minél nagyobb számú republikánus voks megdöntheti a sziget lakosságával kapcsolatos leginkább hangoztatott kifogásukat, miszerint Puerto Rico felvétele a demokraták kezére adná a törvényhozást (Riera-Carrión, 2024). A Trump-i retorika ellenére a rá adott szavazatok a Republikánus Párt platformjának is szólhatnak, mely eddig egyértelműen amellet foglalt állást, hogy az USA Kongresszusa haladéktalanul vegye fel Puerto Ricót a tagállamok sorába. E két, némileg ellentmondó érv, melyet már a helyi sajtóban is olvashatunk, arra motiválhatja a jelenlegi státusszal, azaz a gyarmati felügyelettel elégedetlen szavazókat, hogy akkor is a republikánus jelöltet válasszák, ha egyébként Kamala Harris személye vagy programja lenne szimpatikusabb. A másik torzító tényező, hogy az elnökválasztás eredményét nem ismerhetik, így a státuszra

leadott szavazat nem is feltétlenül mutatja, hogy egy Trump vagy egy Harris által vezetett Egyesült Államokba szeretnének-e felvételt nyerni. Ha a fenti dilemma miatt, vagy a helyi pártok technikai kifogásai nyomán érvénytelenül szavazók száma jelentős lesz (Rivera Sanchez, 2024), az a döntésképtelenség, az „éretlenség” éppen republikánus körökben hangoztatott mítoszát erősíti. Így, bár mind a már korábban előirányzott népszavazás, mind a szimbolikus elnökszavazás kreatív lépések, az időzítésük talán nem szerencsés.

6. Összegzés

Ha az egyébként politikailag, társadalmilag és kulturálisan is többszörösen összetett képletet nagyon le kívánjuk egyszerűsíteni, akkor a következő mintázat ismétlődik: ciklusonként egy vagy több státuszrendezésre irányuló törvényjavaslat kerül benyújtásra, melyek közül a Puerto Rico felvételét előirányzó (Puerto Rico Status Act) hamarabb, míg az önrendelkezési folyamatot indító (Puerto Rico Self-Determination Act), tehát a népszavazást kiírók kicsit később kerülnek a kongresszusi süllyesztőbe. A mégis megtartott szavazások során leadott voksok az elmúlt évtizedben már azok többségét mutatták, akik szeretnék Puerto Ricót az USA 51. tagállamaként látni, azonban a 2012-eshez hasonlóan, a részvételi arány vagy a nem létező opciókra leadott *protest*-voksok száma miatt ez soha nem reprezentálta egyértelműen a többségi akaratot. A helyiek közül kevesen vannak tisztában az esetleges tagállami lét vagy a függetlenség valódi következményeivel, avagy az alkotmányos lehetőségekkel. A helyi pártok (PPD, PND, PIP) kampányai nagyjából az általuk nem támogatott opció elleni riogatásban merülnek ki, azaz a kulturális szuverenitás csorbulásával (például a nyelvhasználat), a nagyobb adóterhekkel (tagállami státusz esetén) vagy az amerikai állampolgárság elvesztésével (függetlenség esetén) fenyegetik a polgárokat.

Az USA kormánya sem folytatott eddig érdemi felvilágosító kampányt, akár a tagállami szuverenitásról, akár a szerződéses protektorátus esetén is szabad munkaerőmozgásról. Washingtonnak nem fűződik valódi, sürgető érdeke a sziget alkotmányos jogállásának megváltoztatására. A jelenlegi státusz költséges, bebetonozza a függőségi viszonyt, hátráltatja a gazdasági fejlődést és fenntartja az amerikai állampolgárság két szintjét: a teljes joggal rendelkező és a másodrangú állampolgárságot (Balogh, 2016). A republikánus pártprogram hagyományosan az USA alkotmányának egyik alapkövét, az egyenrangú területek alkotta szövetségi köztársaság eszméjét tartja szem előtt akkor, amikor egyértelműen amellet foglal állást, hogy Puerto Ricót ideje felvenni a tagállamok sorába. A korábbi republikánus elnökök a Puerto Ricó-iak patriotizmusára, szolgálatára, illetve a „helyes lépésre” hivatkoznak.

A Demokrata Párt ezzel szemben a *demokratikus önrendelkezés* ideálja mentén kívánja a gyarmati státuszt feloldani. Bár utóbbi alulról kezdeményezett és a Puerto Ricó-iak saját preferenciáját követő státuszrendezést kínál felső nyomás nélkül, és így

sokkal inkább illeszkedik a liberális politikai világképbe, a cikk bemutatta, hogy a többlépcsős folyamat nem nyújt garanciát a gyarmati státusz megszüntetésére, sőt akár el is idegenítheti a már tudatos állampolgárként felnőtt Puerto Ricó-i amerikaiakat a Demokrata Párttól Floridában. A republikánus javaslatot sok kommentátor egyszerű annektálásként értékeli, de valójában ez lenne a járható útja a teljes dekolonizációnak.

A Floridában élő Puerto Ricó-iak pártpreferenciája nagy általánosságban eltér a hispán lakosság körében mért adatoktól, melynek fő okai a helyi diaszpóra demográfiai és szocioökonómiai sajátosságaiból fakadnak. Az Államokban letelepedett Puerto Ricó-iak alkotmányos értelemben nem bevándorlók, hiszen 1917 óta hivatalosan is amerikai állampolgárok, azonban a korábban New Yorkban és az északi ipari körzetekben gyökeret vert szigetlakók alapvetően a helyi bevándorló közösségbe ágyazódtak be, a szélesebb spanyol ajkú lakosság körében jellemző sajátosságokkal és pártpreferenciákkal. Részben ezért is alakult ki az a téves elképzelés, hogy a Puerto Ricó-iak nemcsak biztos demokrata szavazók, de a sziget napirenden lévő esetleges felvétele az unióba hosszabb távra a demokraták kezébe adná a teljes törvényhozást. Míg azonban a korábbi hullámokban érkezettek a kékgalléros, alacsonyan iskolázott rétegekből kerültek ki, illetve az otthonuk politikai státusza és az azzal járó korlátozott állampolgári jogok nem közvetlenül határozták meg a politikai preferenciájukat, addig a 2000-es évek elejétől folyamatosan növekvő számú floridai honfitársaik nagyobb arányban magasan képzett szakemberek, akik nemcsak a gazdasági lehetőségek miatt költöztek, illetve költöznek át, hanem azért, mert a rövid repülőút másik végén már a korábbi lakhelyüktől vagy etnikumuktól függetlenül is teljes jogú állampolgároknak számítanak: a helyi törvényhozó testület jelöltjeire leadott voksokon túl a szavazataikkal az USA Kongresszusának összetételét is befolyásolják, csakúgy, mint az elnökválasztás kimenetelét. Ugyanezen állampolgári jogok gyakorlása útján pedig nyomást gyakorolhatnak a sziget státuszának rendezésére.

Bár a lakosság egészének körében mért adatok szerint az amerikaiak nagy többsége támogatja Puerto Rico felvételét, pont a republikánus szavazóbázisban nagyobb az ellenérzés (ez tág spektrumon mozog, az érdektelenségtől a nyílt rasszizmusig), az őket képviselő honatyák pedig ezen túl a sziget lakosságának pártpreferenciájának mítosza miatt is ellenérdekeltek Puerto Rico ügyének felkarolásában. Tulajdonképpen ez utóbbi megdöntése lehetne a kettős szavazás valódi hozadéka, de az elnökválasztással és az önkormányzati választásokkal együtt, illetve a sziget USA-hoz való alkotmányos viszonyára rákérdező népszavazással egy kalap alatt megrendezve ez a Puerto Ricó-i egyenlet annyira többváltozós, hogy valós preferenciákat nem igazán tud mérni, illetve olyan korrelációkba kényszeríti a szavazót, amely egészében fals képet mutat majd.

A sziget státusza nem Puerto Ricó-i belügy, még csak nem is kizárólag amerikai ügy, vagy amerikai nemzetbiztonsági kérdés. Puerto Rico politikai státusza nemcsak a térség stabilitására, de a nemzetközi erőviszonyokra is hatással lehet. Ennek ellenére a

nyáron bejelentett Puerto Ricó-i szimbolikus elnökválasztásra a jelöltek kampánystábjá nem igazán reagált. Pennsylvániában kampányolnak a voksokért. Floridában Trumpé a hazai pálya, aki a jóval több regisztrált republikánus szavazóban és a gazdasági programja vonzerejében bízik, míg Harris a női szavazókban. Egyik jelölt sem tett explicit ígéretet a sziget alkotmányos státuszának rendezésére, vagy még inkább a helyben 80%-os támogatottságot élvező tagállami státusz biztosítására.

Az alkotmányos politikai státuszról, az USA-hoz fűződő viszonyról tartott népszavazás az országos amerikai sajtóban kevés visszhangot kapott. Szinte menetrendszerűen elfedik ennél „fontosabb” hírek vagy maga az elnökválasztási véghajrá. Talán csak a *The Hill* washingtoni politikai hírportálnak jutott eszébe, hogy felhívja a figyelmet a „világ legrégebbi gyarmatára”, ahol a szavazók — Shane Barter professzor frappáns megfogalmazásában — „nemcsak arról döntenek, hogy ki alakít kormányt a szigeten, hanem arról is, hogy valójában kinek lesz kormányzási hatalma a sziget felett” (Barter, 2024). A *Hill*-kommentár inkább a jelenlegi *status quo* rövid ismertetése, különösebben újszerű megállapítások nélkül. A Biden-kormány felemlegetett támogatása sem jelent túl sokat, hiszen bármi is lesz a szavazás eredménye, az nem kötelezi az USA kormányát semmire, a sziget sorsáról pedig végső soron majd az új összetételű kongresszus dönthet.

Irodalomjegyzék

- 2016 Democratic Party Platform. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/2016-democratic-party-platform>
- 2020 Democratic Party Platform. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/2020-democratic-party-platform>
- 2024 Deomcratic Party Platform. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/2024-democratic-party-platform>
- 2024 Republican party platform. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/2024-republican-party-platform>
- Acevedo, N. (2024). Puerto Rico Delegates at odds with DNC platform despite unanimous support for Harris. NBC News. 2024. augusztus 23. <https://www.nbcnews.com/news/latino/dnc-platform-puerto-rico-statehood-rnc-status-rcna167783>
- Aleinikoff, A. T. (1994). Puerto Rico and the Constitution: Conundrums and Prospects. Constitutional Commentary. 1068, 11(15), 15–43. <https://scholarship.law.umn.edu/concomm/1068>
- Atilas-Osoria, J. (2016). Estado de excepción interno en Puerto Rico: un análisis socio-jurídico de la crisis económica y fiscal puertorriqueña. Derecho y Crítica Social, 2(2), 151–194. <https://estudogeral.uc.pt/handle/10316/41765>

- Balogh, B. (2006). The Status Paradox. The Development of Puerto Rico's Legal Status from Colony to Commonwealth and Beyond. *Első Század*, 5(2), 11–49. http://epa.oszk.hu/01600/01639/00002/pdf/elsoszazad_2006_2_011-049.pdf
- Balogh, B. (2016). U.S. Citizenship of Overseas Territories. In A. Bartnik (szerk.), *Visegrad Studies on Americas: Past and Present* (pp. 55–66). Ksiegarnia Akademicka.
- Barter, S. (2024). November's election may shape Puerto Rico's future. *The Hill*. 2024. szeptember 23. <https://thehill.com/opinion/4890854-puerto-rico-referendum-status/>
- Blake, A. (2019). Trump keeps talking about Puerto Rico like it isn't the U.S. It doesn't seem like a mistake. *The Washington Post*. 2019. április 12. <https://www.washingtonpost.com/politics/2019/04/02/white-houses-seemingly-deliberate-effort-otherize-puerto-rico/>
- Bond, D. (2017). Oil in the Caribbean: Refineries, Mangroves, and the Native Exologies of Crude Oil. *Comparative Studies in Society and History*, 59(3), 600–628. <https://doi.org/10.1017/S0010417517000184>
- Brands, H., & Berg, R. C. (2021). The Return of Geopolitics: Latin America and the Caribbean in an Era of Strategic Competition. Jack Gordon Institute Research Publications, 37. https://digitalcommons.fiu.edu/jgi_research/37
- Bush v Gore, 531 U.S. 98 (2000). United States Supreme Court. 2000. december 12. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/531/98/>
- Cabán, P. (2018). PROMESA, Puerto Rico and the American Empire. *SUNY. Latin American, Caribbean, and U.S. Latino Studies Faculty Scholarship*, 33. https://scholarsarchive.library.albany.edu/lacs_fac_scholar/33
- Cabán, P. (2021). Puerto Rico in Crisis and the Shifting Dictates of Empire. *Centro Journal*. 23(1), 7–40. *Latin American, Caribbean, and U.S. Latino Studies Faculty Scholarship*, 53. https://scholarsarchive.library.albany.edu/lacs_fac_scholar/53
- Canales, J. (2021). New national nonprofit for Puerto Rico statehood starts push from Florida. *Spectrum News 13*, 2021. június 6. <https://mynews13.com/fl/orlando/news/2021/06/04/new-nonprofits-aims-for-statehood-for-puerto-rico>
- Carr, R. (1984). *Puerto Rico: A Colonial Experiment*. Vintage Books.
- Cavada, G. (2020). How Puerto Ricans in central Florida may decide the US election. *The World Radio Program*, 2020. szeptember 15. <https://theworld.org/stories/2020-09-15/how-puerto-ricans-central-florida-may-decide-us-election>
- Chang-Hun, S., & Grenier, G. J. (2004). Anti-Castro Political Ideology among Cuban Americans in the Miami Area: Cohort and Generational Differences. *Latino Research Notre Dame*, 2(1). <https://latinostudies.nd.edu/assets/95278/original/grenchun.pdf>
- Cole, D. (2020). New York Times: Trump considered selling Puerto Rico following Hurricane Maria, former acting Homeland Security chief says. *CNN*, 2020. július 12. <https://edition.cnn.com/2020/07/12/politics/trump-puerto-rico-hurricane-maria/index.html>

- Comisión Estatal de Elecciones. (2021). Plepiscito General Isla 2020. https://elecciones2020.ceepur.org/Escrutinio_General_93/index.html#es/default/PLEBISCITO_Resumen.xml
- Duany, J. (2003). *The Puerto Rican nation on the move: identities on the island and in the United States*. University of North Carolina Press.
- Duany, J. (2011). *The Orlando Ricans: Overlapping Identity Discourses among Middle-Class Puerto Rican Immigrants*. In *Blurred Borders: Transnational Migration between the Hispanic Caribbean and the United States* (pp. 105–134). University of North Carolina Press. https://doi.org/10.5149/9780807869376_duany.10
- Executive Office of The President. (2022). *Statement of Administration Policy, H.R. 8393 – Puerto Rico Status Act*. The White House, 2022. december 15. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/12/HR8393-SAP.pdf>
- Figueroa, A. (2020). *Florida-Puerto Rico connection highlighted as the island makes a new bid for statehood*. Florida Phoenix, 2020. október 21. <https://floridaphoenix.com/2020/10/21/florida-puerto-rico-connection-highlighted-as-the-island-makes-a-new-bid-for-statehood/>
- Freddoso, D. (2022). *Common Themes From the Commonwealth, 2022 Update: Puerto Rico's growing role in Florida Politics*. James Madison Institute, 2022. szeptember 19. https://www.jamesmadison.org/wpcontent/uploads/2022/09/Backgrounder_Puerto_Rico_9.19.22-VO3-web.pdf
- Gallo, K. (2020). *Los puertorriqueños que viven en EE. UU. tienen un papel clave en las próximas elecciones*. France24.com, 2020. október 17. <https://www.france24.com/es/ee-uu-y-canadá/20201016-puerto-rico-elecciones-estados-unidos-voto-florida>
- Girard, C., Grenier, G. J., & Gladwin, H. (2012). *Exile Politics and Republican Party Affiliation: The Case of Cuban Americans in Miami*. *Social Science Quarterly*, 93(1), 42–57. <http://www.jstor.org/stable/42864058>
- Gutierrez, G. (2024). *Puerto Rico isn't on the 2024 map, but Biden is betting big on voters from the island*. NBC News, 2024. március 22. <https://www.nbcnews.com/politics/2024-election/puerto-rico-voters-biden-harris-trip-rcna144383>
- Heinrich, M. (2024). *FLO23386 5L5 (A törvénytervezet előzetes szövege még a benyújtást megelőzően)* <https://www.heinrich.senate.gov/imo/media/doc/FLO23386.pdf>
- H.R. 1522 – *Puerto Rico Statehood Admission Act (2021–2022)*. 117th Congress. <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/1522>
- H.R. 2070 – *Puerto Rico Self Determination Act (2021–2022)*. 117th Congress. <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/2070>
- Lewis, K. (2024). *Kamala Harris Campaign Suggests Florida is in Play: What Polls Say*. Newsweek, 2024. szeptember 19. <https://www.newsweek.com/kamala-harris-campaign-suggests-florida-play-what-polls-say-1956075>
- Llanos, J. (2024). *Douglas Emhoff to campaign for Harris in Central Florida on Friday*. Florida Phoenix, 2024. szeptember 10. <https://floridaphoenix.com/briefs/douglas-emhoff-to-campaign-for-kamala-harris-in-central-florida-on-friday/>

- Linthicum, K. (2016). Influx of Puerto Ricans could be game-changer in country's biggest swing state. *Los Angeles Times*, 2016. március 9. <https://www.latimes.com/nation/politics/la-na-florida-campaign-puerto-ricans-20160308-story.html>
- Janda, K., Berry, J. M., Goldman, J., & Hula, K. (2008). *The Challenge of Democracy*. (8th ed.) Wadsworth.
- MacEwan, A. (2016). *Quantifying the Impact of 936*. Center for Global Development and Sustainability, Working Paper Series 2016-4, Brandeis University. <https://heller.brandeis.edu/gds/pdfs/working-papers/quantifying-impact-of-936.pdf>
- MAGA Inc. War Room. (2023). *Power Play*. <https://www.youtube.com/watch?v=YtUxwsveSjw>
- Marielis, A. I. (2024). Partido Demócrata en Puerto Rico hará campaña para que boricuas voten por Kamala Harris en cuarta papeleta el 5 de noviembre. *El Diario New York*, 2024. július 27. <https://eldiariony.com/2024/07/27/partido-democrata-en-puerto-rico-hara-campana-para-que-boricuas-voten-por-kamala-harris-en-cuarta-papeleta-el-5-de-noviembre/>
- McCarthy, J. (2019). Americans Continue to Support Puerto Rico Statehood. *Gallup*, 2019. július 18. <https://news.gallup.com/poll/260744/americans-continue-support-puerto-rico-statehood>
- Metzger, B. (2022). All but 16 House Republicans vote against bill to allow Puerto Rico to decide its future. *Business Insider*, 2022. december 15. <https://www.businessinsider.com/house-republicans-vote-against-puerto-rico-statehood-independence-2022-12>
- Morning Consult. (2017). National tracking poll #170916. https://morningconsult.com/wp-content/uploads/2017/10/170916_crosstabs_pr_vi_KD.pdf
- Moslimani, M. et al. (2023). Facts on Hispanics of Puerto Rican origin in the United States, 2021. *Pew Research Center*, 2023. augusztus 16. <https://www.pewresearch.org/hispanic/fact-sheet/us-hispanics-facts-on-puerto-rican-origin-latinos/>
- NBC Miami. (2024). New poll shows Florida Hispanic voters back Trump over Harris for president. *NBC Miami*, 2024. október 1. <https://www.nbcmiami.com/news/local/new-poll-shows-florida-hispanic-voters-back-trump-over-harris-for-president/3431055/>
- Norton, G. (1989). George Bush's Caribbean Backyard. *The World Today*, 45(7), 124-27. <http://www.jstor.org/stable/40396126>
- Ocasio-Cortez, A. (2021). Sajtóközlemény. Menendez, Velázquez, Ocasio-Cortez Introduce Puerto Rico Self-Determination Act of 2021. 2021. március 18. <https://ocasio-cortez.house.gov/media/press-releases/menendez-velazquez-ocasio-cortez-introduce-puerto-rico-self-determination-act>
- Odishelidze, A. (2022). *Puerto Rico's Sovereignty, China's Caribbean Belt and Road, and America's National Security*. Publish.

- Patrick, B. (2024). Puerto Rican Voters Could Secure Republican Majority in Florida. RealClear Politics, 2024. május 25. https://www.realclearpolitics.com/articles/2024/05/25/puerto_rican_voters_could_secure_republican_majority_in_florida_151005.html
- Peña, J. E., Lowe Jr., H. E., & Ríos-Vargas, M. (2023). Eight Hispanic Groups Each Had a Million or More Population in 2020. U.S. Census Bureau, 2023. szeptember 26. <https://www.census.gov/library/stories/2023/09/2020-census-dhc-a-hispanic-population.html>
- Rahman, K. (2024). Florida GOP Says Kamala Harris' Poll Surge 'Extremely Alarming'. Newsweek, 2024. augusztus 20. <https://www.newsweek.com/florida-gop-harris-poll-surge-alarming-1941721>
- Repetto, M. T. (2016). Whether Puerto Rico's Exclusion from Chapter 9 is Non-Uniform Within the Meaning of the Bankruptcy Clause of the United States Constitution. St. John's Banruptcy Reaearch Library, 8(2). https://scholarship.law.stjohns.edu/bankruptcy_research_library/149/
- Report By the President's Task Force on Puerto Rico's Status. (2007). The White House. U.S. Department of Justice. <https://www.justice.gov/archive/opa/docs/2007-report-by-the-president-task-force-on-puerto-rico-status.pdf>
- Report By the President's Task Force on Puerto Rico's Status (2011). The White House, 2011. március. National Archives. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/uploads/Puerto_Rico_Task_Force_Report.pdf
- Riera-Carrión, T. (2024). La Quinta Papeleta: votar republicano optimiza la ruta a la estidadad. El Nuevo Día, 2024. szeptember 19. <https://www.elnuevodia.com/opinion/punto-de-vista/la-quinta-papeleta-votar-republicano-optimiza-la-ruta-a-la-estidadad/>
- Rivera Sanchez, M. (2024). Se acabá el tiempo. Pulso Político: Un Bolletín de El nuevo Día, 2024. szeptember 22. (a szerző email fiókjába érkező elektronikus hírlevél)
- Rodriguez, S. (2024). Harris, Trump in tense battle over Puerto Rican voters in Pennsylvania. The Washington Post, 2024. szeptember 13. <https://www.washingtonpost.com/politics/2024/09/13/harris-trump-puerto-rican-voters-pennsylvania/>
- Rogers, K. (2022). Biden Says Puerto Rico Will Get 'Every Single Dollar Promised' for Recovery. The New York Times, 2022. október 3. <https://www.nytimes.com/2022/10/03/us/politics/biden-puerto-rico-hurricane-fiona.html>
- Rosario, F. (2024). Configurada la quinta papeleta de status para las próximas elecciones. Primera Hora, 2024. július 24. <https://www.primerahora.com/noticias/gobierno-politica/notas/configurada-la-quinta-papeleta-de-status-para-las-proximas-elecciones/>
- Rosenberg, M. (2022). Abortion is legal but under threat in Puerto Rico NPR, 2022. október 22. <https://www.npr.org/2022/10/03/1125170596/abortion-puerto-rico-policy-opposition-rights>

- Ros-Lehtinen, I. (2022). Guest Commentary on Puerto Rican Vote. Orlando Sentinel, 2022. november 5. <https://www.orlandosentinel.com/opinion/guest-commentary/os-op-puerto-rican-vote-ileana-ros-lehtinen-20221105-mgd7jg206jendm65637bjcxhey-story.html>
- Shabecoff, P. (1977). President Proposes Puerto Rican State, Urges U.S. Initiative. The New York Times, 1977. január 1. <https://www.nytimes.com/1977/01/01/archives/president-proposes-puerto-rican-state-urges-us-initiative-plan.html>
- Shoaib, Alia. (2024). Mitch McConnell Outlines His Three Fears if Kamala Harris Wins. Newsweek, 2024. augusztus 14. <https://www.newsweek.com/mitch-mcconnell-kamala-harris-presidency-fears-1939051>
- Sloane, R. D., & Lawson, G. S. (2009). The Constitutionality of Decolonization by Associated Statehood: Puerto Rico's Legal Status Reconsidered. Boston College Law Review, 50(1), 1–71. https://scholarship.law.bu.edu/faculty_scholarship/581
- Sotomayor, M. E. (2020). Reproductive Rights in Puerto Rico: Sterilization, Contraception, and Reproductive Violence [PhD-disszertáció]. University of Wisconsin. <https://dc.uwm.edu/etd/2601>
- The White House (2023). FACT SHEET: Biden-Harris Administration Steadfast in Support of Puerto Rico's Renewal. The White House, 2023. június 26. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/06/26/fact-sheet-biden-harris-administration-steadfast-in-support-of-puerto-ricos-renewal/>
- Thomas, K. (2018). Trump: No statehood for Puerto Rico with critics in office. Associated Press. 2018. szeptember 24. <https://apnews.com/article/6e16c132957e484ea96437c065ccab97>
- Torruella, J. R. (2007). The Insular Cases: The Establishment of a Regime of Political Apartheid. University of Pennsylvania Journal of International Law, 29(2), 283–347. <https://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol29/iss2/1>
- UnidosUS. (2023). National Survey of Latino Voters. 2023. november. https://unidosus.org/wpcontent/uploads/2023/11/unidosus_national_surveyoflatinovoters.pdf
- Valle, A. J. (2022). “He begins by targeting Mexicans and he will end with Puerto Ricans”: Unpacking Florida Puerto Ricans’ politics of immigration. Ethnic and Racial Studies, 45(16), 237–260. <https://doi.org/10.1080/01419870.2022.2052142>
- Williams Walsh, M. (2016). Puerto Rico Fights for Chapter 9 Bankruptcy in Supreme Court. The New York Times, 2016. március 22. <https://www.nytimes.com/2016/03/23/business/dealbook/puerto-rico-fights-for-chapter-9-bankruptcy-in-supreme-court.html>
- Wilson, K (2024). Statehood activists push for Puerto Rico status vote. Capital News Service, 2024. május 15. <https://cnsmaryland.org/2024/05/15/statehood-activists-push-for-puerto-rico-status-vote/>

A *Holle anyó* meseelemzése Jung archetípusai mentén

Pálffy Patrik

PPKE BTK Pszichológiai Intézet, egyetemi tanársegéd

Analysis of the “Frau Holle” Fairy Tale Through Jungian Archetypes.

Abstract: In this short essay, I will present the analysis of the classic fairy tale “*Frau Holle*” along the lines of Carl Gustav Jung’s archetypes. I have examined the normative life crisis depicted in the tale and identified the main archetypes referring to the collective unconscious that appear in the work.

Absztrakt

Ebben a rövid értekezésben a *Holle anyó* klasszikus meséjének elemzése kerül bemutatásra Carl Gustav Jung archetípusai mentén. Megvizsgáltam, milyen normatív élethelyzeti krízist mutat be a mese, és melyek azok a főbb, kollektív tudattalanra utaló archetípusok, amelyek megjelennek a műben.

1. Bevezetés

Carl Gustav Jung (1875–1961) a 20. század egyik kiemelkedő, svájci gondolkodója volt. Az ő nevéhez fűződik az analitikus pszichológia megteremtése. Ő vezette be a köztudatba a kollektív tudattalan fogalmát, illetve az archetípusok vizsgálatát. Mesterével, Freuddal ellentétben, nem a patológiás esetekből kiindulva építette fel elméletét, hanem az egészséges emberi kultúrából.

Jelen cikkben szeretném a Jung által közel 50 évig kutatott archetípusokat egy általam választott mesén keresztül bemutatni, ugyanis a mesék és a különböző népköltészeti alkotások ősi, gyakran mitikus történetekből származnak, és mindannyiunkban közös — kollektív — lelki struktúrákat érintenek (Antalfai, 2007).

2. Az archetípusok

A tudattalan kifejezést kezdetben a filozófusok használták (elsősorban C. G. Carus és E. v. Hartmann), de később felbukkant a természettudományos irányultságú orvosi lélektanban. Eleinte — különösen Freudnál — csak az elfojtott tudattartalmakat jelölte a kifejezés, Jung azonban továbbgondolta a tudattalanról alkotott elméletet. Szerinte is létezik a tudattalannak egy személyes aspektusa, amely azonban csak felszíni, ami egy sokkal mélyebb, veleszületett, már nem személyes tapasztalatokat tartalmazó, úgynevezett kollektív tudattalanon alapszik. A kollektív azt jelenti, hogy ez egy minden emberben azonos, fajra jellemző, személyiség feletti, általános lelki alap (Eranos-Jahrbuch, 1934).

Az archetípus görög eredetű szó, jelentése ’öslenyomat’. Az archetípus a pszichikai és viselkedésbeli történések közös gyökere (Antalfai, 2007). Gyakorlatilag olyan tudattartalmat jelenít meg, amely egyből megváltozik, ahogy tudatosul.

A mítoszkutatás sokat foglalkozik a különböző archetípusok megjelenésével — hiszen a mesék nagy számban tartalmazzák őket —, de sokáig nem merült fel senkiben, hogy ezek a mítoszok és mesék a lélek lényegét megjelenítő pszichés megnyilvánulások (Eranos-Jahrbuch, 1934).

Vannak olyan fejlett archetípusok, melyek olyan szintre fejlődtek, hogy már a személyiségrendszer részének kell tekinteni. Ilyenek például a szociális világban való lavírozásunkat segítő *persona*, a tudatos létformánkkal összeegyeztethetetlen *árnyék* vagy a mindannyiunkban magunkban hordozott, ellenkező nemi kvalitás, az *animus* és az *anima* (Jung, 1990).

3. A mese és az archetípusok

Az archaikus, ókori embernek nem volt szüksége a mesék, mítoszok elemzésére, pusztán azok hallgatása is elég volt ahhoz, hogy befogadják a szimbólumok rejtette tartalmakat. A mai ember már egy kicsit elfelejtette ezt a nyelvet, így jobban bele kell mélyülnie a mesébe, hogy megértse annak jelentését.

A meseelemzések során a kezdetben megjelenő kettős aspektust (amely mind a mitológiai alakokra, mind pedig az archetípusokra jellemző), vagyis a pozitív, jó, építő és a negatív, rossz, romboló tulajdonságot bontjuk szét. Ez azért szükséges, mert a negatív szerep sok esetben csak átmeneti, egy magasabb szintű pszichés egyensúlyhoz vezető út egy lépcsőfoka (Antalfai, 2007).

Az általam választott történet egy közép-európai monda, a 24. Grimm-mese, a *Holle anyó*. Jacob és Wilhelm Grimm neve minden gyereknek ismerős lehet. Ők gyűjtötték össze gyermekkorunk kedvenc meséit, többek között a *Hetet egy csapásrát*, a *Rigócsőr királyt*, a *Brémai muzikusokat* vagy a fent említett *Holle anyót*.

4. A *Holle anyó* története

A főszereplő lány mostohaanyjával és annak édeslányával éli mindennapjait. Minden munkát vele végeztetnek, de nem sok köszönetben részesül, az anya ugyanis megveti őt és inkább édeslányát szereti, aki rettenetesen lusta. Egy nap a lány megszúrja az ujját az orsóval, amely véres lesz, és tisztítás közben beleejti a kútba. A mostoha unszolására bele kell ugrania a kútba, hogy visszahozza az orsót. A kút azonban egy másik világba viszi a lányt. Itt próbákat kell kiállnia (kenyereket kell kivennie a sütőből, meg kell ráznia egy fát), majd egy nagy fogú öregasszonyhoz szegődik, aki arra kéri, segítsen neki a ház körüli munkákban. Ezt szívesen teszi; főz, mos, takarít és felrázza a párnáját, amitől hó hullik a „fenti világban”. Amikor a lány vissza akar térni a saját világába, Holle anyó (az öregasszony) aranyesővel jutalmazza őt a szolgálataiért. Ezt látva a mostoha elküldi az édeslányát, hogy ő is meggazdagodva térjen vissza. A lusta lány nem hajtja végre a próbákat és csak ímmel-ámmal végzi el Holle anyó feladatait, így a jutalma nem aranyeső, hanem szurokeső lesz, és szegyenkezve kell hazatérnie a családjához.

5. A szereplők jellemzése

A mese négy szereplőből áll. A legkevesebbet a mostohaanya szerepel a történetben. Ő egy özvegyasszony, aki édeslányával és a halott férjétől rámaradt mostohagyermekével él. Szívét áthatja a keserűség és a gonoszság; a mostohalányát halálra dolgoztatja, ám semmilyen megbecsülést nem ad neki az elvégzett munkájáért. Édeslányát viszont mindennél jobban szereti, még a lustaságát és semmirekellőségét is elnézi.

Az árva lány melegszívű, gondoskodó, felelősségtudó fiatal. Elvégzi a mostoha minden parancsát, nem felel vele és büntudata van, ha valamit elront (mint amikor véres lesz az orsó). A „lenti világban” is megtartja gondoskodó, segítőkész magatartását; szívesen segít a kenyereknek, a fának és Holle anyónak. Tudja, mi a helyes és hol a helye. Nem marad a számára kedvezőbb, szeretetteli környezetben, hanem visszamegy a családjához, ahol, bár neki nem jó, mégis ott van a helye. Önzetlen viselkedéséért megérdemelt a jutalma.

Az édeslány rendkívül lusta és érdektelen. Míg testvére dolgozik, eszébe sem jut segíteni neki, sőt osztozik anyja gyűlölködésében. A másik világba való átmenetelre is csak becsvágyból vállalkozik; nem segít a kenyereknek és a fának, nehogy összepiszkolja magát, csupán Holle anyónak, mert tudja, hogy azért jutalmat kaphat. Lelkesedése tisztavirág életű, ugyanis csak az első napokban végzi jól a munkáját, később azonban már ki sem kel az ágyból. Még önös érdekből sem képes megerőltetni magát. Büntetése jogos; szégyene az anyja szégyene is.

Az utolsó a — talán némiképp transzcendensnek is tekinthető — címadó szereplő, maga Holle anyó. Bár nem ő a mese főszereplője, mégis ő az, aki igazságot tesz jó és rossz között, megjutalmazza a jókat és megbünteti a rosszakat. Nem hajtják önös érdekek: amikor az árva lány el akar menni, nyugodt szívvel engedi el, holott nagy segítség volt neki a munkában. A lusta lányt sem szidja vagy illeti negatív kritikával, hanem hagyja, hogy úgy cselekedjen, ahogy szeretne. A hó előállítása, az égi szféra megjelenése szintén Holle anyó egyfajta mindenható, isteni mivoltát erősíti.

6. Elemzés

Ami talán már első olvasásra is gondolatokat ébreszthet bennünk és közelebb vihet minket Jung elméletéhez, az az, hogy nagyon sok hasonló jellegű történetet ismerünk. Vegyük csak a Bibliát, amikor Jézus három különböző személyként látogat el az őt váró emberekhez, akik nem engedik be őt, mivel Jézust várják, és végül nem is nyerik el a jutalmukat (Mt 25,41–46). Vagy Hamupipőke történetét, ahol a gonosz mostoha halálra dolgoztatja szegényt, mégis a lusta édeslányait szereti jobban. Vagy a számtalan olyan mesét, ahol a jót elnyomják, de, mivel becsületesen teszi a dolgát, végül elnyeri jutalmát. Létezik tehát valamilyen visszatérő motívum, amelyet a meseírók vagy a népek a mondákon keresztül gyakran megjelenítenek. Jung tanítása szerint az ilyen visszatérő motívumok gyakorlatilag az archetípusok.

Mi is az, amit konkrétan üzeni akar nekünk a *Holle anyó*? Antalfai Márta egy több mint 250 női főszereplőt tartalmazó mesegyűjtemény alapján állította fel elméletét a különböző fejlődési szakaszokról. Ennek harmadik kategóriája a „jósívú lány” típusú mesék, melyekben a főszereplő általában elszegődik egy idősebb, tapasztaltabb nő szolgálatába. Az ilyen archetípust tartalmazó mesékben általában mindig van egy ellenoldal, egy gonosz boszorkány vagy mostoha, az apa pedig nagyon ritkán jelenik meg, és akkor is csak a háttérben (Antalfai, 2006).

Ez a három archetípus megjelenik a *Holle anyó*ban is. A jósívú lány az árva, aki kemény munkával végül elnyeri méltó jutalmát. A tapasztaltabb öregasszony maga Holle anyó, a gonosz mostoha pedig a lány mostohája.

A „jósívú lány” típusú mesék a 11–13 éves korra jellemző érzésvilágot mutatják be. Jung négy alapfunkciója közül ezekben az *érző funkció* kapja a legnagyobb szerepet: gyakran megjelenik az empátia, az én alárendelődése és a szolgálat. A főhős mindig érzelmifunkció-gazdagodáson megy végig, azaz fejlődnek az intuitív képességei. Mivel azonban ez egy korai fejlődési szakasz, nem jelenik meg a lány párkeresése. Ehhez még tovább kell fejlődnie, túl kell lépnie a jósívúságon egy új kategóriába (Antalfai, 2006).

A 11–13 éves kornak a jellegzetessége a szülőről való leválás motívuma. A kamaszkor fő mozgatórugója az identitás keresése és a minél nagyobb autonómia szerzése. A lányt a mesében erős szülői kontroll éri, annak már talán egy túlzott formája is, ami semmiféle féltő, szerető elemmel nem egészül ki. Így a kútba ugrás (amely akár öngyilkosságba való menekülés is lehet), melynek mélyén egy szebb, új világ várja őt, a kitörés, a kiútkeresés, az anyáról való leválás képe. Ezt erősíti meg Antalfai elméletének következő mesetípusáról, a mostohák kategóriájába tartozó mesékről alkotott véleménye. Ezekben a mesékben a főhősnek ahhoz, hogy éretté és felnőtté válhasson, le kell válnia a családról, a saját lábára kell állnia és meg kell mutatnia, hogy egyedül is tud boldogulni. Ehhez nagy dolgokat kell tennie: Hamupipókének felkelni az álomból, Aranyhajnak lemászni a biztonságot nyújtó toronyból és a realitás talajára lépnie, az árva lányunknak pedig a kútba ugrania, hogy végül — ahogy azt a hazatérésével hozott sok arany is mutatja — bebizonyítsa, egyedül is képes megállni a saját lábán. Aki nem éli meg ezt a krízist, annak életében nem történik meg az átmenet, és örökre ebben a függő anya-lánya viszonyban maradhat, akárcsak a mostoha lusta édeslánya (Antalfai, 2006).

Jung egyik fő archetípusa, a *nagy ősanya* is megjelenik a *Holle anyó*ban. Az *ősanyanak* kettős aspektusa van. A pozitív oldala a bölcsesség, a szellemi magasság, a jóság, míg a negatív aspektusa az elnyelő és mérgező oldal. Ez a két aspektus a mesében két különböző személyben jelenik meg. A pozitív *ősanya* Holle anyó, aki az anyaság gondoskodó, szerető, elfogadó mivoltát testesíti meg, míg a mostoha a negatív oldalt, a korlátozást és a tiltást.

7. Az *apa* archetípusa

Habár az *apa* archetípusa nem szerepel a mesében, a tanulmányaink során rengetegszer láthattuk, hogy valaminek a nem megléte ugyan olyan fontos lehet, mint a központi szerepbe helyezése. Az apára összesen annyi utalás van a műben, hogy a mostoha özvegy, tehát az *apa* halott. Az *apa* archetípusa amellet, hogy az erőt és az útmutatást testesíti meg, magában foglalja az agressziót és a pusztítást is. A lány személyiségéből ezek hiányoznak: abszolút aláveti magát; nem jelenik meg az erő. Nemcsak az *apa*, hanem a lány személyiségének atyai része is hiányzik.

8. Az *animus* és az *anima*

Az *anima* és az *animus* Jung elméletének talán két legjobban hangsúlyozott archetípusa, melyek már annyira fejlettek, hogy a személyiség részévé váltak. Ezek a struktúrák — biológiai nemtől függetlenül — a feminin és maszkulin jellegzetességeket foglalják magukban, amelyek mind a férfiakban, mind pedig a nőkben jelen vannak. A férfiakban található női archetípus az *anima*, míg a nőkben lévő férfi archetípus az *animus*. Amikor szerelmesek leszünk, vagy csak megtetszik valaki, általában a bennünk élő *animus*nak vagy *animának* a kivetülését látjuk a másik személyben (Antalfai, 2007).

9. Az *árnyék*

Érezzük, hogy a lány jósága, feddhetetlensége és a mostoha gonoszsága talán egy kicsit túlzó. A mesék a könnyebb megértés érdekében hajlamosak a szélsőségeket megmutatni: a jónak csak jó, a rossznak pedig csak rossz tulajdonságai vannak. A való világban ez azonban másképp van, bár igyekszünk magunkat minél jobb színben feltüntetni és a rossz tulajdonságainkat háttérbe szorítani.

A személyiségünk kettős: van az általunk elfogadott pozitív, segítőkész, barátságos énünk, illetve bármennyire is nem akarunk tudomást venni róla vagy szeretnénk elfojtani, létezik a romboló, önző, vétkes énünk. Ezek a nagy erőfeszítésekkel tudattalanba tuszkolt tulajdonságok alkotják Jung szerint az *árnyék* archetípusát. Az *árnyék* létrejöttére azért van szükség, mert a személyiség mindig koherenciára törekszik, és ennek érdekében elfojtja a káros tartalmakat, ugyanis azok összeegyeztethetetlenek a fent említett pozitív tulajdonságainkkal, ami kognitív disszonanciát is okozhat.

Az *árnyék* számtalan mesében előjön valamilyen formában: gonosztevő, boszorkány, ördög, és még sorolhatnánk a negatív szereplőket. A *Holle anyó*ban bár kézenfekvő lenne a mostohát *árnyék*nek tekinteni, én mégis meghagynám őt egy negatív *anima* szereplőként és a testvért tekinteném *árnyék*nek. Az édeslány lustasága, nemtörődömsége, becsvágya és az elkényeztetés, amelyben részesül, igazából az árva

lány elfojtott, nem helyes személyiségjegyei, hiszen nem létezik, hogy egy ember olyan tökéletes legyen, mint az árva lány, és olyan romlott, mint a lusta.

10. *A persona*

A *persona* — ahogy a szó eredeti jelentése is mutatja — 'maszk'-ot jelent. Jung szerint ez a személyiség azon része, amelyet a társas interakciókban használunk. Egy kép, amit szeretnénk megmutatni, amit a legjobbnak ítélünk magunkról, hogy aztán a legjobb megítélésben legyen részünk. Védelmi szerepe van; csak azt engedjük megmutatni magunkból, amit szeretnénk. A társas helyzeteknek tehát elengedhetetlen eleme.

Úgy vélem, az árva lány maga a *persona*, az a jóság, kedvesség és segítőkészség, amelyet kifelé szeretne mutatni, hogy a külvilág — köztük mi, az olvasók — pozitívan értékelje/értékeljük őt. Az előző pontban leírtakhoz csatlakozva, a *persona* és az *árnyék* kiegészíti egymást. Utóbbi a tiszta rossz, előbbi pedig a kifelé mutatott tiszta jó. Egyik sem létezik a másik nélkül: amíg az egyiket elfojtjuk, addig a másikat kirakatba tesszük.

11. *A Selbst*

Az utolsó fő jungi archetípus, amelyet szeretnék megemlíteni, a személyiség *mélymagja*, azaz a *Selbst*. Ez a személyiség legmélyebben fekvő, tudatosulásra sosem képes centrális része („processzora”), amely kontroll alatt tartja az egész személyiséget, mind a tudattalant, mind a tudatost.

Nem véletlenül utaltam már többször a cikkben Holle anyóra mint transzcendens entitásra. A *mélymag* ugyanis nem különíthető el teljesen az emberfelettségtől. Az emberi megismerés tudatos része rendkívül szűk; a személyiség egészének megismerésére sosem leszünk képesek. Erre csak a *Selbst* képes, ami az egészet koordinálja.

Holle anyó a mese *Selbstje*, aki eldönti, mi helyes és mi helytelen. Megjutalmazza — tudatosulásra alkalmasnak tartja — az árva lány cselekedeteit és megbünteti — a tudattalanba száműzi — a lusta lányt. Meghatározza a helyes viselkedés normáit; megkonstruálja a jövőbeli törekvéseket.

12. Összefoglalás

A mese révén tehát amellet, hogy betekintést nyerhetünk a különböző személyiségfejlődési szakaszokba, képet kaphatunk Jung elmélete alapján a személyiség felépítéséről is. A személyiséget megkonstruáló, a mindent irányító *mélymag* maga Holle anyó, aki célt tűz ki az „én” elé, illetve eldönti, mi lehet tudatos és mi nem. A főszereplő lány a *persona*, ami minden jót tartalmaz: hűséget a családhoz, alázatot, kedvességet. Ezt igyekszik mutatni a világ felé, hogy pozitív kép maradjon meg róla. A háttérben azonban ott van az elfojtott *árnyék*, a mostohatestvér, aki a lustaság, a

becsvágy és az érdekek rabja. Ezeket a tulajdonságokat a személyiség igyekszik minél mélyebbre elnyomni, hogy ne álljon ellentétben a pozitív tulajdonságokkal, így elkerülve a disszonanciát. A gonosz mostoha egy negatív *anima* archetípus, aki korlátozza, bántja és megveti a lányt. Ezt igyekszik elnyomni, függetlenedni tőle és saját lábán megállni. Végül az utolsó archetípus, a meg nem jelenő apa, aki a lányban megjelenő atyai *animust* testesíti meg. A lányból hiányzó erő egyértelmű, amire az apa fizikai jelen nem léte is ráerősít.

A mesék egyik fő feladata, hogy útmutatást adjanak a gyerekeknek a „nagybetűs élethez”, amit az évszázadok óta elfogadott normák és elvek megtanításával tesznek. Ezek a normák és elvek jelennek meg az archetípusokban, illetve vándorolnak generációról generációra.

Irodalomjegyzék

Antalfai M. (2006). A női lélek útja mondákban és mesékben. Új Mandátum Kiadó.

Antalfai M. (2007) Személyiség és archetípusok Jung analitikus pszichológiájában. In Gyöngyösiné Kiss E. & Oláh A. (szerk.), Vázlatok a személyiségről (pp. 166–189). Új Mandátum Kiadó.

Eranos-Jahrbuch (1935). 1934. Rhein-Verlag.

Jung, C. G. (1990) Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Európa Kiadó.

A Horthy-rendszer II. világháborús kormányai a jogalkotás és a szociális kérdések tükrében. A jogi kultúra anomáliái (1941–1944)

Tóth Tibor

PPKE BTK Gondoskodáspolitikai Intézet, intézetvezető egyetemi docens

Cser-Kiss Róza

PPKE BTK Gondoskodáspolitikai Intézet, MA-hallgató

Legislation and Social Issues in the Governments of the Horthy Regime during World War II. Anomalies in Legal Culture (1941–1944).

Abstract: The study examines the legislative activities and the handling of social issues of the Horthy regime's governments during World War II between 1941 and 1944. By analysing the role of political figures of the time, such as Pál Teleki and László Bárdossy, it highlights the eclipse of legislation and the escalation of social tensions, and by analysing the complex political and legal environment of the Horthy regime, it emphasises the links between social injustice, the war situation and social tensions as well as the distortions in the constituent elements of law during the period.

Absztrakt

A tanulmány a Horthy-rendszer II. világháborús kormányainak jogalkotási tevékenységét és a szociális kérdések kezelését vizsgálja 1941 és 1944 között. A kor politikai személyiségeinek, mint Teleki Pál és Bárdossy László, szerepét elemezve rávilágít a jogalkotás háttérbe szorulására és a társadalmi feszültségek fokozódására, illetve a Horthy-rendszer összetett politikai és jogi környezetét elemezve hangsúlyozza a szociális igazságtalanságok, a háborús helyzet és a társadalmi feszültségek közötti kapcsolatokat, valamint a jog alkotóelemeinek torzulásait az adott időszakban.

I. Bevezetés

Teleki sok szempontból az ellenforradalmi rendszer kulcsembere, a kezdőpont az arisztokrácia politikai uralmának biztosítása szempontjából, és második kormányfősége le is zárja a grófok eme kiemelt szerepét. Az általa befutott életpálya sok szempontból ellentmondásos. Kvalitásaihoz, szakmaiságához kétség sem fér, de egyénisége, gyakorló politikusi attitűdje, véleményünk szerint, korántsem tesz lehetővé egyértelműen pozitív megítélést. Saját korának sajátos reprezentánsa volt, aki nem mindig volt képes felülemelkedni előítéletein. Emberi nagyságát tettei következményének levonása teszi tragikussá, egyúttal felemelővé. Utóda, Bárdossy László egészen más típusú emberi hivatalnok, külügyekben járatos szakember és kiváló jogász, de nincs igazi önálló politikusi arculata, éppen az előzőekből következőleg. Nincs terünk arra, hogy a kassai bombázás folyamánként beálló hadviselő státuszba kerülésünkről részletekbe bocsátkozzunk, ám Horthyval közös a felelősségük a Teleki által elkerülni kívánt háborúba sodródásban, ami a rendszer bukását is magával hozta 1944 végén.

Ebben a fejezetben láttatni és bizonyítani szeretnénk a jogalkotás háttérbe szorulását és a szociális kérdések kezelése körében kényszerűen bekövetkező módosulásokat.

2. Bárdossy László és kormánya (1941–1942) jogi megfontolásai

Bárdossyt Horthy még Teleki halála napján (április 3-án) kinevezte miniszterelnökké, akinek első feladata a tűzoltás, a jugoszláv kérdés kezelése volt. Megoldásként arra a jogi álláspontra helyezkedett, melynek elméleti jogi kereteit Szászy István¹ dolgozta ki az I. világháború végén és után bekövetkezett államutódlások vonatkozásában.

„A most bennünket érintő kérdés, hogy az 1918-ban létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a nemzetközi jog szempontjából új állam, nem folytatta a régi Szerb Királyság állami személyiségét. A fő különbség abban rejlett ezen álláspontok között, hogy az új állam megalakulása hány és milyen állomásokban történt, illetve nemzetközileg mikor ismerték el. Szászy István a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulását illetően négy állomást különböztetett meg. Az

¹ Jól használható még Szávai (2004). Szávai (2004, 15–16) Szászy munkásságára alapozva úgy látja:

„A különböző lehetőségeket figyelembe véve az államok közötti utódlás hat esetét, típusát különbözteti meg a szakirodalom:

- a) a területi engedmény, *cessio*;
- b) az elszakadás és önállósulás (*separatio, emancipatio, Losreissung und Verselbständigung*);
- c) az egyesülés vagy összeolvadás (*unio, Verschmelzung*);
- d) a szétesés (felbomlás és feldarabolás – *divisio és dismembratio, Zerstückelung*);
- e) teljes bekebelezés (teljes *annexio, incorporatio, völlige Einverleibung*);
- f) végül az elszakadás és csatlakozás esetét.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását vizsgálva különösen az államutódlás három esete lesz érvényes: az *elszakadás és csatlakozás*; a *cessio* (területi engedmény) és a *dismembratio* (feldarabolás). Az *elszakadás és önállósulás* azt jelenti, mikor az elődállam területének egy része elszakad államától, önálló szuverén állammá alakul. Ebben az esetben csupán az elődállam állott fenn az elszakadást megelőzően, az utódállam csupán az elszakadással egy időben, az elszakadás következtében jön létre. Ebben az esetben az elszakadás és önállósulás esete megegyezik a *cessio*val. Az elszakadás és önállósulás esetében mind az elődállam, mind az utódállam fennmarad az elszakadás után is (így szakadt el Hollandia Belgiumtól 1833-ban, vagy az első világháború után Finnország, Lettország, Észtország, Litvánia és Lengyelország Oroszországtól, vagy Csehország Ausztriától 1918. október 28-án).

A *cessio* akkor következik be, amikor az egyik állam – az elődállam – területének csupán egy részét engedi át egy másik államnak – az utódállamnak. A *cessio* esetében mind az elődállam és az utódállam fennálltak az átcsatolás előtt is, és fennmaradtak utána is. Jogi személyiségükben nem következik be változás. Szétesésről (felbomlásról) a nemzetközi jogban akkor beszélhetünk, mikor egy fennálló állam szétesik részeire oly módon, hogy a széteső állam államisága megszűnik és a részek pedig önálló állammá alakulnak anélkül, hogy bármelyik rész is a feldarabolt állam személyiségét folytatná. Előidézhetik az állam szétesését belső folyamatok, illetve külső hatások is. Az előbbire példaként hozható fel a Német-Római Császárság 1806-ban történő felosztása, illetve az utóbbira példa Lengyelország harmadik felosztása 1795-ben. A szétesés és feldarabolás esetében csupán az utódállamok maradnak fenn a szétesés után. Ebben az esetben a szétesés hasonlít az egyesüléshez, de különbözik a *cessio*tól, az elszakadástól és az önállósulástól.”

államutódlás három esetét vélte tetten érhetőnek: az egyesülést, az elszakadást és a cessionist. A Szerb-Horvát-Szlovén állam egyesülés és elszakadás útján jött létre, hosszabb idő alatt, 1918 októberétől 1918. december 7-ig. Ezután ez az új állam cessionist útján szerezte meg a magyar és bolgár területeket.” (Szávai, 2004, 20)

„Ha ezt összevetjük az 1918-as történelmi (integer) Magyarországgal a Szent István-inak nevezett Magyar Birodalommal, mely jelentette a szűkebb értelemben vett Magyar Királyságot és kormányzati tekintetben vele szorosan összefüggő Erdélyt, Horvát-Szlavon-Dalmátország és a hozzá tartozó katonai határőrvidéket a kiegyezést követően közös törvényhozás és közigazgatás alatt, de belügyeit tekintve külön törvényhozási és kormányzati önállósággal bírt. Továbbá ide tartozott Fiume városa és kerülete, az 1868:30 tc. értelmében a magyar szent koronához csatolt külön testként említhető.” (Szávai, 2004, 25)

Bosznia-Hercegovina továbbá speciális, nem magyar uralmi terület volt, ahol az igazgatással összefüggő közös költségek viselése (kvótaarányosan) terhelte az éves magyar költségvetést.

1941. április 10-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, így a korábbi Jugoszlávia a német katonai nyomással — majd a magyarral és olasszal — szemben április 17-én kapitulált; „Jugoszláviát” feldarabolták.

Az akkori magyar álláspont szerint a délvidéki területekre bevonuló magyar hadsereg egy már szétesett állam 1918-ig magyar fennhatóságú területét csatolta vissza Magyarországhoz.

A jogalkotásban az 1941. évi XX. tc. rendelkezett „a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”. 1941-ben összesen 20 törvénycikket alkottak, köztük az építőtakarék-üzlet szabályozásáról (IV. tc.), a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről (V. tc.), a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről (XII. tc.), a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről (XV. tc., az úgynevezett 3. zsidótörvény) stb.

Bárdossyt jogérzéke 1941 nyarán hagyta cserben — ami egy különösen jól képzett jogásztudornál egészen elképesztő fejlemény —, amikor utaló magatartásával megtevesztette a közvéleményt és Horthyval együtt a németbarát vezérkar elgondolásainak megvalósítóivá váltak. Kormányfősége rövidre sikeredett, mert Horthyval személyes konfliktusba keveredett 1942 februárjában a kormányzóhelyettes-választásról szóló törvényjavaslat kapcsán, és márciusban le kellett mondania. Bárdossy idején, a háborús erőfeszítésekre tekintettel megszorításokra és szigorításokra került sor egyes termények (például cukorrépa) esetében, de alapvetően az életszínvonal még inkább emelkedőben volt, mintsem stagnálásban. A korábbi szociális programok is folytatódtak, kiegészülve a délvidéki területekkel, ahol egy 1941. májusi magyar–román megállapodás nyomán bukovinai székelyeket telepítettek át a Bácskába:

„a Baranyai háromszögbe 1324 családot (összesen 5800 fővel), főként vitézeket, moldvai csángókat és boszniai magyarokat telepítettek.

A magyar kormányzat a székelyek bácskai telepítését a jugoszláv földreform végleges felülvizsgálatára használta fel. A Bárdossy-kormány telepítési- és nemzetiségpolitikája a magyarság erősödését szolgálta a Bácskában. A telepítések befejezése, illetve a délszlávok teljes kitelepítésének kudarcra június végén már felvetette a polgári közigazgatás bevezetésének a szükségességét, illetve az újraegyesülés tényleges megvalósítását annak törvénybe iktatásával. Kétszeri határidő módosítás után, 1941. augusztus 21-én történt meg a polgári közigazgatásra történő átállás, nemcsak a Bácskában és a Drávaszögben, hanem a Muramelléken és a Muraközben is. Ezzel végleg elhamvadtak az Adriai-tenger hajdani magyar kikötőváros, Fiume megszerzésével kapcsolatos remények. A polgári közigazgatással a magyar kormány a Délvidéken jelentős politikai szerepet betöltő katonai vezető köröket is vissza akarta szorítani. Ezért felszámolta a katonai büntetőbíraskodást, és kialakította az új közigazgatási határokat. Alapjuk az 1918 előtti vármegyei beosztás volt: a Bácska területe hazatért Bács-Bodrog; Horgos község Csongrád; a Drávaszög Baranya; a Muraköz, illetve a Muramellék (Muravidék) Zala, illetve Vas vármegyéhez. A Csáktornya központú Muraköz irányításában azonban továbbra is fontos szerepe maradt a szombathelyi III. honvéd hadtest parancsnokságának.

[...] Az esztendő utolsó napján, 1941. december 31-én kihirdették a képviselőház által két héttel korábban, 16-án elfogadott XX. törvénycikket a délvidéki területek Magyarországhoz való visszacsatolásáról és az országgal való egyesítéséről. [...] A magyar hatóságok számos intézkedést hoztak a termelés megindítására, illetve fejlesztésére, a parlagon maradt földek megművelésére. Már áprilisban újraindították a visszacsatolás napjaiban félbeszakadt tanítást.” (Botlik, 1994, 76)

3. Kállay Miklós miniszterelnöksége (1942–1944) és a jogalkotásban való részvétele

Az új kormányfő jó kapcsolatokat ápolt Bethlen Istvánnal és különösen mély barátságban volt Teleki Pállal.

A kormányzó — talán Bethlen ösztönzésére is — Kállayban vélte megtalálni azt a politikust, aki képes elfogadtatni mind a németekkel, mind pedig az angolszászokkal a Teleki-féle „modern súlyegyen” irányvonalát.

„Kállay Miklós legsürgősebb feladatát a magyar nép ember- és gazdasági állományának a megtartásában, ill. kímélésében látta, valamint abban, hogy az országot, amíg csak lehet, a súlyos hadicselekményektől távol tartsa. Sztálingrád

után azon fáradozott, hogy a nyugati szövetségesekkel fegyverszüneti egyezményt hozzon létre, és alkalmas pillanatban kilépjen a háborúból.

Azok a problémák, amelyeket Kállay miniszterelnöknek meg kellett oldania, nagyok és súlyosak voltak.” (Varga, 1992, 141)

A jogalkotás oldaláról tekintve, 1942-ben 24 törvénycikket alkottak, amelyből három még Bárdossy nevéhez kapcsolódott, 21-et viszont már Kállay jegyzett. A kormányzóhelyettesi különleges közjogi intézményről már említést tettünk, de utalunk még négy, fontosnak nevezhető jogszabályra: az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról (VIII. tc.); a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól (XV. tc., úgy is, mint 4. zsidótörvény); a mezőgazdaság fejlesztéséről (XVI. tc.) és a vármegyei, városi és községi tisztviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról szólókra.

Az 1943-as év jogalkotásának egyetlen terméke az 1944. évi állami költségvetés elfogadását tartalmazta.

1944-ben, a Kállay-kormány hivatali ideje alatt 7 tc.-et fogadott el a törvényhozás két háza. Ezek közül az V. tc.-et, a családba fogadásról és a tartásról való gondoskodás előmozdítása tárgyában szólót találjuk kiemelésre érdemesnek.

4. Az 1944-es háborús év magyar kormányai és a jogalkotási folyamatban játszott szerepük

1944. március 19-én, Horthy tevőleges asszisztálása mellett német csapatok szállták meg az országot. A kormányzó a helyén maradt, de a kormánynak mennie kellett. Csak március 23-ára sikerült összeállítani a Sztójay vezette új kabinetet, mely koalíciós (koncentrációs) kormányként funkcionált. Az országgyűlésben két törvénycikk elfogadására került sor: a VIII. tc. egy évvel meghosszabbította két kamarás parlamentünk működése időtartamát, a IX. tc. pedig családjogi határozatok és holtnak nyilvánítások kölcsönös elismerését tette lehetővé az 1942. évi október 2-i német–magyar egyezmény becikkelyezésével.

A Sztójay-kormány sokkal inkább arról a rendeletalkotási dömpingjéről híresült el, melyet antiszemita megfontolások alapján szinte az életviszonyok teljességére kihatóan bocsátottak ki a zsidónak minősülőkre, vonatkozó személyi hatállyal.

1944 augusztusában úgy a hadi helyzet, mint a kül- és belpolitikai paletta jelentősen megváltozott. A román kiugrás (augusztus 23.) cselekvésre készítette a június végétől aktivizálódó Horthyt és közvetlen környezetét is. Horthy augusztus 29-én lemondatta Sztójajt, és a helyébe Lakatos Gézá-t állította, alapvetően az átállás-kiugrás megvalósítása érdekében.

A németek — gyakorlatilag beépültek a Horthy-rendszer minden fontosabb közigazgatási, rendvédelmi fegyveres és egyéb testületeibe — nem kívánták megvárni a számukra hátrányos események érlelődését, inkább előre menekültek, preventív

intézkedéseikkel mintegy kiugrasztották a nyulat a bokorból, kényszerhelyzetbe és lépéskényszerbe hozták Horthyékat, de Szálasiékat is!

Október 15-én lezajlott egy dilettáns kiugrási kísérlet, hogy másnapra a németek, a nyilasok, Imrédyék és a többi szélsőjobbos — Horthy lemondó nyilatkozata után — váljanak az államhatalom új birtokosaivá.

Szálasi miniszterelnöki kinevezésével, majd a november 3-án kihirdetett X. tc. által biztosított nemzetvezetői titulussal az államfői jogok ideiglenes gyakorlójává vált. Az „országgyűlés működési időtartamát meghosszabbították — akár az 1915: IV. tc. — a békekötést követő hatodik hónap végéig” (Kocsis, é.n., 237).²

A politikatörténeti aspektus elvileg Horthy távozásával lezárul, és a tanulmányunk is itt ér véget, de két dolgot feltétlenül ki szeretnénk emelni: Elsőként azt, hogy a történettudomány arra keres választ, hogy Szálasi uralma tényleges szakítás volt-e a negyedszázados Horthy-rendszerrel, vagy e korszak végjátékának tekinthető-e inkább? Második elemként az 1944 decemberében Szegeden megkezdett, majd Debrecenben kiteljesedett ideiglenes nemzetgyűlés, az ideiglenes nemzeti kormány megalakulása és döntő hatalmi tényezővé válása vethető fel (tudván, hogy a tényleges hatalmat a fegyverek jelentették, ami pedig a szovjetek kezében összpontosult).

Végül még egy érdekességre szeretnénk utalni. Magyarország addigi történetében — a tudomásunk szerint — először fordult elő, hogy a „törvényhozás” úgy döntött, a működését az ország határain túl is folytatja, a székhelyét — a XI. tc. szerint immár Sopronból — a Nagynémet Birodalom területére áttéve. Ezeknek az összetett és bonyolult kérdéseknek a megválaszolása nem illeszkedik a jelen tanulmány kitűzött céljai és elvégzendő feladatai közé.

5. Terület-visszacsatolások és birtokpolitika. Társadalmi feszültségek és kezelési módozataik

A Horthy-korszak egészen tendenciaszerűen áthúzódó, kisebb-nagyobb intenzitást mutató, főbb problémaköröknek az alábbiakat tekinthetjük (melyek egymással összekapcsolódva is hatottak): az antiszemitizmus; a földreform és a parasztság; a középosztály és az értelmiség; a nacionalizmus, az irredentizmus, a revízió és a szociális igazságtalanságok megléte.

Ha röviden szeretnénk láttatni a Horthy-rendszer önfejlődését, akkor a későbbi történések fényében egyáltalán nem tűnik túlzónak az az okfejtésünk, miszerint a nemzetpolitikai „fejlődésünk” korántsem egyenes vonalú és még csak nem is egyenletes, a nemzeti jogi kultúra szélsőséges irányba mozdulásai pedig zsákutcába

² Az 1944. évi X., XI., XII. és XIII., valamint az 1945. évi I. törvénycikk nem része az ezer év hivatalos törvénygyűjteményének (ahogy az 1849. évi debreceni ország- vagy nemzetgyűlés cikkelyei sem). 1945 elején további három törvényjavaslatról is tárgyaltak, de a dokumentumok alapján nem világos, ezekről szavaztak-e vagy sem.

torkollottak. Ezt fejezi ki Bibó az „eltorzult lelki alkat” tételezésével és fogalmi körülírásával. Negyed évszázad alatt a nemzettudat — benne a jogtudattal — egyre gyorsuló ütemben alakult át, egyáltalán nem függetlenül a világban és a hazánkban zajló társadalmi, gazdasági, kulturális és ideológiai folyamatoktól. A múlt terhes örökségéhez hozzáadódtak az akkori jelen terheltséget okozó kóros és káros kinövésai, kitüremkedései, azaz a halmozódó társadalmi problémák.

A gömbösi reformkezdeményezések abbamaradása miatt is a rendszer léte vált kérdéssé. A nemzettudat deformációi, az antiszemitizmus szociális problémakénti kezelése, illetve a háborús nehézségek teljesen új szellemi megközelítést igényeltek. Legkésőbb 1944-re az ország lépéskényszerbe került.⁵

A nemzetiségi kérdés — amely a dualista Magyarország egyik legnagyobb problémamahalmaza volt — az országgyarapítások és terület-visszacsatolások folyamánként, valamint a korábbi asszimilációk mintegy ellenhatásaként újból és új formákba öltözve ismét megjelent. A zsidóság esetében a teljes asszimilációt elutasító cionizmus erősödött fel, és vele a kivándorlás, melyet programszinten például Teleki Pál (úgynevezett Madagaszkár terve és elgondolása) is úgy táplált és támogatott, mint Szálasi antiszemitizmusa.

A hazai németiség és asszimilánsai körében a náci Németország németiségpolitikája és a disszimiláció terjedése jelezte a gondolkodásbeli és jogtudati változások irányváltozását (az úgynevezett népi németek kategóriáját).

A Hubay–Vágó-féle nyilas népcsoportpolitikai törvényjavaslat és a fogadtatása csak elfedte a náci Németország szerződésben (bécsi jegyzőkönyv) biztosított előjogát, a hazai németiséget kizárólagosan képviselő Volksbund szervezkedéseinek támogatásában. A Teleki által felkarolt hűségmozgalom sikereket is elért, de a problémakör inkább eszkalálódott, mintsem csillapult. A közgondolkodásra, a társadalmi és jogi kultúrára éppúgy kihatással voltak az ideológiai jellegű, a korszellemből is levezethető szélsőségek, mint a reális gazdasági folyamatok eredményeként előálló társadalmi következmények, melyeket az államilag irányított és kezelt szociálpolitikának kellett volna mederbe terelnie egy ideálisnak nevezhető közjó nevében és érdekében. Azért erről, illetve ilyen mélységű átgondolt és megfontolt társadalompolitikáról nem beszélhetünk a Bethlen-kormányzat idején; csak a reformnemzedék térnyerését követően bontakozik ki nagyobb lendülettel a szociális

⁵ A zsidóság gyors térfoglalása magyarázható (lenne) a tömegesen betelepülők oldaláról is. Nevezetesen, hogy a zsidóság már kialakult, kipróbált és bevált alkalmazkodóképességével igen gyakran felmérte az elfoglalható pozícióit, különbséget téve a gyorsan és kevés ellenállásba ütköző, illetve a lassabb térnyerést lehetővé tevő között. Ebből a feltételezésből kiindulva lehetett stratégiát kidolgozni a gazdasági élet irányításának megszervezésére. A kis- és középnemesség dzsentrivé válása és a főnemesség hitbizományai lehetővé tették a mezőgazdaságba történő behatolást (tulajdonszerzést, bérlet és/vagy haszonbérletet) is. Ez az irányvonal a XX. század harmincas éveinek közepéig szinte változatlan maradt. A zsidótörvények ezt a „berendezkedést” kívánták megbontani, majd egyre gyorsabb ütemben felszámolni, tekintet nélkül a formális jogegyenlőségre.

kérdések törvényhozás útján történő kezelése. Itt viszont az lesz a megoldási utak keresésének fő iránya, hogy az antiszemitizmusra, a zsidókérdésre és az egész életnyilvánítási szféráikra úgy tekintenek, mint a társadalmi egyenlőtlenségek megoldásának kulcsára, mellyel a gazdasági életben is végrehajtható az „őrségváltás”. Újraoszthatónak tűnt egy óriási vagyontömeg (ezt gondolták „megoldókulcsnak”), mellyel csak egyetlen „icipici problémájuk” akadt: az idegenfajúsághoz tartozás; a zsidóság, amelytől el kell venni a magántulajdont, ezekre a jogcímekre alapozva.

Ez volt a leginkább hangoztatott érvelés. Volt azonban egy másik, kevesebb figyelemre méltatott törekvés is, melyet Szabó Dezső már 1920 előtt, de utána is, a haláláig hangoztatott: a németellenesség. Szabó Dezső korai antiszemitizmusa az értelmiségbe beáramló zsidóságot vette kritika alá, míg a hazai németységben — a szóhasználatában a svábságban — a magyar földek elfoglalóit látta, illetve láttatta. Így került e két társadalmi csoport azonos platformra az érvrendszerében: mohók, gátlástalanok, a magyarság javaira törnek, és a faji gőg sem áll távol a gondolatviláguktól. Szabó Dezső a zsidótörvények elfogadását követően módosított álláspontján és a németellenességet ítélte fontosabbnak; látta, a hitleri Németország nagyobb veszélyt jelent az országra, mint a létében szorongatott zsidóság. A disszimiláció előtérbe kerülését a németység vonatkozásában tartotta veszélyesebbnek a magyarságra nézve, nem utolsósorban Ady *Korrobori* című írására támaszkodva.

Maga az antiszemitizmus, mint a rasszizmus egyik megnyilvánulási formája, éppen a hozzákapcsolt szociális elgondolásokkal összefüggésben, népszerűségnek örvendett a közvélemény egy jelentős szegmensében. Fentebb utaltunk Bibóra, aki a legteljesebb körűen tárta fel a magyarság lelki alkatának torzulását, benne az antiszemitizmussal, s a tanulmányunk szűkre szabott keretei között ezek tény- és tárgyyszerű bemutatására törekedtünk, azt az aktív németellenesség kevéssé említett tényezőjével kiegészítve.

5.1. Földreform-törekvések, birtokpolitika és szociális következményei az újra megnagyobbodott országban (1938–1944)

A Nagyatádi-féle földbirtokreform bár átmenetileg lecsendesítette a parasztságot, a házhelyjuttatás előremutató törekvésein túl csak kevéssé felelt meg a paraszti birtoknagyság (üzemméret) kívánt mértékű emelésének. Bethlen még a '30-as évek végén is úgy látta, nincs szükség további földreformra. A falukutatók és a népi írók, az agrárszakemberek és a közgazdászok (például Matolcsy Mátyás) viszont a Gömbös-kormány hitbizományokról és a hitbizományi kisbirtokokról, valamint a telepítésekről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló törvénycikkeiben az agrárreform továbbvitelének lehetőségét látták megvalósulni. Lényegi elmozdulást a birtokmegosztásban azonban még így se váltottak ki; ez alól csak a házhelyjuttatások tekinthetők kivételnek.

5.1.1. A Felvidék visszacsatolása, gazdasági és társadalmi reintegrálási törekvések és eredmények

1938. november 2-a után a visszatért területeken kettős hatás mutatkozott a mezőgazdaság viszonylatában. Jó minőségű termőföldeken az anyaországinál magasabb szintű termék- és terményszerkezetű termelés folyt, melynek felvevőpiacai — a saját, helyben felhasználás mellett — a jelentékenyebb mezőgazdasági földterületekkel nem rendelkező, önállósult Szlovákia és az 1939 márciusától német birodalmi érdekszféra-területté váló Cseh–Morva Protektorátus volt. Az anyaország még ez idő tájt is túltermeléssel küzdött, így érdemi segítséget kevésbé nyújthatott. A világháború kitörése után ez a probléma a keresleti oldal növekedésével megszűnt.

A gazdaság más területein is voltak anomáliák:

„A csehszlovák impérium sokkal nagyobb méretekben biztosított munkaalkalmakat, mint most a magyar: útépítésekénél, folyószabályozásoknál; de mindenekelőtt az e területen is megindult nagyszabású építkezéseknél, amelyekről a »felvidéki« városok új lakónegyedei is tanúskodtak. Az impériumváltozás — mintha elvágta volna — véget vetett ennek az építkezésnek. Másra kellett a pénz: — mint valami feneketlen kútba, úgy ölték bele a súlyos milliókat a további területszerzésekre készülő hadseregbe. Csak ígérték a Nyitra és Zsitva még hátralevő szabályozását, amelyre a terveket még azok a csehek készítették el, akiket a magyar propaganda azzal vádolt, hogy céltudatosan iszaposították el a folyókkal a magyarlakta vidékeken a földeket.

A magyar állam nem tudott munkát adni az arra szoruló »hazatérteknek«. A munkanélküliség elképesztő arányokat öltött.

[...] A mezőgazdasági munkanélküliség ugyanis ipari munkanélküliséggel párosult. Mindenekelőtt az építőiparban dolgozók maradtak kenyér nélkül: »Az építőipari munkásság nyomora oly nagy, hogy a piacokon a hulladékokból szedi össze élelmét.« A gazdasági átorientálódás nehézségei és nyersanyaghiány miatt a füleki zománcgyárban, az érsekújvári cipőgyárban és másutt nagy munkás-elbocsátások voltak. Munkakeresésüket megnehezítette a csehszlovák hatalom éveiben megszokott munkaközvetítő hivatalok hiánya.

A munkanélküliek, akik a csehszlovák uralom alatt segélyben részesültek, a magyar kormánytól is segélyt követeltek. Egyedül Komárom megyének »felszabadult« új négy járásában 8500 családfő, 14 500 családtag, összesen 23 000 olyan személy volt, aki eddig munkanélküli segélyt kapott. A magyar kormány azonban a munkanélküli segélynek nemcsak pénzügyi fedezet teljes hiányában, hanem »elvi okokból« is mereven ellenszegült: — Magyarország »keresztény és nemzeti« állam, amely munkavégzés nélkül nem folyósít pénzt, mert azt a keresztény elvet vallja, hogy »aki nem dolgozik, az ne is egyék«; s mint nemzeti állam sem fogadhat el olyan nemzetközi jellegű és kommunistaízü megoldást, mint a munkanélküli segély. A magyar kormány nem volt hajlandó más megoldást

keresni, mint az ínségmunkák rendszerét. Ez pedig éppen csak az éhhaláltól mentette meg azokat, akik legalább ilyen munkához juthattak.

A nyomor enyhítésében a vitéz Imrédy Béláné által irányított »Magyar a magyarért« mozgalom játszott nagy szerepet. [...]

A »Magyar a magyarért« mozgalom azt tűzte ki céljául, »hogy a felszabaduló területek lakosságát meggyőzze arról, hogy a politikai változás szociális szempontból is hasznára lesz.« (Tilkovszky, 1964, 92–94)

Imrédy miniszterelnökként — Kovrig Bélára támaszkodva — úgy propaganda-fogásként, mint a felmerült problémák tényleges kezelése okán meghirdette az úgynevezett produktív szociálpolitikát. Nem a költségvetés terhére, hanem társadalmi méretű gyűjtéssel, a felesége nevével fémjelzett Magyar a Magyarért Mozgalom útján kívánt adományozókat találni. Pozícióját felhasználva két, országos értékesítési hálózattal rendelkező szövetkezetet vont be a munkába: a Hangyát és a Futurát.

Az állami szférából a közalkalmazottak felajánlásaira és szervező munkájára számítottak. Az 1938-as év végére, akkor, amikor az ínségmunkákra 4 millió pengő állt rendelkezésre, kevés híján 7 millió pengőt gyűjtöttek, de még ez az összeg is csak tűzoltásra volt elegendő.

Az itteni társadalmi rétegek nagy veszesei közé tartoztak az iparosok és a kereskedők, akiknek a

„helyzetét különösen a magyarországi zsidótörvényeknek az átcsatolt területre való kiterjesztése tette válságossá. Míg a Csehszlovák Köztársaság nem tett állampolgárai között faji vagy vallási alapon megkülönböztetést — Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kijelentette: »Az unifikációnak egy kötelessége van: minden magyar törvényt, tehát a zsidótörvényt is, a Felvidéken végrehajtani.« [...]

A kormány elrendelte az átcsatolt területen az iparengedélyek és kereskedői jogosítványok revízióját, amely — a nyilasok és a más szélső jobboldaliak keserűségére — az »anyaországra« egyelőre nem vonatkozott. A véleményezőbizottságok tagjai helyi keresztény iparosok és kereskedők voltak, akik — élve az alkalommal — »a zsidó konkurrenszeket egyszerűen lelőtték«. Mintegy 80%-ban vonták meg zsidóktól az engedélyeket [...] A kormány [...] ezért úgy határozott, hogy a »zsidó iparigazolványok számaránya sehol sem haladhatja meg a 30%-ot«. Teleki Pál miniszterelnök 1939 augusztusában személyesen is közbelépett a történt »túlzások« kiküszöbölése érdekében, kifejtve véleményét, hogy nem lehet máról-holnapra keresztény kézbe juttatni az ipart és kereskedelmet, mert a termelés, ellátás, adózás látná ennek kárát.« (Tilkovszky, 1964, 96)

Nem kevésbé voltak rosszabb helyzetben a magyar kultúra hivatott és képzett hordozói, az értelmiségiek sem. Általános volt a drágaság, és a korona-pengő átváltási aránynak újabb 20%-os „cserearányromlás” kellett elviselnie.⁴

⁴ „Közkeletű szólás-mondássá vált: »Minden drága, jobb volt Prága«.

Nem állta ki az összehasonlítás próbáját a szociális ellátások területe sem:

„Talán egy vonatkozásban sem volt annyira szembeötlő a Csehszlovákiától átcsatolt dél-szlovákiai terület és az azt bekebelező ország viszonyai közti különbözőség, mint éppen a társadalombiztosítás tekintetében. A Csehszlovák Köztársaság társadalombiztosítási rendszerét is joggal lehet és kell bírálni, de a magyar társadalombiztosítás ehhez viszonyítva is rendkívül hátra volt maradva. A csehszlovák és a magyar társadalombiztosítás között a legfőbb különbség az volt, hogy Csehszlovákiában a mezőgazdasági munkásokra is kiterjedt a betegségi biztosítás kötelezettsége, míg nálunk nem; továbbá, hogy a csehszlovákiai öregségi és rokkantsági biztosítás kedvezőbb feltételek mellett nagyobb értékű szolgáltatásokat nyújtott, mint a magyar.” (Tilkovszky, 1964, 99)⁵

Ilyen drágaságban különösen érzékenyen érintette a bérből és fizetésből élőket a pengőhöz való 5:1 arányban álló csehszlovák korona 7:1-es alapon történt átszámítása. Ez annyit jelentett, hogy 20%-kal csökkent minden bér és minden fizetés. [...] A 7:1-es alapon történt átszámítással az átcsatolt területen a tanári fizetések az »anyaországi« kollégák fizetésénél is alacsonyabbak lettek.

Az átcsatolt terület lakosságának magyar impérium alatti életviszonyairól akkor lesz teljes képünk, ha az adóterhek súlyosbodását is figyelembe vesszük. Mivel a csehszlovák viszonyokkal szemben a gazdák bevétele csökkent, kiadásaik pedig az iparcikkek magasabb árai miatt emelkedtek, — változatlan összegű adózás is már magasabb megterhelést jelentett volna számukra.” (Tilkovszky, 1964, 97).

⁵ „A kormány az átcsatolt terület és az »anyaország« viszonyainak egységesítése feltétlen szükségességének elvi álláspontján állt. Ugyanakkor magáévá tette, mint elvi szempontot azt is, hogy az átcsatolt terület lakossága nem kerülhet rosszabb viszonyok közé, mint a csehszlovák impérium alatt volt. E két fő elvi szempont egymásnak való ellentmondása okozta a legnagyobb problémát. Ha ugyanis nem akarják leszállítani az átcsatolt terület társadalombiztosítási viszonyait az »anyaországi« szintre, akkor nincs más megoldás, mint az utóbbiét felemelni az átcsatolt terület viszonyainak színvonalára. De még a gondolat is borzasztó volt: »a gombhoz igazítani a kabátot«; — súlyos presztízskérdés is volt, hogy egy ország, amely a maga szociális berendezkedését a csehszlovákiaival szemben fölötte állónak igyekezett elhíttetni, most, miután lekapcsolt belőle egy darabot, e lekapcsolt terület társadalombiztosítási viszonyaihoz való igazodással elismeri, hogy tudatosan félrevezette a közvéleményt. A döntő azonban az a körülmény volt, hogy a kormány, ha akarta volna, sem tudta volna az »anyaországot« az átcsatolt terület szintjére emelni: teljességgel hiányoztak ennek anyagi feltételei. A nagybirtok pedig olyan hatalom volt az országban, amely nem tűrte a mezőgazdasági munkavállalók társadalombiztosításának terheit magára rakni. A kormány erre nem is vállalkozott.

Imrédy bukása után már a Teleki-kormány volt az, amelynek mégis valamilyen megoldást kellett találnia. Ez csak az 1939. december 22-i minisztertanácson történt meg; addig az átcsatolt terület társadalombiztosítási viszonyaihoz nem mertek hozzányúlni, a helyzet ott eddig e szempontból változatlan maradt. A kormány pedig, mit tehetett más, kénytelen volt túrni a támadásokat amiatt, hogy az átcsatolt területről »corpus separatumot« csinál. Ezzel támadták a disszidens liberálisok, akik az »anyaország« színvonalára akarták e területet hozni; ugyanezzel támadták a szociáldemokraták, akik az »anyaországot« kívánták az ottani szintre felemelni.

Az említett minisztertanácson Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, akinek tárcájához a népjóléti, közegészségügyi, szociálpolitikai, társadalombiztosítási kérdések is hozzátartoztak, a maga teljes súlyosságában exponálta a problémát, melyet elsősorban az unifikáció oldaláról nézett és képviselt. Vele szemben Jaross Andor, »a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere«, más államok viszonylatában történt területátcsatolások alkalmával folytatott gyakorlat példáira hivatkozva küzdött az átcsatolt

Az 1941-től élő Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) elsősorban a többgyermekes családok életében jelentett — főleg anyagi jellegű — előrelépést, melyet a közjóléti szövetkezetektől felvehető kedvezményes hitel lehetősége egészíthetett ki.

Vitéz Faragó Endre 1943-ban megjelent könyvében az olvasható, hogy „a közjóléti szövetkezetekre nevelői hivatás is vár. A juttatásban részesítettek ugyanis tagjai lesznek a közjóléti szövetkezetnek, így a szakszerű vezetés alatt is megismerik az önsegélyben és felelősségben rejtőző hatalmas erkölcsi és gyakorlati értékeket s alkalmassá válnak arra is, hogy talpra állításuk után majd gyámkodás nélkül egyesítsék saját jól felfogott érdekükben a kisebb, de az egyesítés után már a mai fejlettebb gazdasági életben is helyt állni tudó erőket.

Ez a méreteiben jelentős szervezet azonban elvi és gyakorlati okok miatt nem volna megfelelő, ha nem támaszkodhatna olyan hatalmas erkölcsi erőre és munkaerőmennyiségre, amit a *társadalom önkéntes részvétele jelent a szociális munkában*. [...]

Ez a gondolat gyakorlatilag az úgynevezett munkaközösségben valósul meg. A munkaközösség nem új egyesület, hanem *a helyi közigazgatási és társadalmi szociális munkát végző szervezetek, egyesületeknek az egyesítése, a helyi szociális teendők megvalósításában való együttes közreműködésre*.

A munkaközösség gondolatát a Felvidék szerencsés visszatérése alkalmával az úgynevezett »Magyar a magyarért« akcióban próbálták ki és igazolták. Azóta a magyar városokban és falvakban sorra alakultak meg a munkaközösségek.

A munkaközösségek, a karitatív feladatok szervezettebb ellátása és a nép- és családvédelmi teendők körén belül vállalt családgondozói hivatás mellett, új és

terület társadalombiztosítási viszonyainak további, átmeneti jellegű fenntartása mellett. Az ellen magának sem volt kifogása, hogy egy későbbi időpontban az »anyaország« szintjére való leszállítás megtörténhessék.

Végül is kompromisszumos megoldás jött létre. A minisztertanács határozata elvben kimondotta, hogy »a csehszlovák jognak az ország területéről való minél teljesebb kizorítását törvényes kötelességének tartja«, de ezt fokozatosan, lépésenként fogja végrehajtani. Az első lépés, amit már most meg kell valósítani: az öregségi biztosításnak a csehszlovák jogszabályok által 150 pengőben megszabott járadék-törzsét közelíteni kell a magyarországi 60 pengős járadéktörzshöz, s egyelőre 120 pengőre kell leszállítani. A mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítását pedig — politikai szükségességből — fenn kell tartani átmenetileg, a csehszlovák szabályok alapján, de nem kötelező, hanem önkéntes biztosítás formájában.” (Tilkovszky, 1964, 101–102).

Továbbá „[a] minisztertanács határozatának szellemében lépett életbe 1940. január 1-jén az átcsatolt területek társadalombiztosítását rendező miniszterelnökségi rendelet, amely nem sok örömet okozott az átcsatolt területek biztosítottjainak, s amely továbbra sem tudta a témát levenni a belpolitikai küzdőtérről. A »corpus separatum« vádjával támadók továbbra is érvelhettek az átcsatolt terület és az »anyaország« társadalombiztosítási viszonyainak továbbra is még fennálló különbségével. Akik pedig azt remélték, hogy az átcsatolt terület társadalombiztosítási viszonyainak fenntartásával — a történet változtatások ellenére is — vonzóerőt tud majd Magyarország gyakorolni a még be nem kebelezett szlovákiai területek lakosságára, tudomásul kellett venniük, hogy Szlovákia változatlanul fenntartotta a volt csehszlovák társadalombiztosítási szolgáltatásokat.” (Tilkovszky, 1964, 103).

nagyszerű feladatot kaptak a hadbavonultak hozzátartozóinak gondozása terén. A magyar társadalom áldozatkészségét és segítőkészségét ebben a vonatkozásban a munkaközösségek a legszebb eredménnyel tükrözik vissza.” (Faragó, 1943, 84–85)

Majd példát hoz arra, hogy:

„A Gömör-Kishont vármegyei Közjóléti Szövetkezet ugyanakkor Tornaalján lekvárfőzőüzemet rendezett be, mely a nagy konzerv- és gyümölcsízgyárak tömegtermelésével szemben elsősorban minőségi árut visz a piacra.

A gazdasági talpra állítás eszközei közül a legjelentősebbek egyike kétségtelenül az *állatjuttatás*.

A leghatásosabb módszer a fokozatos megerősítéshez. De az állatjuttatás iránti kérelmek azt is élesen mutatják, milyen égető hiányt szenvedett a szegényebb néposztály a gyors, kisebb és olcsó hitelek terén. [...]

Ezeket az állatjuttatásokat a Szövetkezetek a tulajdonjog fenntartása mellett bonyolítják le. Az állatokat csak állatorvosi vizsgálat és bizonyítvány kiadása mellett osztják ki, azokat elhullás esetére biztosítják és beoltják. Az adós a fizetési kötelezettség alól csak akkor szabadul, ha az állat az ő hibáján kívül hullott el. Egészségesen levágott sertés vagy birka árát ki kell fizetni, sőt az ilyen mulasztó adóst a szövetkezetek további juttatásból ki szokták zárni, esetleg tőlük a még meglévő állatokat vissza is veszik.” (Faragó, 1943, 91)

Egy gondolat erejéig térjünk vissza ezen alpontunk bevezetésében említett termőföldek kapcsán végrehajtott csehszlovák földreform revíziójához. 1918 után Csehszlovákia földreformot hajtott végre. A

„magyar uradalmi birtokokat felparcellázták, melyek vagy állami tulajdonba kerültek, vagy a tulajdonos eladhatta, vagy pedig az állam kiutalta az úgynevezett kolonistáknak. [...] A kolonisták három csoportba voltak sorolhatóak: az országban élő, önként jelentkező csehek, szlovákok, morvák, ruszinok; repatriáns (külföldről hazatelepedő) szlovákok és csehek; valamint a legionáriusok.

A legionáriusok az első világháború idején az antant kötelékében harcoló csehszlovák katonai egységek tagjai voltak.” (Szarka et al., 2017, 47)

E telepések az etnikai-nyelvterületi határba ékelődésük miatt nem számíthattak kedvező bánásmódra, és a legtöbbjük távozott is. Prága államközi egyezmény megkötésében volt érdekelt. A Protektorátus létrejöttét követően viszont már a német birodalmi kormány lett a másik tárgyaló fél. A megegyezés 1940. október 16-án jött létre, és „a 36 ezer katasztrális hold kisajátított ingatlanért 135 millió korona kártérítésre kötelezte a magyar kormányt” (Szarka et al., 2017, 51).

A szlovák illetőségűek esetén Szlovákiával kellett egyezkedni.

A szóban forgó birtokokat „részben a helyi magyar lakosság kapta, részben pedig vitézi telek formájában osztották ki, részben pedig az ONCSA-akció keretén belül nagycsaládosok kapták meg” (Szarka et al., 2017, 52).

A csehszlovák földreform bár a cseh, szlovák (és rutén) nemzetpolitikai célokat is tartalmazta, az impériumváltáson átesett kisebbségi magyar parasztság mélyszegénységben élő cseléd rétegei viszonylag jelentős számban e földreform haszonélvezőivé, azaz birtokosokká válhattak.

5.1.2. Kárpátalja katonai megszállása (1939) és visszacsatolása (1939–1944)

Magyarország a Rongyos Gárda felhasználásával diverzáns tevékenységet folytatott, és a határincidensek is megszorodtak.

Amikor a Wehrmacht 1939. március 12-én megkezdte a maradék cseh területek elfoglalását, megengedték Szlovákia önállóvá válását és Kárpátalja magyar megszállását (március 14–18. között). A visszacsatolt területet a megnagyobbodott ország legelmaradottabb, vegyes lakosságú vidékének tartották. A magyar nyelvű lakosság egy jelentékeny része zsidó vallású volt.

Legkevésbé Kárpátalja számíthatott gazdasági és szociális szemszögből támogatásra. Az a dualizmus óta preconcepcióként hangoztatott felfogás, miszerint a ruszinok (és huculok) hűek a magyar hazához, talán annyiban támasztható alá, hogy az 1941-es népszámlálás adatai szerint sokan vallották magyarnak magukat. Az ide is eljutó ONCSA és a századelő Egán Ede-féle szociális segítségnyújtásának mintájára megszerveződött a második Egán-féle Hegyvidéki Akció, hogy ezáltal javítsák a hegyvidéki ruszin (és hucul) lakosság életkörülményeit, gazdálkodási feltételeit.

Sajnos az se ment ritkaságszámba, amikor nemzetiséghez tartozóknak azért „[n]em javasolta például a helyi gazdasági felügyelő a kárpátaljai Órdarma⁶ lakosainak juttatását, mert szerinte többségük a statisztikák szerint ugyan magyar, de lélekben »inkább ruszin érzelmű«” (Csősz, 2005, 188).⁷

A Hangya szövetkezeti bolthálózat az alkoholkimérési jogosítvány birtokában sikerrel lépett a főként zsidó kocsmárosok helyébe, mivel azoktól e jogukat megvonták. Az ONCSA és az azt irányító Országos Szociális Felügyelőség (OSZF) az itteni alacsony életszínvonal és az anyaországit jóval meghaladó nyomor miatt a juttatásokat nem pénzben, hanem állatkihelyezés (tehén, kecske, juh) útján biztosította.

5.1.3. Észak-Erdély visszacsatolása: birtok- és szociálpolitika 1940–1944 között

A Horthy-rendszer több meghatározó befolyással rendelkező politikusa — így Bethlen István és Teleki Pál — erdélyi származású volt. Személyes kötődéseik mellett nemzetpolitikailag is kiemelt fontosságot tulajdonítottak az ottani kisebbségbe kényszerült magyarság támogatásának.

⁶ Órdarma: 1802-ig magyar, 1910-ben többségi magyar falu, jelentős tót (szlovák) kisebbséggel; 1282 fős lakosság, 1941 szlovák többség, ukrán, ruszin betelepülés, magyarok; 2001: 2623 fő, 2011: 2080 fő, melyből 170 fő (8%) magyar, 370 fő (13%) szlovák, a többi ukrán és ruszin.

⁷ Lásd még Szőlősi (2017).

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) nyomán a visszatért országészben ismét többségi helyzetbe kerülvén, elsődlegesen azokat a gazdasági pozíciókat kellett megerősíteni, amelyek a román impérium alatt erodálódtak. Másodsorban, de előbbivel összefüggésben, a felvidéki birtokpolitikától egy, a már koncepciójában is eltérő konstrukciót valósítottak meg, melyhez telepítés- és szociálpolitikát illesztettek, kifejezetten ennek az országrésznek az igényeihez igazítva.

A '20-as évek optáns-ügye, melyben Bethlen és Teleki erdélyi és partiumi birtokaik révén személyesen is érintettek voltak, és a román földreform, amely ezt generálta, olyan sérelmi politikára adott lehetőséget, melyet az objektívnek tűnő jogi útra tereléssel és körültekintéssel kívántak kiküszöbölni.

A Felvidéken a csehszlovák földreform revíziója során a kormány által „kiadott rendelkezések igen széleskörű beleszólást biztosítottak a helyi elitnek, ami oda vezetett, hogy a magyar államnak a kisajátított birtokokért a Cseh-Morva Protektorátussal 1940. október 16-án kötött egyezmény értelmében 1989-ig 135 millió korona kártérítést kellett volna fizetnie. A szakigazgatás Erdélyben már tartózkodott minden olyan intézkedéstől, amely a helyi elit túlzott mértékű bevonását igényelte volna a földreform revíziójának folyamatába. Így inkább az időigényesebb jogi folyamatot választották, az ügy végleges rendezését elsősorban a háború utánra tervezték.” (Tóth-Bartos, 2012, 105)

Észak-Erdéllyel nemcsak területet, hanem rajta élő többnemzetiségű népességet is kaptunk. A Felvidéken még 90% körüli volt a magyar lakosság, Kárpátalján csak körülbelül egyharmad, de az összlakossága nem befolyásolta lényegesen a számarányokat. Nem úgy, mint Észak-Erdély esetében, ahol a románság létszámában megközelítette a magyarságét. Újból napirendre került a nemzetiségi kérdés, melyet a hazai némettség vonatkozásában a Német Birodalom is szorgalmazott. A második bécsi döntés következményeként szerződést és jegyzőkönyvet kellett a Teleki-kormánynek kötnie a hazai német népcsoport és a Volksbund többletjogai biztosítása tekintetében.

Az észak-erdélyi birtokviszonyokba való beavatkozás — mint azt fentebb, a Felvidék eklatáns példáján láttuk — nem tűrt halasztást, de más, célravezetőbb megoldást kívánt. „A magyar állam elhatárolódott minden olyan intézkedéstől, amely általános jelleggel rendezte volna át az észak-erdélyi birtokviszonyokat, hiszen minden ilyen típusú beavatkozás beláthatatlan következményekkel járhatott volna a dél-erdélyi magyarokra nézve” (Tóth-Bartos, 2012, 106).

A rendelkezésre álló jogi eszközök élén a minden országrész visszacsatolásáról rendelkező törvénycikkek — itt az 1940. évi XXVI. tc. — álltak, melyek az adott területre érvényes kormány által gyakorolható rendeletalkotásra adott felhatalmazást. Esetünkben ez az 1440/1940. számú ME-rendelet volt, amely a hatályos magánjogunk bevezetését rendelte el, benne a földre vonatkozó szabályokkal.

Természetesen a közjog is átültetésre került. A szabadságjogokat korlátozó jogszabályok — a zsidótörvények — a megnagyobbodott ország egészére kiterjedtek (a korlá-

tozott és lokális eltérések lehetőségét e felhatalmazási jellegű törvénycikkek és végrehajtási rendeletek lehetővé tették, de személyes érdemen alapuló mentesítés is — kérelemre — adható volt).

Az Észak-Erdélyben alkalmazott birtokpolitika gyakorlásának alapja az állami elővásárlási jogon nyugvó, az ingatlanforgalom hatósági ellenőrzésével párosuló szakigazgatási tevékenység volt.

Az 1942. évi XV. tc. — a negyedik zsidótörvény — lehetővé tette a mezőgazdasági ingatlanok „árjásítását” („zsidótlánítását”). A zsidó birtokok területnagysága döntötte el a további sorsukat. Az öt kataszteri holdnál kisebbeket az ONCSA-hoz kapcsolódó közjóléti szövetkezetek kapták, míg az 5–100 kataszteri hold közöttieket az Országos Vitézi Szék (vitézi telek céljára). A 100 holdon felüli birtokokat a megindítani kívánt telepítések számára különítették el: „Az erdélyi területeken a zsidótörvények 30 502 kat. holdat érintettek, amelyből 1943-ig 19 703 kat. holdat osztottak szét” (Tóth-Bartos, 2012, 107).

5.1.3.1. A telepítés mint nemzet- és nemzetiségpolitikai megfontolás

Erdély uniója Magyarországgal 1867-ben *de iure* létrejött, de a folyamat *de facto* a századfordulóig kitolódott. A románság számbeli többsége Erdélyben és a Partiumban az egyik legfontosabb mozgatórugója volt a magyar nemzetiségpolitika századforduló utáni megmerevedésében.

Már a dualizmus idején születtek tervek és elképzelések, hogyan lehetne egy, a Székelyföldről az Alföldre húzódó széles sávú magyar többségű korridort kialakítani. A Wekerle-kormány 1917-ben — nyilván az 1916-os román betörés visszaverésével is összefüggésben — rendeletben hozott ingatlanforgalmi korlátozásokat a nemzetiségi határvidékekre kiterjedően.

1940-ben lehetőség nyílt e terveket újból elővenni és a telepítéspolitikának utat nyitni. Kezdetől nyilvánvaló volt, hogy a birtok- és telepítéspolitika gazdaság- és szociálpolitikát is feltételez és megkíván.

A telepítések célterületei magyar szórványvidékek voltak, ahol a románságot kellett a földkérdés, a foglalkoztatás és más módozatok igénybevételével egyszintenciálisan meggyengíteni, hogy „önként” elvándoroljon, tulajdonát eladva, azzal felhagyva. Ez például Szolnok-Doboka vármegye esetében azt jelentette, hogy „[a] telepítési munkálatoknak lett volna egy kifelé mutató iránya is, hiszen a javaslat értelmében a román lakosság egy részét kitelepítették volna. Az ambiciózus javaslat szerint megközelítőleg 100 000-re lehetett volna emelni a szolnok-dobokai magyarság számát” (Tóth-Bartos, 2012, 118–119).⁸

⁸ „Az 1936: XXVII. tc. értelmében az OFI hatáskörébe tartozott az új telepek létrehozása. Az OFI kolozsvári kirendeltségének vezetője 1943. április 13-án részletesen beszámolt erdélyi választmányának addigi tevékenységéről és további birtokpolitikai elképzeléseiről, amelyek szerint a figyelmüket főképp a régió belső és nyugati megyéibe irányították. Tárgyalások folytak Beszterce-Naszód megyében 500, Szolnok-Doboka megyében 1065, Kolozs megyében 3500, Szilágy megyében 3200, Szatmár megyében pedig 3580

Létezett a belső- és a hozzátelepítés módozata is. Előbbiről kevesebb szó esett, és ez ügyben kevés dolog került nyilvánosságra. Utóbbi esetén egy-egy, nemzetiségiek által lakott településre telepítettek be magyarokat.

A földek parcellázása révén kialakított házhelyekre az ONCSA-program segítségével lehetett a lakóházakat és a melléképületeit felépíteni. Ez a kérdéskör átvezet bennünket a gazdaságfejlesztés és a szociálpolitika világába.

5.1.3.2. *Infrastruktúra-fejlesztés és az ONCSA-program Észak-Erdélyben*

Tóth-Bartos véleménye szerint:

„A magyar kormány észak-erdélyi befektetéseinek túlnyomó részét az infrastrukturális jellegű beruházások tették ki. Jelentős összegeket költöttek az erdélyi út- és vasúthálózat javítására, karbantartására, illetve újak építésére is, amelyek közül a legjelentősebb a Déda-Szeretfalva közötti vasútvonal elkészítése volt. Az utak, vasutak fenntartása kiterjedt apparátust igényelt, így a Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztérium a visszacsatolást követően megkezdte alkalmazotti (úttörők, vasutasok és postások) állományának bővítését, valamint letelepítését a fontosabb útvonalak mentén lehetőséget szolgáltatva egyúttal egyes nemzetiségpolitikai elképzelések megvalósítására is. Az erre kidolgozott tervet az újonnan épített dédai, illetve északon a Tisza és a Visó völgyén végighúzódnó vonalak mentére koncentrált, valami[n]t külön egységként kezelte a szórványvidéket (Kolozs, Máramaros, Maros-Torda, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka megyék). A kiválasztott megyékben a magyarság aránya nem érte el, vagy csak alig lépte át az 50%-ot. A telepítettek számára ONCSA forrásból építettek házat (gazdasági épületekkel együtt), valamint kisebb mennyiségű földet is adtak. Ügyeltek arra, hogy csak olyan vidékre telepítsenek, ahol működött magyar iskola vagy magyar tagozatú tanintézmény, de ha szükség

kat. hold mezőgazdasági ingatlan megvételéről. Bihar és Maros-Torda megyéket a magas ingatlanárak miatt kerültk. Az ingatlanok parcellázásakor a következő szempontokat vették figyelembe: a megvásárolt birtokot elsősorban a helybéli magyar kisgazdák között igyekeztek szétosztani, ha mód volt rá, akkor nincsteleneknek is juttattak földet, főleg házhelyeket. Támogatták az ingatlan 15–20 km-es körzetéből érkező jelentkezőket is. Ez abból a szempontból volt előnyös, hogy a telepesek szorosabb kapcsolatot tarthattak fenn otthon maradt rokonaikkal, akik akár támogathatták is őket munka után, vetőmag vagy takarmány formájában. Mindezek mellett azonban, ha mód nyílt rá, inkább Székelyföldről igyekeztek telepeseket verbuválni. Miként eladó birtokot, úgy telepest sem volt könnyű szerezni, főleg a hegyvidéken vásárolt ingatlanok esetében találtak nehezen olyan jelentkezőket, akik hozzá voltak szokva a nehezebben megművelhető földeken való termeléshez. Dióssi a főnökeinek írt levelében arról panasz-kodott, hogy a székelyföldiek ha tehették, a könnyebben művelhető alföldi tájakon vásároltak maguknak földet.

A nehézségek ellenére az OFI 1943-ig összesen 2894 kat. hold földet vásárolt 2 081 381 pengő értékben, amelyet 483 család között parcellázott ki, ebből 2100 kat. holdon történt telepítés. A zsidótörvényeket kiegészítő rendeletek alapján 1944-ben Bihar, Szatmár és Szilágy megyékben saját kezelésbe vettek további 3098 kat. hold birtokot, Szatmár és Szilágy megyékben pedig ugyanazon rendelkezések alapján 4826 kat. hold ingatlant jegyeztek elő telepítések céljára. (Tóth-Bartos, 2012, 120–121).

volt rá, iskolát is építhettek. Arra is odafigyeltek, hogy a telepítendőök vallása megegyezzen a település magyarságának vallásával. Szükség esetén azonban templomot is emeltek (így például Szeretfalván református, Dédán katolikus templomot építtetett a MÁV). A Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztérium telepítései a minisztérium számításai szerint az észak-erdélyi területen 5104 főt érintettek volna.” (Tóth-Bartos, 2019, 119–120)⁹

Az ONCSA 1941. évi költségvetése 60 millió pengő volt, amely 1942-ben 85 millió pengőre emelkedett, és ez a növekvő tendencia 1944-ig folyamatos maradt. A karitatív kiadások közé tartoztak az Észak-Erdélyre is kiterjedő állami juttatások, mint az állami gondozásban levő gyermekek ellátásához való hozzájárulás, a tej- és cukorakció, a csecsemőkelengye, a gyermekétkeztetés, a szappan, a női tej (tejbegyűjtő állomások), az állandó napközi és nyári gyermekotthon, valamint a táborozások finanszírozása.

Kiragadott példaként említjük, hogy a mezőgazdaság technikai szintjének emelése érdekében, az erdélyi közjóléti szövetkezetek összefogása eredményeként traktorokat és ekéket vásároltak,

„így Erdélyben mintegy 60 traktor vándorol a falvak között és az újítással nehezen barátkozó földművelő lakossággal megszerettette a mélyszántást. [...] A traktorral való szántás bizonyos tagosító munkát is jelent... A sok-sok mesgyével,

⁹ A parcellázáshoz és a lakásépítéshez kapcsolódó mindennapos problémák közül kiemelkedő, hogy „[a] vevőknek a parcella értékének 50%-át kellett előlegben készpénzzel kifizetni, ám ezt az arányt Észak-Erdélyben leszállították 20%-ra. A fennmaradó 30%-ra fél éves haladékot kaptak a vevők, de az OFI-tól igényelhetek öt éves lejáratú kölcsönt is erre a célra. A maradék 50%-ot pedig 15 év alatt éves részletekben, 4,5%-os kamattal kellett törleszteni. A telepítendő birtokon maradt termést, takarmányt, vetőmagot kedvezményes áron a juttatottaknak adták.

A kedvezmények ellenére a telepések helyzete nem volt egyszerű. Általában nem a módosabb gazdák keresték e lehetőségeket, és habár megkövetelték, hogy a telepések rendelkezzenek bizonyos tőkével, az emberek ritkán vállalkoztak arra, hogy ezt az otthoni vagyonteljes értékesítésével biztosítsák, így nagyon sokan szerény anyagi lehetőségekkel érkeztek a telephelyre.

...az amúgy is szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező telepes családok helyzetét csak súlyosbította a telepítéssel járó beilleszkedési folyamat. Lakóházakat ugyan építtetett nekik az ONCSA, de a szükséges melléképületeket, istállókat, kutakat az OFI már nem építette meg, erről a telepéseknek kellett volna gondoskodni, hasonlóan az élő- és holt felszerelés, valamint a vetőmagok beszerzéséről. Mindemellett az adóhivatal rajtuk is megpróbálta behajtani a közterheket, az OFI a parcellavásárlás aktuális részleteit, a közellátási hivatal pedig a beszolgáltatási kötelezettségeket kérte számon a telepéseken. Az alispán ezen okok miatt soron kívüli anyagkiutalást, adómentességet, egy-két éves bankráta- és beszolgáltatási mentességet, illetve állandó irányítást, gyámolítást kért számukra. Az OFI a maga részéről negatívan reagált a memorandumra: alaptalannak nevezte a vádakot és elítélte a telepéseket, mondván, a telepések túlságosan el vannak kényeztetve, hozzá vannak szoktatva az igényléshez. Az ügyet kivizsgálta a földművelésügyi miniszter és az Erdélyi Külön Szolgálat is. Az utóbbi javaslatára megbízták az ONCSA és a vármegyei gazdasági hivatalok előadóit a telepések ügyeinek soron kívüli kezelésével, arról azonban nincs tudomásunk, hogy a telepések komolyabb anyagi segítséget kaptak volna.” (Tóth-Bartos, 2012, 122–123).

barázdával szétdarabolt szalagföldeken a traktor nem tud sokszor fordulni, ezért a mesgyéket összeszántják és a termésen a kisgazdák békésen megosztognak.

A mezőgazdasági kultúra és korszerű termelés vagyonosító és egyben szociális békét teremtő erejét” (Faragó, 1943, 90)
használják fel a közjóléti szövetkezetek által létrehozott kisebb kapacitású feldolgozóüzemek.

Erdélyben, a havasokban évszázadokra visszamenő hagyományai voltak a (rideg) állattartásnak. A kisgazdaságok létesítésének, konszolidálásának, talpra állításának és bővítésének eszköztárában a legjelentősebb az állattartás, a takarmányellátás és az ólak, karámok stb. létesítésének támogatása volt. Nagy súlyt helyeztek a házipari foglalkoztatás kiépítésére, különösen a téli időszakban. Szövő-fonó tanfolyamok szervezésével kívánták szakmailag is emelni e tevékenységek színvonalát. Nagybányán népfőiskola működött, melyet az ONCSA finanszírozott és ügyelt a szakmaiság követelményére is. A házipari termelés csúcsideje a november–március közötti mezőgazdasági holtszezonra esett. Elsődleges cél az önellátás volt, de maga a foglalkoztatás is nagy előrelépést jelentett, majd pedig a megrendelések bővülésével a piacosság felé mozdulhattak el.

„A román megszállás alatt Besztercén elsorvadt magyar kisipart az ottani közjóléti szövetkezet két üzem szervezésével állította talpra. A műhely és berendezés nélkül álló hentes mészárosokat és asztalosokat tömörítette, részükre berendezést vásárolt és helyiséget bérelt, hol az iparosok a gépmunkát maguk végezhetik el.

A Kolozsvári Közjóléti Szövetkezet is asztalos üzemet állított fel, s az oda beszervezett asztalosok készítik irányítás mellett az erdélyi és kalotaszegi tiszta népies bútorokat a házassági kölcsönért folyamodó fiatal párok részére. Így a közjóléti szövetkezet egyszerre több fázisban dolgozik. Megemlítjük, ugyancsak Kolozsvárott áruházaiba szervezte a közjóléti szövetkezet a rászoruló és üzlethelyiség nélküli magyar kereskedőket és iparosokat.

Fűrésztelepek, szövődék, konfekciós üzletek, karácsonyfadísz készítő foglalkoztató üzem, iparos telepítés, mind-mind ennek az átfogó szociális munkának egy-egy láncszemét képezik. [...]

A vissza nem térülő juttatások közül, mint már említettük az Országos Nép- és Családvédelmi Alap fedezi az országos ismert Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat által irányított és a megyei városokban és községekben folyó gyermekétkeztetési akciót, továbbá a gyermek- és nőitej-juttatásokat, a zöldkeresztes cukorjuttatást, a csecsemőkelengye- és szappanjuttatást. Hozzájárul az Alap a törvényhatósági városok gyermekétkeztetési költségeinek fedezéséhez is.” (Faragó, 1943, 93–95)

E szép reményekre jogosító kezdeményezések elősegítették az életviszonyok és az életszínvonal emelkedését, bár a nemzetiségekre messze nem irányult ilyen fajta törődés. A világháborúban való részvétel pedig új szociális problémákat vetett fel.

Leginkább a hadba vonultak családjai kerültek nehéz helyzetbe, lettek különféle megpróbáltatásoknak kitéve.

Az Országos Szociális Felügyelőség a munkaközösségei révén, a társadalom — országos méretű és szintű — összefogásával szervezte meg az Országos Bajtársi Szolgálatot. Ez a szociálpolitikai gondolkodáson belül a szociális gondozás előtérbe kerülését jelentette.

Észak-Erdélyben is igyekeztek mindent elkövetni annak érdekében, hogy a kínáló/adóó lehetőségeket maximálisan kihasználják, a felmerülő akadályokat leküzdjék, és mégis:

„A háború végére szertefoszlott minden magyar remény. A visszatérő román karhatalom a 260/1945-ös törvénnyel hatálytalanította az 1440/1941. ME rendelet értelmében hozott intézkedéseket. A 645/1945-ös törvényrendelet érvénytelenítette azokat az adásvételi szerződéseket, amelyek »kényszer alatt kötettek« vagy legalább 50%-os kárt okoztak a régi tulajdonosnak” (Tóth-Bartos, 2012, 123).

5.1.3.3. A Délvidéken követett birtok- és telepítéspolitikai (1941–1944)

A Horthy-rendszer alatti utolsó országgyarapítás nemzetközi jogi és katonapolitikai vonatkozásairól e fejezet elején rövid áttekintést adtunk. Most a visszacsatolt déli országrész reintegrálását kívánjuk bemutatni.

Az 1940. december 12-én megkötött magyar–jugoszláv (örök)barátsági szerződést az országgyűlés 1941. évi II. tc. alatt cikkelyezte be. Kevesen fogadtak volna arra, hogy 1941. március végére/április elejére egy teljesen új politikai helyzet alakul ki Jugoszláviában. E váratlansági tényező lehetett az egyik oka Teleki hezitálásának. Az eseményeket ismertettük. Nézzük, mit tettek a reintegráció érdekében a kormányaink!

Észak-Erdély visszacsatolásával egyidőben merült fel a bukovinai székelység, a Havasalföld és a Moldva területén élő szörvány magyarok (például csángók) visszatelepítésének kérdése. Az előző alpont (5.1.3.2.) alatt írtuk, hogy Szolnok-Doboka vármegye volt leginkább szem előtt (de Szatmár és Bihar is célterületnek számított).

A jugoszláv krízis, majd a Délvidék visszatérte átírta a fenti forgatókönyvet. Megváltoztatták a már foganatosítási szakaszba jutó eredeti terveket „és hozzáláttak a bácskai telepítés előkészítéséhez. 1941 május-júniusában 3279 székely családot, összesen 13 200 főt telepítettek le Délvidéken összesen 35 000 kat. hold földre. Ez volt az 1940–1944 között megvalósult legnagyobb külső telepítés” (Tóth-Bartos, 2012, 119).

Jelentős állami pénzforrásokat kellett mozgósítani és bevonni; emelték az ONCSA költségvetését is (15 millió pengővel).

„A Bácskába 1941-ben hazatelepített 14.000-nyi bukovinai székely kifosztott falvakba, üres házakba került. A kormányzat ezerszámra juttatta részükre az eltűnt ekék, boronák, szekerek, lovak, tehének helyett a gazdasági felszerelést és állatállományt. Mindez azonban kevés volt, ezért a vármegyei Közjóléti Szövetkezet topolyai kirendeltsége 6 garnitúra traktor-ekét és cséplőgépet vásárolt, melyek a székely telepeken felmerült mezőgazdasági munkát elvégzik. A garnitúrák

fokozatosan a székelyek tulajdonába mennek át, mindaddig mint a szövetkezet bérszántó- és bércséplő-garnitúrái működnek.

[...] A Bácskába hazatelepített bukovinai székelyeket a Hazatelepítési Kormánybiztosság és a Közjóléti Szövetkezet ezren felüli juhval látta el, így a székelyek újra tudják használni a Bukovinából magukkal hozott »osztováták«-at és »fonókerek«-et. Az angóryanúl-tenyésztés is terjed s a közjóléti szövetkezetek ebben is segítségére vannak a tőkenélküli lakosságnak s altruista, hatóságilag állandóan ellenőrzött munkájukkal ellensúlyozni tudják a szabad kereskedelemben túlságosan kifejlődött árdrágítást és hamisítást.

[...] Bács-Bodrog vármegyei Közjóléti Szövetkezet óbecsei angórafarmja nemcsak nyulakat helyez ki, hanem foglalkoztatójában maga fonatja meg a nyúlgyapjút. – Hasonló megoldással dolgozik a Háromszék vármegyei Közjóléti Szövetkezet is.

[...] A hazatért Bácskában a Közjóléti Szövetkezet az első télen megszervezte a háziipart, s az ottani országos és heti vásárokon az ezerszámra felvitt csuhészatyrokot és üvegfonásokat órák alatt elkapkodják. Kishegyes községben újra működésbe léptek a rég felhagyott szövőszékek és a szövetkezet által megrendelt legmodernebb szövőszékeket is beállították a szövőtanfolyamra. A bácskai székely telepekről 10 leány és asszony végezte el a losonci szövőtanfolyamot és most ezek képezik tovább a kenderszövésben a hazatelepített családokat.

A fűzveszőfonás folyók mellett terjedt el, s a kosár- és kaskészítés mellett újabban katonai szállítókosarakat készítenek. A fehér, hántolt fűz fonásra a közjóléti szövetkezetek tanfolyamokat rendeznek...” (Faragó, 1943, 89–93)

A telepítések utóélete viszont nem tartott sokáig; 1944 őszén a bukovinai székelység és jelentős számú délvidéki magyar kényszerült elhagyni a hazájaként gondolt területet.

A birtokpolitika és a telepítések tekintetében azt tartjuk fontosnak kiemelni, hogy mivel a trianoni országterület uralmon lévő elitjei képtelenek voltak a földreform ügyében előrelépni, az annak részterületeiként felfogható telepítésekre és „a zsidó tulajdon rovására végrehajtott birtokpolitikai rendezés”-re (Csósz, 2005, 180)¹⁰ koncentráltak, ezért lehetett a politikai antiszemitizmus ebből a szempontból nézve szociális kérdés (nem pedig az, ami valójában volt, s amilyenként Bibó körülírta).

¹⁰ Ezt összekapcsolták a kishaszonbérletről szóló 1940. évi IV. tc.-el és a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. tc.-el.

6. Közvéleménykutatás: a közvélemény vizsgálata

A tanulmányunkban egy korai és mára a feledés homályába vesző közvéleményvizsgálati munkaanyagról szeretnénk észrevételeket tenni. A Horváth Barna professzor vezette kutatás Kolozsvárott és Szegeden 1941. október és november között tartott.

A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem az Acta Juridico-Politica sorozat 8. köteteként 1942-ben jelentette meg a 360 kérdést feldolgozó kiadványát. Horvát professzor munkatársa, Budai Árpád a Társadalomtudomány 1943. évi számában (a 344–346. oldalon) rövid értékelést közölt a kutatás eredményeiről.

Az előzetesen összeállított kérdőíveket „a szabadegyetemi előadások tipikus közönsége” (Horváth, 1942, 159) töltötte ki. Alább ezekből és néhány ma is érdeklődésre számot tartó kérdés-válasz relációból közlünk párat. A résztvevők körét kitöltés után ellenőrizték a nemük, a koruk, a vallásuk és a foglalkozásuk vonatkozásában.

Szegeden 398 fő, Kolozsvárott 200 fő töltötte ki a kérdőívet. A vallás rovatot 71 fő hagyta üresen. Szegeden katolikus a kérdőívkitöltők majd kétharmada, Kolozsvárott viszont csak alig több mint egyharmadát tették ki a létszámnak.

Az autonómiára vonatkozó, komplex megközelítésű (például az egyetemre, a városra, a régióra és az országos kormányzatra vetítetten) szemléletmód érvényesítésekor az az ember érzése, hogy látens módon beleértik Szegedet a Délvidék és Kolozsvárt az észak-erdélyi régió székhelyeként, központjaként.

Az erkölcsiség megközelítésében is találunka korban szokatlanul ható kérdéseket. Az jól kivehető, hogy az általános felől a jellegzetességeken át közelít az egyénhez, s utóbbit több felől is körbejárja. Így kerülhetnek gyöngysorként egy láncra fűzve és egymásból levezetve például a 76–85. pont közötti válaszlehetőségek:

76. őszinte – nem
77. alakoskodik – nem
78. más szemébe mindig ugyanazt mondja, mint a háta mögött – nem
79. inkább naiv – inkább csavaroseszű
80. képes arra, hogy mást rászedjen – nem
81. teljesen hű a barátjához – nem
82. teljesen hű a házastársához – nem
83. teljesen hű a szerelméhez – nem (csak a szegedieknek!)
84. lelkiismerete aggályos – könnyű
85. nem igazat könnyen mond – nehezen mond

A két utóbbi (84–85.), valamint a 88. kérdés pszichológiai értelemben visszacsatolásként is értelmezhető.

Milyennek tartja a mai erkölcsi felfogás követelményeit a nemi élet terén? túl szigorúnak – túl enyhének – megfelelőnek
--

Horváth Barna a IV. kérdéscsoportot (131. kérdés 10 válaszlehetőséggel) az egyik nagy költőnknek szenteli: Ki volt Ady? A legtöbben Adyban „az új vers és a szociális magyarság lángelméjét” látták/látják, bár elég jelentős eltéréssel. A szegediek 51,50%-a (206 fő) vélekedett így, míg 37,50%-a (75 fő) nem osztotta ezt a véleményt. Viszonylag sokan, 85 fő pedig nem válaszolt a kérdésre (e témára Budai is kitért a jelzett könyvismertetőjében).

Az V. kérdéscsoport: Milyen a Bartók-muzsika? (132. kérdés). A 10 válaszlehetőség közül a legtöbben „az élenjáró zenei gondolat tökéletes kifejezése” választ jelölték meg. Ez számokban kifejezve: Szegeden 79 fő (19,75%), Kolozsvárott pedig 37 fő (18,50%). A válaszolók többsége magát a kérdésfeltevést nem tartotta alkalmasnak és vitára érdemesnek, amire Budai is utal a recenziójában.

A bennünket igazán érdeklő VI. kérdéskör a következő témával foglalkozik: Mi a jog? (133. kérdés). „Elfogadja-e azt a véleményt, hogy a jog egyszerűen az, amit a hatalom előír?” A kérdésekre adott válaszok megoszlását az alábbi táblázat tartalmazza:

	Szeged		Kolozsvár	
igen	115	28,75%	45	22,5%
nem	264	66%	130	65%
üresen hagyta	19	4,75%	25	12,5%

A nemleges válasz majdnem kétharmados mindkét helyen, de a kérdésre nem válaszolók aránya Kolozsvárott relatíve magasabb.

Az összesen 19 kérdéscsoport nagyon átgondolt és korhoz kötött. Ennek ellenére most, a XXI. század harmadik évtizedének elején ugyanúgy vita van Tisza Istvánról (IV. kérdéscsoport), arról, hogy „van-e erdélyi szellem?” (VII. kérdéscsoport), és megállja-e a helyét más összefüggésben a „válságlélektan” (XV. kérdéskör) (akkor békeidők és háborús viszonyok, most normális életviszonyok és járványhelyzet, azaz bezártság, korlátozások figyelhetők meg).

7. A jogi kultúra anomáliái az 1940-es évek első felében

A Horthy-rendszer országgyarapító területvisszacsatolásai az akkori magyar társadalom döntő többségének támogatása mellett valósultak meg. Kívülről úgy tűnt, ez a nemzeti egységet, a nemzetpolitikát, a két évtizeden át súlykolt keresztény-nemzeti-fajvédő gondolatot fogja a kultúrfölény mentén, a sikeres revízió ígésében végképp megszilárdítani és megkérdőjelezhetetlenné tenni, de nem ez és nem így történt. Ha ismételten a jogi kultúra alkotóelemei felé fordítjuk a figyelmünket, arra a belátásra juthatunk, hogy a jogtudatot ne egyszerűen csak az egyik alkotóelemének tekintsük, hanem pszichológiai értelemben olyannak, ami nemcsak tudatformáló, de tudatdeformáló hatásmechanizmust is megjeleníthet majd, illetve más összefüggések

hatására meg is testesíthet. A gondolat hatalma látszólag végtelen, de a tárgyra irányultsága — ha az az objektív valóságot veszi célba — csak konkrét lehet.

A jogtudat az egyén társadalmilag determinált viszonyrendszere, mely a kulturális kontextuson keresztül nyeri el a tartalmát, illetve aktív és passzív hatásmechanizmusok eredőjeként érzelmi és értelmi tevékenységre, önmaga és környezete „működésének” irányítására, elviselésére és befolyásolására is hatással lehet.

A jogtudat alakításának terrénumát a társadalomtudományok adják. A tanulmányunkban ezt oly módon próbáltuk körülírni, hogy a történeti rész, a rendies magyar társadalom leírására a „fent és lent” világot, az állami jogszolgáltatást és a jogi népszokásokat, azaz a jog nyelvét használtuk kifejezési módként.

1848, de még inkább 1867 és a korábbi századforduló magával hozta a polgári társadalom — sok tekintetben felemás — kialakulását és megerősödését. Csakhogy a polgári társadalom már merőben más nyelven, a kultúra nyelvén beszél, illetve érteti meg és fogadtatja el magát. Ennek következménye a társadalmi jelenségek „más szemmel nézése” a jogszociológia segítségével. A jogtudomány másik sikeres válaszreakciója a jogbölcselet korszellemhez igazodásában érhető tetten. 1920 után, Trianon következményeként a jog helyébe nemzeti tudományként a történelem és az irodalomtörténet került.

Klebelsberg, Kornis, Hóman és Szekfű (valamint Szabó Dezső) a Horthy-rendszer kezdetétől meghatározó befolyással rendelkeztek, amit a szélsőjobb új ideológiái a 30-as években egyre gyorsuló ütemben erodáltak, és magát az elfogadott, addig konszenzusosnak tartott szabadságjogokat is megkérdőjelezték.

A közgondolkodás, a jogi kultúra és alkotóelemei az eltorzult magyar alkatban a torzulás elszenvedői és hordozói lettek.

1944 egyszerre volt zárókő és nyitó szakasz: A Horthy-rendszert magával rántotta a háború; káoszból született és káoszban végződött. Nemcsak a rendszer volt menthetetlen, de elfogytak azok az „arcok” is, akik szalonképességet kölcsönözhettek volna neki.

A helyébe lépő új semmiképpen se a Szálasi-rezsim, hanem az 1944 decemberében nyilvánosság elé lépő, Szegeden, majd Debrecenben szervezkedő Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lett.

Irodalomjegyzék

- Botlik J. (1994). A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal – 1941. április–július. In Botlik J., Csorba B., & Dudás, K. (szerk.), *Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993* (pp. 68–80). Új Mandátum Könyvkiadó.
- Csőszy L. (2005): Földreform és fajvédelem: A negyedik zsidótörvény végrehajtása. In Molnár J. (szerk.), *A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (pp. 176–191). Balassi Kiadó.
- Faragó E., vitéz (szerk.) (1943). *Szociális Magyarország: A magyar szociálpolitika törvény- és adattára*. [k.n.].
- Horváth B. (1942). *A közvélemény vizsgálata. (Acta Juridico-Politica 8)*. Nagy nyomda.
- Kocsis Zs. L. (é.n.). *A magyar államfő jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000-1944 között (köztörténeti és közjogi szempontból)*. Szerzői kiadás.
- Szarka L., Sallai G., & Fedinec Cs. (szerk.) (2017). *Az első bécsi döntés okmánytára. Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939. június*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Szászy I. (1928). *Az államok közötti utódlás elmélete*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Szávai F. (2004). *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Szólósi N. (2017). *Kárpátalja társadalma és gazdasága 1938–1944-ben – az első bécsi döntéssel visszacsatolt területekkel való összehasonlításban [PhD-disszertáció]*. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Tilkovszky L. (1964). *Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területen*. *Történelmi Szemle*, 7(1), 87–111.
- Tóth-Bartos A. (2012). *Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944*. *Korall*, 13(47), 101–125.
- Varga J. (1992). *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? II. Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez, 1939–1949*. Szerzői magánkiadás.

Institutes and Institutions Influencing the Content of Jurisprudence: The System of Law Courts, the Legal Profession and the Conditions of Legal Education

Tibor Tóth

PPKE BTK Institute of Care Policy, associate professor and head of the Institute

Mónika Pitzné Heinczinger

PPKE BTK Institute of Care Policy, MA student

A jogi kultúra tartalmára hatással lévő intézmények és intézményesültségek: A bírósági szervezet, a jogász hivatás, a jogászképzés és feltételrendszere.

Absztrakt: Ez a tanulmány a jogi kultúra és annak alapintézményei közötti bonyolult kapcsolatot igyekszik feltárni Magyarországon a középkortól az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésig. A tanulmány kiemeli a magyarországi jogi intézmények, a jogi szakma és a jogi oktatás közötti dinamikus kölcsönhatást. A történelmi áttekintés betekintést nyújt abba, ezek hogyan hatottak egymásra, hogyan befolyásolták egymást, hogyan járultak hozzá a modern magyarországi jogi kultúra alapjaihoz, és hogyan vezettek ahhoz, hogy Magyarországot a jogászok nemzeteként fogják fel. A történelmi részletek és a jogi intézmények elemzésének összeszövésével a tanulmány kritikus forrásként pozicionálja magát a magyar jogtudomány összetett fejlődésének megértéséhez, illetve perspektívákat kínál ezeknek az alapvető változásoknak a mai jogrendszerre gyakorolt maradandó örökségéről.

Absztrakt

This paper seeks to explore the intricate relationship between legal culture and its foundational institutions in Hungary from the medieval period to the Austro-Hungarian Compromise of 1867. The study underlines the dynamic interplay between Hungary's legal institutions, the legal profession and the evolving landscape of legal education. The historical review offers insights into how these components interacted, influenced each other, contributed to the foundations of modern legal culture in Hungary and led to the perception of Hungary as a nation of lawyers. By weaving historical detail with an analysis of legal institutions, the paper positions itself as a critical resource for understanding the complex development of Hungarian jurisprudence and offers perspectives on the lasting legacy of these foundational shifts in today's legal system.

1. Introduction

In this paper, the focus is on an important element of legal culture. It seems easy to give a concise historical overview of the legislative system since the study of the relevant literature has revealed only a few new features.

In the past 30 years, there has been considerable research concerning the legal profession. PhD dissertations have been written, and the dissertations and study papers, based mostly on sociology, have made significant contributions to the theory of law and jurisprudence, especially to this internal element of legal culture.

Legal education and its institutional background, including syllabuses, the preparation of teachers and social and familiar attachments of legal students, may have had a lifelong effect. In the reform period, during the 1848–49 Revolution and War of Independence as well as the period of the Dual Monarchy and the Horthy regime, the percentage of legal graduates among parliamentary representatives was significantly high in the statistics on qualifications.

2. The System of Jurisdiction until 1867 (Review)

We can mainly rely on five works discussing the history of the Hungarian state and law¹ from the vast “sea” of comprehensive secondary literature as well as on our own research.

2.1. Jurisdiction until 1526

Jurisdiction is maintained both by Bruckner and by Eckhart as a royal prerogative. The latter also mentions that in the time of (Saint) Stephen I, tribal jurisdiction must still have been prevalent “as an organized form of self-defence [...] [b]lood feud is a duty of the family, and the blood money was preserved in this custom” (Eckhart, 1946, 167). At the time of patrimonial kingdoms, justice was administered in the following official ways: at the court (which, in the beginning, was really personal) and through royal judges. From the 12th century on, the king’s judicial prerogative was handed over to the Palatine when the king was absent from the court. At the time of the Golden Bull, a new central officer appeared, the Chief Justice, who was entitled to issue summons and to administer justice personally. The jurisdictions of the king and the above-mentioned persons acting on his behalf were limited by the provisions of the church and the Christian religion (Canon Law, papal bulls, etc.) and the customs of the country, as was noted by Bruckner.

It must be noted that according to Bruckner, in the territory of the duchy (*ducatus*), judicial authority is interpreted by the laws of Coloman in a way that the officers of the duke (*dux*) are below the royal law court or the laws of the country in rank, and only the king can have the right of patronage. However, we have not managed to find this in the texts of the decrees. The situation is different in the case of the Golden Bull, as Bruckner pays special attention to Article 18 of it (saying that the old king is the first and the

¹ 1. Bruckner, 1953. Note: the work was written in 1944 but was not published due to the German occupation and the progress of the war. Because of its mentality — although written with an objective and scientific approach —, it was not published and was later, unfortunately, forgotten.

2. Csizmadia, Kovács, & Asztalos, 1986;

3. Eckhart, 1946;

4. Eckhart & Degré, 1953;

5. Mezey, 2007.

younger king — *rex iuvenis* — has only the right to give concessions; this latter one is a concept in private law and not in public law!), and the main authority is acknowledged by the inscription of the seal of the younger king Béla IV, saying “King by the grace of God and by the will of his father”.²

By the end of the 13th century, the independent legal authority of the Palatine was recognized, which involved judicial functions too (he had already been bestowed with judicial authority over all the noblemen in Article 8 of the Golden Bull), but only the king was authorized to mete out capital punishment or confiscation.

The court judge, who acted as a deputy of the Palatine, as has been mentioned above, and the Master of Treasury became independent around that time in consequence of Article 9 of 1290. The latter was bestowed with judicial authority over the mining towns (in fact, it served as a court of appeal).

Hardly any mention is made of the partner countries of the Holy Crown, namely Croatia, Slavonia and Dalmatia (and later of Fiume as a “separate body”).

A ban (military captain) is mentioned in the Golden Bull, who was second in rank to the Palatine. The ban also had the right to administer justice, and he was entrusted with the task of observing law and order and, in time, as he had more and more tasks, two vice-bans or vice-captains (one in Zagreb and one in Kőrös) were employed, mainly for handling finances.

According to Eckhart, from the time of the Angevin dynasty, which followed the Árpád dynasty, until 1526, the so-called “great judges” of the country (the Palatine, the Master of Treasury, the Chancellor and the Representative of the Person of the King or Chief Justice) played an outstanding role in judicial offices as “they represented the king, and any trial could be carried out” (Eckhart, 1946, 169) by them. The king’s personal jurisdiction, which consisted of cases of betrayal and chivalric honour, and the jurisdiction of the Master of Treasury and its organization, were retained.

A judicial court was held by the Voivode of Transylvania, and law courts by the counties. The latter “had the right to judge in the cases of persons who were not noblemen except for those who were freed from the legal authority of the county by the king” (Eckhart, 1946, 173). The great judges employed protonotaries (*protonotarii*) so they could fulfil their tasks. Among, them the most notable was István Werbőczy. The history of jurisdiction, as outlined above, was about administering justice for the nobility with two exceptions, namely the jurisdiction of the Master of Treasury concerning special cities and the county law courts judging the “appeals” of commoners. The disputes of serfs were decided at the court of the lord or by the mechanisms generated by the customary laws of the people.

² “The institution of ‘younger king’ did not take root in our constitutional system as the development of the kingdom in the direction of private law was prevented by the extinction of the Árpád dynasty, and the concept of the Holy Crown was interpreted according to public law, which brought about the abolition of the position of the younger king” (Bruckner, 1953, 275).

“A different category is constituted by canon law adjudications and the court of the Holy See, whose jurisdiction extended over temporal matters too: all the trials of secular persons that were related to religion or morals belonged to their jurisdiction. Mostly ecclesiastics fell under its jurisdiction, but their trials concerning real estate were decided by the Curia. The temporal cases adjudicated by it included marriage trials and property trials related to this holiness, namely bride price, dower, engagement presents, tithe, wills, usury, perjury, breach of oath, transactions of widows, widowers and orphans and in cases such as the issue of the filial quarter. The latter and the marriage property cases could also be decided by the Curia; therefore, they were called cases of mixed forums (*causae mixtri fori*). From the 16th century on, a number of conflicts arose because of the unclear limitations of their scopes. The jurisdiction of the Holy See was continuously reduced by royal decrees and laws. At last, apart from strictly ecclesiastical matters, the only cases that remained with them were personal abuse of clergymen and testaments for pious purposes as well as marriage trials.” (Eckhart, 1946, 175)

“The judicial administration of the Pope and, through him, that of the Hungarian Church were curbed by the so-called *placetum regium* [‘royal right of approval’] introduced by Sigismund, according to which any summons or writs coming from the papal court could be accepted or executed, only if they were approved by the king, which aimed to extend the control of the king at least partially over the jurisdiction of the church, whose highest forum was not in the country but in Rome.” (Csizmadia et al., 1986, 138)

In legal education, jurisprudence and the legal profession, Western influence must have played a significant role, as even literacy itself was adopted from the West through Bavarian intermediaries at the time of the foundation of the Hungarian state and the conversion to Christianity, under the aegis of the *Respublica Christiana*, which still existed (until 1054).

Until 1367, when a university was established by King Louis I (the Great) in Pécs, there had been no legal education in the country, but numerous “hungari” studied abroad. Legal knowledge could be acquired by judicial practice, by working in the official system.

Today, it seems that

“legal experts split from the group of literate men, the so-called *litterati*, before the 15th century, and later, various legal professions were created. The laws of King Matthias refer to the fact that judges, notaries and lawyers or *procuratores causarum* were differentiated at that time. At the trials at the holy courts, even the profession of attorneys split in two, as the procurators represented the parties and the advocates were the legal experts, [...] these categories of lawyers have been preserved up to this day.” (Mezey, 2007, 49)

2.2. Our Jurisdiction between 1526 and 1848

When the country was divided into two and then into three parts, the judicial system underwent major modifications. Law court trials and any aims to enforce legal rights at a law court that required the personal appearance of the king became time consuming and expensive as the Habsburgs established their central government in Vienna (Wien), then in Bratislava (Hung.: Pozsony, Ger.: Pressburg) and then again in Vienna.

The earlier system of the “great judges of the country” was functioning, although with some deficiencies, mainly temporal ones, which were in short called judicial breaks: “Ordinary judges administered justice at the *Excelsa Tabula Septemviralis* and at the Royal Court of Justice (*Excelsa Curia Regia*)” (Eckhart, 1946, 312).

Old and new features appeared at the same time:

“At times of war and turmoil, the system of protonotaries developed. In the beginning, they administered justice on behalf of their supreme judges and confirmed their judgements with the seals of those judges. These were itinerant law courts: the protonotary made a round on horseback in a region, accompanied by his scribes, and where there was a case to be decided, he administered justice. The administration of justice by the five protonotaries (those of the Palatine, the Master of Treasury respectively, two of the Court of Special Presence, and one of the captains (or bans) of Croatia) gave rise to numerous abuses. Their judiciary council was made up of people who understood law and were at hand.” (Eckhart, 1953, 313)

As the continuous work of the central law courts was not maintained, “the courts of justice of the counties were on the rise” at the same time (Eckhart, 1953, 314).

When the Turks were driven out of Hungary, the Habsburgs immediately expressed their demand for a reform of jurisdiction (King Joseph I in 1708). It was achieved by Charles III in 1723 by ratifying Articles 24–26. That was the time when the Royal Curia split into two separate branches, forming the *Excelsa Tabula Septemviralis* and the Royal Court of Justice (*Excelsa Curia Regia*). The protonotaries stopped making their round tours in the countryside; they were replaced by four regional courts (Tabulae: Kőszeg, Nagyszombat, Eperjes, Debrecen) and the court of the Croatian captain or ban (Tabula in Zagreb).

In Transylvania, a Royal Court of Justice was established in 1737 based in Marosvásárhely. After the Council of Trent, the Holy See tried to stop the gaps in the intermittent work of the temporal law courts. Until 1786, they conducted private legal actions (marriage, family, making wills) regardless of the religion of those concerned.

At this point, it must be noted that it is in congruence with our paper to make mention of the profession of lawyers, higher legal education and the question of whether we are a nation of lawyers or not because the practical and theoretical achievement of these goals started by the establishment of the faculty of law at the Nagyszombat University and by the transformation of the system of state and public administration (of the estates of the realm). The dissolution of the peasant counties and

the changes in the legal customs of the people brought about by social changes (e.g. the settlements of communities of foreign nations and other internal and external migrations) and the fact that the “Hungarus concept”, as it was interpreted by Werbőczy, became stronger, all led to the transformation of the legal culture; the conditions of transformation were created. The Diet of 1825–27 can justly be considered the starting point of the reform period, of the abolition of conservatism. Representatives of the legal profession can be seen at each stage of this transformation, who wanted to reform both public and private law, and only commoners and their legal activities escaped the scope of their interest, remaining beyond their intellectual horizon.

2.3. Changes in the System of Jurisdiction between 1848 and 1867 and the State of Higher Legal Education

The first responsible Hungarian ministry was formed on 7 April 1848. The Minister of Justice was Ferenc Deák, who was later aptly called „the sage of the country”. On 11 April, the so-called “April Acts” were ratified. During the Revolution, the long-term goals were only mentioned, but there was no time to solve them.³

2.3.1. Modifications made in the Judicial System of the State of the Revolution and War of Independence

The transition from the reform period to the constitutional revolution was symbolized by the “April Acts”. As was concluded from the concept of “deliberate progress”, Paragraph 27 of Act 3 of 1848 prescribed that “the legal independence of law courts and tribunals and, until further legal regulations, their former structure shall be preserved”. Article 29 (on civil servants) prescribed that judges could not be removed from their positions “in any way other than legal”.

Together with the abolition of the urbarial system (Article 9), the judicial rights of the lord’s tribunal were also abolished (Article 11 “on matters disposed of by the authorities of landlords up to now”). Article 18 on the press prescribed that press offences should be judged by a jury, and the trial should be held in public and orally.

Article 19 of 1848 on the Hungarian University will be discussed in the section on higher education.

So, this “set of laws” did not bring many novelties; however, the aforementioned changes are important within the scope of the particular regulations.

The transition from revolution into a war of independence and its constitutional interpretation is beyond the scope of the present paper.

The diet, under Kossuth’s influence, set up provisional tribunals in February 1849, and in legal trials, summary proceedings were introduced. On 14 April, the diet

³ It is a frequently quoted, well-known phrase among historians that a victorious counter-revolution is condemned to implement the issues broached by a crushed revolution, thereby fulfilling its historical task.

proclaimed itself to be a national assembly and started the radical reformation of the judicial system (the Curia was terminated; the *Excelsa Tabula Septemviralis* and the Royal Court of Justice were replaced with a supreme tribunal of seven members and a national court respectively). For accusations in public, “the office of the attorney general is to be set up”. It was in the jurisdiction of the Governor President that, on request, a court of appeal led by him could suspend the execution of a judgment passed after a regular legal procedure.

The first of the eleven articles passed by the Transylvanian Diet announced the *de iure* union with Hungary, declared by Article 7 of the 31 passed there in 1848. It mainly concentrated on the abolition of feudal urbarial prerogatives and often referred to some of the “April laws” on the same subjects, declaring that “hereby (or temporarily) its binding force shall be extended to Transylvania”. The *de facto* union with Transylvania was thwarted by the military-political events.

2.3.2. Jurisdiction at the Time of Neoabsolutism (1849–1861)

The absolutist system introduced by Haynau after the suppression of the revolution started to change the judicial system from the highest level downward as early as November 1849.

The Hungarian system of justice or jurisdiction became dependent of the Vienna Ministry of Justice. The Supreme Law Court (Oberster Gerichtshof), which was called by various names in the forced constitutions of the royal court, was the highest judicial body in the countries of the Habsburg crown. According to this, a main court was set up in each of the five districts of subdued Hungary (and in Transylvania, Croatia and the Serbian Voivodship).

In 1854, a national high court was established over the courts of the five districts (and it existed until 1861).

At the lower levels of the courts are the county courts and district courts. The system and number of district courts changed in 1854: they were turned from two-instance to single-instance courts, and in districts with smaller territories and populations, they were abolished:

“District courts had always been first-instance courts, county courts were first-instance courts in significant cases, and in cases of appeals from district courts, they functioned as courts of appeal. Main courts and the Supreme Court in Vienna were always appellate courts.” (Csizmadia et al., 1986, 325)

Besides the ordinary judicial system mentioned above, there were the so-called special judicial organizations:

“Special courts. Courts martial were the most general special courts at the time of Neoabsolutism. Courts martial (Kriegsgericht) judged not only strictly military cases but also administered justice in cases of civilians accused of lese-majesty or rebellion, and they convicted not only the participants of the War of Independence

who were tried but also the organizers of later national movements. The cruellest courts martial were the ones in Buda and Arad [...] Urbarial courts were among the special courts, and their task was to decide the legal disputes concerning the elimination of feudalism in agriculture and the urbarial trials, some of which had started earlier. Urbarial tribunals (Urbarial Gericht) were the urbarial courts of first instance, which were organized in 1856–1858 and first were based in the central town of each county, but in 1860, several urbarial courts merged. The main task of urbarial courts was to decide in cases of forest and pasture separation and land consolidation, and the land consolidation in connection with the abolition of serfdom could only be executed in each village based upon the decision made by the urbarial court, even if the parties came to an agreement. Appeals could be sent to the urbarial high courts of the districts (Urbarial Obergericht) and from them to the Supreme Urbarial Court (Oberstes Urbarial Gericht) set up in Vienna. In 1861, when the Austrian judicial system was abolished, the urbarial courts were terminated too. The Trade Court (Handelsgericht) also operated as a special court in Pest. The system of church courts making decisions, especially in marriage cases, did not change during the time of Neoabsolutism. System of attorneys. Neoabsolutism replaced the older system of county and city solicitors as well as the director of royal legal affairs, who had been the prosecuting authority before the Royal High Court, with a permanent system of state attorneys. Attorneys were no longer also members of the courts but became independent prosecuting authorities, separate from the judicial system. The system of attorneys was controlled directly by the Ministry of Justice in Vienna. Besides the main courts, it was the Supreme Prosecutor (General-Prokurator, later Oberstaatsanwalt) who conducted the prosecution; next to the law courts, there were attorneys (Staatsanwalt). Where there was an independent district court, a deputy attorney (Staatsanwalt-Substitut) was responsible for the prosecution. This system was also abolished in 1861.” (Csizmadia et al., 1986, 325–326)

2.3.3. Rules of Provisional Jurisdiction and the Elements of Legal Culture

When the “April Acts” abolished the principle of aviticity, along with the urbarial system and its constituents, it could be seen and was seen that the legislative regulation of private laws was also necessary to make any further progress. During the Bach regime, in 1852, the Patent of Aviticity and in 1853, the Urbarial Patent was introduced; both had predecessors among the acts of 1848. In 1854, the Mine Patent, in 1855, the very important cadastre, and in 1856, the code of servants were introduced.

Due to its significant impact, the Civil Code and the provisional code of civil procedure, introduced in 1853, should be emphasized.

After all these and following some preliminary agreements, Chief Justice György Apponyi announced a convention of the Chief Justice for 23 January 1861, which lasted

until 4 March. The provisional rules of jurisdiction were codified there and then, which were discussed and ratified by the two houses of the convening parliament.

The Curia, which has been reinstated in its rights, also declared that the provisional rules of jurisdiction “shall be immediately and permanently followed in all its legal proceedings until the constitutional legislature provides otherwise” (CJH, 1886, 284).

The provisional rules of jurisdiction became the norm of the common law, incorporating the rules of private, criminal and procedural law.

Concerning the components of legal culture, the provisional rules of jurisdiction were written laws and practices of common law at the same time, complemented by the fact that these could be regarded as “competitors” of customary law, originating from aviticity and the urbarial system, which reached its peak in the Tripartitum (Hungarian Customary Law), in the systems of relations of the social-economic entities brought to life by the development of modern jurisprudence, which became legal. After 1867, the system of law courts and the codices of legal procedures made a dubious impact on the inclination of people to initiate lawsuits and on the internal constituents of the awareness of laws (exclusions, co-existences, structures relying on one another), which was due to the dubious nature of the system of legislation.

2.3.4. Higher Legal Education from 1667 to 1867

In a note made of the lectures of Sámuel Holik, a lecturer at the Archiepiscopal Academy of Law at Eger (Holik, s.a., 13), the following list can be found: “From the 14th century until today, the places of legal education were a) universities, b) archiepiscopal law colleges, c) the royal and, later, the state law academies, d) and the Protestant law academies.”

The establishment of the University of Pécs in 1367 has already been mentioned, and the university founded by Sigismund at Óbuda and the university of Bratislava established by King Matthias and János Vitéz, the archbishop of Esztergom, must also be noted. However, the breakthrough came with the university established by Pázmány in 1635 in Trnava (Hung.: Nagyszombat), where legal education had been provided since 1667, and it was possible to obtain a doctoral degree after 3 years (4 years in theology). The institution was supervised by the Jesuits.

A “university” (academy) was established even earlier by the Catholic Prince of Transylvania, Stephen Báthori, in 1581 in Cluj (Hung.: Kolozsvár). In fact, it was at the time of Maria Theresa that a faculty of law was founded in 1775, which her son “Joseph II transformed into a royal academy of law. It became the Faculty of Law of the four-faculty Franz Joseph University, established in 1872” (Holik, s.a., 15). Besides the Faculty of Law at the university, law academies run by the church or the state appeared as colleges. The various operating organizations were reflected by the names of the institutions:

“In consequence of the regulation of the Ratio Educationis, the number of law academies doubled. From then on, the law academies were divided into two categories, the so-called state law academies and the denominational law academies (noting that Catholic law academies were recognized as state academies by the government). In the first third of the 19th century, the law academies at Debrecen, Sárospatak, Kecskemét and Pápa were operated by the Reformed church, and the law colleges at Sopron, Prešov [Hung.: Eperjes] and Bratislava by the Evangelical church. The Catholic Church opened an academy in Pécs too, in addition to Eger. The law academies in Trnava, Győr, Košice [Hung.: Kassa] and Oradea [Hung.: Nagyvárad] were recognized as state schools by the Ratio. (This was not considered particularly important at the time, since until the emergence of civic-minded regulation and the assignment of major legal careers to academic knowledge, the path to a legal career was not determined by the categorisation of the school and the diploma, but primarily by professional proficiency.)” (Mezey, 1998)

As mentioned above in chapter 2.3.1., Article 19 of 1848 provided for the Hungarian university, allowing freedom of study by permitting the students to decide whose lectures to attend, and on the other hand, also allowing “remarkable persons” worthy of the chair to lecture. Unfortunately, their cause could not make any further progress and remained a declaration.

At the time of Neoabsolutism, there were changes of two kinds: law academies and law colleges were closed for shorter or, in most cases, longer periods (e.g. Győr 1850–1867; Pécs 1849–1865; Sárospatak 1849–1863; Debrecen 1856–1861; Kecskemét 1849–1860; Pápa 1853–1861; Sighetu Marmăției [Hung.: Máramarossziget] 1849–1869) (Ámán, 2019, 267). On the other hand, following Holik’s train of thoughts:

“a./ The university of Pest carried on operating, but as Hungarian law did not prevail in the country, at the university, foreign law was taught in foreign languages, although the language of education was supposed to be Hungarian since 1848. Law academies were transformed into imperial and royal law academies, or induced by national sentiments, they did not follow this way and were closed temporarily. So did the one in Eger between 1850 and 1861. b./ Mandatory end of term exams in single subjects and the mid-term oral tests were cancelled and a system of voluntary oral exams (*colloquia*) was introduced instead. However, debates were held until 1873. c./ A new examination system was introduced (in 1855): by the end of the second year, the so-called ‘state exam in the history of law’, including the subjects Roman Law, Canon Law, the History of Law and the History of Hungary, and by the end of the fourth year, those who wanted to work in government service should either take two separate exams, the state exam for jurisdiction and political science or, instead of these, a doctorate at the university of Pest. d./ To obtain the doctorate, 3 comprehensive university exams

[*rigorosum*] were required, which were standardized since they included both legal and political science subjects. The doctorate alone was enough to qualify someone for state service.” (Holik, s.a., 22)⁴

⁴ According to Mezey, “[a]fter the war of independence, absolutism could not decide on the issue of law academies. The period was characterized by political uncertainty, which sometimes made the education at law academies independent of that of universities and designated it as a separate educational path, and other times, set it as a propaedeutic [sic] function prior to university education. The government only counted state academies of law. The Decree of 29 September 1850 defined that the period of education should last two years, and attributed propaedeutic functions to the education at law academies, placing it before (below) university education. The first (legal academic) grade provided the qualification to enter the civil service, and the second (university) grade provided the knowledge required to become an advocate or notary. The Decree of 25 September 1855 represented another concept: the education at law academies, which was made independent of the structure of university education, consisted of a three-year course: training future civil servants (judges, specialists in public administration). Having completed one’s studies at the academy of law, students had the opportunity to go on to university to obtain the expert certificate, but it did not grant any reduction of the length of the time of education.” (Mezey, 1998, 15).

Ildikó Ámán has a remarkable point of view: “A few days after the October Diploma was issued, the meeting of the Faculty of Law in Pest allowed non-Hungarian-speaking teachers to give courses in German or Latin, but Hungarian Public Law was again included in the curriculum. However, a year later, courses could be held only in Hungarian. Apart from these, the educational system did not change significantly; many issues were ignored by the Hungarian Chancellery, saying that they would be discussed together with the reforms. Thus, the Faculty of Law, acting on its own authority, did not announce courses in administrative law and finances but taught Hungarian public law and Hungarian private law in greater detail. General subjects (Roman Law, Jurisprudence, Canon Law) were taught in proportion to their importance, concerning that the Austrian Civil Code remained valid in Transylvania; therefore, it could not be ignored; they could not restore the previous system completely.

Since several law professors only spoke German, they were transferred to other universities in the empire, leaving a shortage of Hungarian-speaking law teachers, and a reorganization was needed, with the result that new teachers came from the law academies.” (Ámán, 2019, 33).

Ámán also analyzed the reform of the academy of law: “The reform of law academies was parallel to the reform of universities; the Decree of 4 October 1850 abolished the teaching of humanities at law academies, and the seventh and eighth grades of local secondary schools were organized from them. Academies also ceased to have a degree-granting function, i.e. they could no longer award law degrees and became two-year academies. Thus, if a student wanted to obtain a law degree, they had to switch to the faculty of law at a university. There was also a change in their administration as they became independent after the abolition of the position of Chief Director of the educational districts, and one of the teachers became the principal. Accordingly, students were to attend 15 or 10 elective lectures every week. If they attended only ten lectures, the time of their education was longer, lasting for three years.

The Austrians made it compulsory to establish four departments with a special lecturer and an assistant lecturer. The Hungarian language had to be changed to German; in Pozsony and Kassa, there also had to be education in Slovakian, and in Zagreb, Croatian was introduced. Several institutes were closed, including the ones in Győr and Kolozsvár. Therefore, the number of students at law academies declined significantly as they could not obtain a degree, and German was also introduced by necessity.

Church-run academies of law were granted nominal autonomy, but they were faced with such strict conditions that some of them decided to close down. The years spent here counted in legal education only if the students were public students, passed their exams with good grades and attended lectures of at least four teachers. Only one church-run college met these expectations: the legal course of the Reformed

After the Austro-Hungarian Compromise of 1867, it seemed unavoidable to rethink legal education and introduce content requirements that met the standards of the time. The modern state is also a kind of bureaucratic rule of law, and the necessary knowledge — for instance, legal knowledge — can be acquired and mastered in the framework of school education. On the other hand, trust in the old law remained unshaken, and the result of these two mutually reinforcing processes is the appreciation of the legal profession and the popularity of higher legal education. The gap between the university and the academic level could be spanned, and legal careers were made attractive by the qualification requirements. These factors also contributed to the phenomenon that Hungary seemed to be a country of lawyers from several points of view.

2.3.5. Legal Education and its Institutions at the Time of the Dualist Monarchy

After the Austro-Hungarian Compromise of 1867, the rules of the (imperial) Thun's decree of 2 October 1855 were in effect with regard to the code of education and exams until the 1874/75 reform of higher education.

The directors of law academies were called together by the Ministry of Religion and Public Education, which was led by Eötvös again. The concept then taking shape was that law school departments would be governed by the rules regulating the leadership of university departments (the requirement of the habilitation of the private university lecturer).

Following this path, the law academies could have been incorporated into the so-called law faculties, thus terminating their previous form. This did not happen.

The increase in the number of students was “grist for the mill” of the Ministry of Culture, which intended to modernize the system of jurisdiction and that of public administration. Due to the various concepts proposed by the frequently changing ministers after Eötvös, the harmonization of law academies and (from 1872 on) universities was delayed as the Ministry of Justice (and the Ministry of Interior Affairs)

College of Debrecen. By 1855/56, however, none of the church-run institutions carried on their work, only the state-run ones.” (Ámán, 2019, 33–34).

Finally, she refers to the consequences of the changes: “On 27 September 1855, not only the system of universities but also that of law academies was reorganized, and as a result, the duration of education at law academies became three years long. The number of departments was increased to six, and Roman law was included in the teaching materials; moreover, state exam committees were set up for judicial exams in private law (Austrian civil and procedural law) and criminal law — enabling law academies to issue degrees again.

The October Diploma affected law academies as well as universities: the education, the language and the syllabus became Hungarian again; however, their organization remained within the framework of Thun.

The subjects to be taught were approved by the Chancellery on 12 October 1861. [...] A greater emphasis was laid on Hungarian Private Law and History, but subjects considered less important — like Criminal Law, in case of which the convention of the Chief Justice decided to restore the old Hungarian laws — were paid less attention to. Moreover, law academies could again give doctorates, and in consequence, the law doctorate lost its scholarly value and became a mere title.” (Ámán, 2019, 35).

promoted the education of professional officials as the proposed direction of the reforms and not the approaching of these two types of higher education.

The possibility of merging law academies was also mentioned, but those operated by churches unanimously rejected even the idea, regardless of their denominations.

The conflicts between the ministries were reflected in legislation and at the legislative level. Article IV of 1869 on the exercise of judicial power, then Act VIII of 1871 on the responsibility of judges and law court officials and, finally, Act XXXIV of 1874 on the procedures of lawyers show that the professions of judges and lawyers were considered to be more prestigious than the political apparatuses of public administration, and they were treated as so.

2.3.5.1. *The Reforms of 1874/75*

Significant reforms were introduced in 1874/75. Decree 3055/1874 of the Ministry of Religion and Public Education was issued on 5 February 1874, regulating basic and state exams in political sciences.

The two basic exams were to be passed at the end of the first and the second academic year. The two state examinations (in law and political sciences) — either of them or both (bifurcation) were optional — could be taken as follows: after the end of the third academic year, one of the exams could be taken at any time, but those who wanted to take both could have the second one only in the last six weeks of the fourth academic year.

Attending a subject (*collegium*) in philosophy and one in history, which had to be completed at the Faculty of Humanities, was a compulsory requirement.

The obtainable doctoral title was called either a degree in politics or law or a combination of the two.

Two complementary decrees, 65/1874 and 66/1874, of the Ministry of Religion and Public Education regulated the exam committees and the crediting of university studies abroad respectively.

At the same time, on 8 March 1874, Decree 6017/1874 of the Ministry of Religion and Public Education on the abolition of private studies was issued, which was expected to increase the attendance of lectures. Private studies were replaced by law exams without attending courses, which was a euphemistic expression for the earlier one.

Decree 12. 917/1874 was issued also around this time (on 19 May), changing law academies (schools) into four-year faculties of law and political sciences, independent of universities. It transposed the regulations applicable to law faculties of universities to law schools as faculties of law and political sciences other than universities (six Royal and Royal Catholic and two Catholic legal colleges, five Reformed and one Evangelical law academies).

The *absolutorii* (pre-degree certificates stating that all course-units have been completed) of the two types of institutions fell into the same category of professional qualifications.

Due to the principle of non-university status, law schools were not enabled to issue degrees equivalent to university degrees qualifying for legal experts, neither did they have the right of habilitation (educating private tutors). The law academies were led by the principal (head of the teaching staff), appointed by the king after a ministerial proposal. In the case of church-operated law colleges, they were appointed by the relevant leader of the church (e.g. the archbishop of Eger) and approved by the minister.

The changes also affected the qualification requirements. The aforementioned Article IV of 1869 prescribed for the position of judge a state examination and a three-year-long professional practice, followed by a judicial examination (or an examination in public or exchange law).

According to Acts XXXIV and XXXV of 1874, to become a lawyer, one needed a legal doctorate⁵, and to become a notary, an examination for lawyers or judges.

The requirements for judges were applied to royal prosecutors.

2.3.5.2. „Little Reforms” in Legal Education in the ‘80s

As early as 1879, Ágoston Trefort already indicated to the two universities (in Budapest and Cluj) that he was preparing for large-scale reforms in the entire educational system and its institutional structure.

The former would aim at tightening regulations, the latter at reducing the number of ecclesiastical law schools, but would have sacrificed two of the state-run institutions. It did not reject the possibility that they could be incorporated into the royal academies of law, which continued to work. That was the situation when, in 1883, the rules of studies and examinations were changed in state-run higher legal education by Decree 18.981/1883 of the Ministry of Religion and Public Education. Mainly, the subjects of comprehensive exams were changed. As a new subject, Hungarian Administrative Law and Politics were introduced, and there were some changes within the three comprehensive examinations in legal science.

Some subjects were added to the scope of comprehensive examinations in political sciences. Extrajudicial procedures were made part of financial administrative law, and the penal code was extended to include misdemeanours.

⁵ Ildikó Ámán was right when she drew attention to the fact that the qualification requirements were not equal. The committee certifying the successful passing of the judicial examination “issued a certificate stating only that the candidate had been found qualified” (Ámán, 2019, 47). However, to become an advocate, one needed a certificate of legal expertise, which qualified them for the position of a judge too. A judge, if they wanted to change their careers, could become an advocate by qualifying as a legal expert. In our opinion, there was a duality (a double standard) among law graduates.

As an important formal change, the second and third expert exams became exchangeable.

Due to bifurcation, if a legal expert wanted to obtain a doctoral degree in political sciences, they had to pass only one comprehensive exam on the national economy, finances and the statistics of the Hungarian and Austrian states. The latter was the *only* difference between the two expert examinations!

The experts in political sciences were not so lucky, as they were supposed to take two comprehensive examinations to obtain an expert degree in law.

Act I of 1883 on the qualification of civil servants brought a kind of breakthrough, recognizing as a qualification the degree of lawyers and experts in political or legal sciences after “the completion of at least four years of study according to the existing rules and successful passing of the state examination in political sciences. [...] Those who finished their studies before the present system must certify that they completed their legal studies and passed the required exams according to the rules that were in effect at that time” (CJH, 1896, 188).

Paragraph 5 of the Act ordered the application of these qualification requirements, classified into eight categories, from ministries, through police, county officials (like the vice-count [*alispán*], the notary, the nobles’ judge and his servants) to mayors and officer attorneys.

The demand for a reform of the content of legal education, its orientation towards practice and its application in the form of seminars remained on the agenda, as did the issue of the educational period.

Within this “short historical period”, Act XXVI of 1899 changed the latter one, introducing the option of seven-semester education for male students (women could not qualify as students of law at that time) if they completed at least one year of military service. In short, they were allowed to apply for absolutorium after the seventh semester. This was not beneficial for the quality of legal education.

The educational code, subjects and timetables of law academies were also modified.

2.3.5.3. Higher Legal Education in the Second Half of the Dual Monarchy: Plans and Results

The still water that had been slowly stirring in the 80s began to bubble up in the early 90s with Albin Csáki’s draft statute (bill) of 1890. After protracted negotiations, at the end of 1893, he submitted a new code for state examinations, but due to the long-lasting debates on church policy (civil marriage, birth registration, etc.), it was not discussed, and his successor Loránd Eötvös silently revoked the bill. He was not in this position for long either; he was followed by Gyula Wlassics, who requested the opinions of the two universities for the bill to be thought over, which was ready by the end of 1898. The renewed consultations lasted until early 1901, and another year went by until the bill was finalized (January 1902). The process took a comic rather than dramatic turn

with another phase of consultation, and we are now in 1903. The bill, which deserved a better fate, was further hindered by the obstruction in the Parliament at the end of 1903 and another change in the ministerial seat. Cultural Minister Albert Berzeviczy

“published the bill in print in early 1905. However, due to the defeat of the Liberal Party at the elections and the resignation of István Tisza’s government, this bill was not presented to the Parliament, and this meant the end of the first phase of governmental attempts to reform the education of law, which lasted for one and a half decades. (And the bill on the standardized practical examination for lawyers and judicial students planned by the Minister of Justice also remained a draft.) It is also worth mentioning that at a conference on establishing new universities, held at the Higher Educational Association in May 1911, Wlassics said that when Csáky, Eötvös, Berzeviczy and he were preparing a bill or a proposal ‘our goal was to help mend the conspicuous deficiencies of legal education as soon as possible, but both Berzeviczy and I thought [...] that our proposals are, in fact, only an “etappe”, through which we must gradually move up to the system of the other universities.” (Ladányi, 2007, 29)

No significant progress was made until 1918.

In 1912, the universities of Bratislava and Debrecen were established, which also had law faculties. The future of law academies as college-level places of education was not clarified.

2.3.5.4. A Contemporary “Distant Student of Law”: Endre Ady

Ady graduated from secondary school in 1896 in Zaláu (Hung.: Zilah), with the second-best result. In the autumn, he became a student at the Reformist Academy of Law in Debrecen:

“Our father saw in me the restorer of the family honour — wrote Ady. — He envisaged that I would graduate from one of the academies of law of the Calvinists and I would be elected with enthusiasm to become the nobles’ judge in one of the districts of our noble county.” (Veres, 1998)

Ady liked neither the city nor the science of law and completed the first academic year only in the autumn, passing the basic examination (Kovalovszky, 1974, 18).⁶

⁶ Kovalovszky (1974), also cited by Péter (2012): “Ady Endre’s grades in the first semester: Roman Law (lecturer Dr Sándor Kovács): 8 classes; he attended the classes; oral exam, passed. The History of Hungarian Law and Constitution (Dr Zoltán Kérészy): 7 classes; attended; passed. Introduction Into Legal and Political Sciences (Dr István Ozory): very diligent; good. History of Roman Law (Dr Sándor Kerék): 2 classes; attended; passed. History of Modern Age (Gyula Ferenczy): 4 classes; very diligent; -. Public Hygiene (Dr Kálmán Tüdős): 2 classes; very diligent; -. French Language (Dr János Öreg): 2 classes; diligent; passed. Encyclopaedia of Philosophy (Dr János Öreg): 2 classes; diligent; good. 2nd semester: Roman Law (Dr Sándor Kovács); 8 classes; very diligent; good. General History of European Law (Dr Zoltán Kérészy): 5 classes; attended; passed. History of Philosophy (Dr János Öreg): 4 classes; attended; passed.

In the autumn of 1897, he enrolled to the Faculty of Law at the Budapest University, as his younger brother, Lajos Ady put it:

“The family council made a decision that the lawyer gentleman should enrol for the academic year of 1897/8 in Budapest, but he should immediately go to Timișoara [Hung.: Temesvár][to the deputy office of the royal tribunal as an office worker for a daily fee] — as Bandi kept saying jokingly — to study law from a distance.” (Ady, 1923, 52)

His situation did not improve here, but after completing the third semester, he started the fourth one. In March 1898, he travelled from Timișoara to Zaláu to work for a law firm.

For reasons not clearly understood, in September 1898, Ady went to Debrecen again, where he signed up for the first semester of the third academic year (Kovalovszky, 1974, 83). It leads us to conclude that there must have been no reason why he could not have passed his fourth-semester exams.

In the autumn of 1898, Ady made a final decision: “he would choose literature, but he would also complete his legal studies” (Péter, 2012). It turned out differently: on 15 December 1898, he received a stern reprimand for failing to attend classes, and the semester ended with no results (Kovalovszky, 1974, 83–84). He moved from Debrecen to Oradea: “... I made some attempts at legal studies even in Oradea; I renewed my attempts at law, but journalism had already intervened, spoiling my beautiful plans, and I ended up working as a journalist” (Péter, 2012).

It is an interesting fact that Ady’s name can be found among the students enrolled for the second semester of the Catholic Academy of Law in Oradea. Perhaps his studies in Pest “have been lost”. Here, again, he did not attend the lectures diligently: his name can be found among those who did not take the exam. Instead of law, Ady chose literature for good, for the benefit of us all, because in this, he became one of the greatest.

Bibliography

Ady L. (1923). Ady Endre. Amicus Kiadás.

Ámán I. (2019). A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből [Doctoral dissertation]. Szegedi Tudományegyetem. <https://doi.org/10.14232/phd.10293>

Bruckner Gy. (1953). A magyar alkotmány és jogtörténet. Magyar alkotmány- és jogtörténet I–II: Ms 154/2: 1; Ms 154/2: 2; Ms 154/2: 3. Érdliget. Unpublished manuscript, at the library of the University of Debrecen.

Csizmadia A., Kovács K., & Asztalos L. (1986). Magyar állam és jogtörténet. Tankönyvkiadó.

- Eckhart F. (1946). Magyar alkotmány- és jogtörténet. Politzer Zsigmond és Fia kiadása.
- Eckhart F., & Degré A. (1953). Magyar állam és jogtörténet II. Felsőoktatási Jegyzetellátó.
- Holik S. (s.a.). Jogtörténelmi vezérfonál az Egri Érseki Jogakadémián. Dr. Holik Sámuel előadásai nyomán. S. Varga János sokszorosító irodája.
- Kovalovszky M. (1974). Emlékezések Ady Endréről II. Akadémia Kiadó.
- Ladányi A. (2007). Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944. Gondolat Kiadó.
- Magyar törvénytár (CJH) (1886). 1836–1868. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat.
- Magyar törvénytár (CJH) (1896). 1882–1883. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat.
- Mezey B. (1998). Egyetemek és jogakadémiák: A jogi oktatás kezdetei és fejlődésének tendenciái Magyarországon. Győri Tanulmányok. Tudományos szemle, 17(20), 7–17.
- Mezey B. (Ed.) (2007). Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó.
- Péter I. Z. (2012). Ady füstbe ment jogászkodása. Várad, Kulturális folyóirat és portál, 2012.01.27. www.varad.ro/ady-fustbe-ment-jogaskodasa/
- Veres A. (1998). Ady Endre: Életrajz [Gyermek- és ifjúkora]. Horváth Iván. <https://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/ady/aeeleti.htm>